

СЛОВО

ЧАСОПИС ЗА

СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА XII

БРОЈ

46-47

ДЕЦЕМБАР
2015.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Radivoje Stokich

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ
Децембар, 2015.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: *Подсјећање* 4

ЈЕЗИК

Ксенија Кончаревић: *Православље и језичка
глобализација* 11

Јелица Стојановић: *Нека од језичких средстава за
изражавање експресивности у сјајним ћири-
личним написима источне Херцеговине* 37

САБИРАЊЕ

Милорад Дурутовић: *Избор из савремене српске
поезије Црне Горе I (Миљан Николић,
Радоман Чечовић)* 55

БЕЛЕТРИСТИКА

Будимир Дубак: *поезија* 69

Миодраг Трипковић: *поезија* 79

Андрија Радуловић: *поезија* 89

Радосав Бато Ђурковић: *поезија* 94

Војислав Караџић: *поезија* 97

Добрашин Јелић: *поезија* 104

Монах Арсеније Јовановић: *поезија* 108

Сава Мијодраг Радивојевић: *поезија* 113

Џица Чоловић: *Хумка на самку* 117

Момчило Голијанин: *Љубанова причања* 123

Преведена поезија

Јевгениј Јурјевич Јушин 132

Павел Косјаков 136

Јарослав Кованда 139

ЕСЕЈ

Милутин Мићовић: *Миловање* 141

Будимир Дубак: *Испраћај српске књижевности у
Црној Гори* 153

САДРЖАЈ

ИСТРАЖИВАЊА

- Горан Ж. Комар: *Од Хумилишиана до Онојошића* 161
Васиљ Л. Јововић: *Средњовјековни трагови у Зетци* 179

КРИТИКА

- Лидија Томић: *О књизи Камена чтенија
Ивана Нејршиорца* 195
Лабуд Драгић: *Меланхолично читање историје* 200
Драган Копривица: *Нова њјесничка оледања
Андрије Радуловића* 211
Ружица Комар: *Мисаоноси њоејској рийма* 215
Душица Ивановић: *Хероји балканској раића и мира* 219
Слободан Јокић: *Ријеч о књизи Јанка Јелића
Биљежница из ѡреображаја* 222
Мирослав Радовановић: *Оцеубисѡво у квази држави* 230

ЗАПИСИ

- Миле Цицмил: *Казан мученичке крви* 239
Васко Костић: *Како се Бока нашла у сасѡаву
Црне Горе* 247
Предраг Вукић: *Олеод о Видовдану* 257
Жељко Комненовић: *Ко је Вук Караѡић и шѡћа значи
његово наслеђе данашњој Црној Гори* 255

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

- Симо Матавуљ: *Скакање* 263

У СПОМЕН

- НИКОЛА АСАНОВИЋ (1953–2015)
Никола Асановић: *Кредом исцрѡана ѡраница* 271
Зоран Гргуревић: *У сѡмен Николи Асановићу* 289

ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ

- Зоран Баровић: *Графика*

Веселин МАТОВИЋ

ПОДСЈЕЋАЊЕ

Већ је увелико одмакла и четврта школска година од како је (2011) између црногорске власти и опозиције склопљен Споразум о називу првог и најважнијег наставног предмета у нашим школама, а програма и уџбеника за тај предмет још нема, а нема ни изгледа да ће их ускоро бити. Настава се изводи по програмима и уџбеницима за наставни предмет именован (2010) као *Црнојорски језик и књижевност*, иако су и тај предмет и ти уџбеници суспендовани законским одредбама произишлим из поменутог Споразума, а предмет именован као *Црнојорски-српски, босански, хрвајски језик и књижевност*. Уз обавезу да се хитно приступи изради томе новом имену одговарајућих програма и уџбеника, а да се настава у текућој школској години (2011/2012) изводи према програмима и уџбеницима рађеним за предмет *Мајтерњи (српски, црнојорски, бошњачки, хрвајски) језик и књижевност*, формирана је и комисија стручњака из два супротстављена блока, са задатком да до почетка нове школске године обави тај посао. Споразумом, који је, измјеном одговарајућих чланова Општег закона о образовању, верификован и у Скупштини Црне Горе, било је предвиђено, уз чврста обећања његових потписника, међу њима и тадашњег председника Црне Горе Мила Ђукановића, да ће се његова примјена будно надгледати и свако кршење најстроже кажњавати, о чему ће, редовно, једном мјесечно, јавност бити обавјештавана.

Споразум су, присјетимо се, промовишући га као своју заслугу и велику побједу, еуфорично поздравили (чак се и славило у неком ексклузивном подгоричком ресторану) опозициони лидери. Био је то, тврдили су у побједничком заносу, „историјски чин“ (sic!), којим је коначно ријешено питање имена језика у црногорском образовном систему, односно „враћен српски језик“ у овдашње школе, те да су у „преговорима“ с влашћу „добили више него су очекивали“, итд. То нам

говори да су управо они били креатори и предлагачи његових кључних одредаба па и назива наставног предмета, и да су на цијелу ту ствар гледали кроз призму својих страначких интереса, калкулација и очекивања. Није, дакле, проблем у томе јесу ли они добили више или мање од онога што су очекивали, него у томе на шта су пристали и да ли је то било у интересу грађана (баштиника српског језичког идентитета) које су заступали, односно у посљедицама које је тај поступак произвео. (А што се тиче питања да ли је то био „историјски чин“, унеколико би се могло рећи да јесте. Чин којим су политичке вође Срба у Црној Гори признале примат непостојећег *црногорској* над српским језиком, и тако легитимисале антисрпски пројекат тзв. нове Црне Горе, свакако ће остати записан као важан датум у историји српског народа. Ако бисмо тражили сличан примјер у нашој прошлости, морали бисмо се сјетити, прије свега, говора краља Петра II Карађорђевића, 1944, када је, признајући легитимитет Титових партизана, позвао припаднике ЈВУО да се ставе под њихову команду. С тим што ту постоји битна разлика: Краљ је, као суверен међународно признате државе, имао макар формално право да одлучује о судбини војске под својом командом и заклетвом, док су лидери црногорске опозиције одлучивали о нечему што је било далеко изнад њихових овлашћења.)

На примједбе групе никшићких професора, да се ту ради о опасној замци и да Споразум, са таквим именом наставног предмета, неће никада бити, нити може бити, примијењен, те да ће, признање и прихватање од стране опозиционих (српских) странака, политичког имена *црногорски* (не само као политичке него и као лингвистичке чињенице) и приде – његове супремације над именом *српски језик* у образовном систему, имати погубне посљедице по заступнике српског језичког идентитета у Црној Гори, и да је то кудикамо радикалнији потез од оног из 2004, када је *српски* преименован у *мајшерњи* са додацима у загради, одговарали су с крајњим ниподаштавањем. Тако су ови непослушни никшићки професори, иако давно прије тога због исте ствари (због опирања преименовању српског језика у овдашњим школама) отпуштени с посла, опет ударени по глави, и то од оних од којих то нијесу очекивали. Тој славодобитничкој еуфорији тада се (додуше, мање-више прећутно) придружило и низ српских културних организација и уопште – највећи дио тзв. интелек-

туалне елите блиске страначким врховима и, углавном, ухљебљене у државним образовним и културним институцијама. Осим Српског националног савјета, који се недвосмислено заложиио за хитно поништење и Споразума и, из њега произишлих, законских рјешења, ниједна друга организација није се ни до данас огласила у вези са овим питањем.

Нажалост, вријеме је показало да то није био споразум о чувању имена српског језика и српског идентитета Црне Горе него напротив – договор о њиховом нестајању! Иако су, ево, прошле четири године, ниједна његова тачка није испоштована: нијесу донесени нови програми, нијесу написани нови уџбеници, настава се, као што је већ речено, изводи по уџбеницима за непостојећи наставни предмет *Црногорски језик*, који се, супротно Закону, редовно, свако године, доштампавају; предмет се у школским дневницима уписује као *Црногорски – срп, бос, хрв. језик*, или још упрошћеније – као *Црногорски-срп језик*; цртица којом је *српски* био привезан за *црногорски*, продужила се, ипак, у црту, па се *српски* откачио и тако, неvezан ни за шта, сведен на једно слово, потпуно изгубио из вокабулара школске омладине. И нико због свега тога није позван на одговорност. А што је најгоре – нико се због такве („историјске“) преваре није постидио. Поставља се питање – будући да је Влада у лику тадашњег премијера Игора Лукшића, била гарант примјене Споразума, зашто о свему томе годинама ћути изиграна опозиција? Зашто не инсистира на његовој примјени, или пак, не тражи некакво ново рјешење? Зашто је ово важно, несумњиво, једно од најважнијих у културно-политичком простору Црне Горе, за српски народ – и судбоносно питање „гурнуто под тепих“? Није ли и то, можда, дио Споразума, онај незаписани, каквих увијек има када су у питању страначко-политичке погодбе и трговине, које се углавном склапају по начелу: „да се договоримо да се ништа нијесмо договорили, да бисмо се, када нам устреба, опет договарали“?

Није, разумије се, велика штета што се Споразум није испоштовао. И да јесте, ништа битно не би се промијенило. Извјесно, – темељне измјене наставних програма и уџбеника биле би од значаја (у мјери, наравно, у којој је наша упропашћена школа данас у стању да утиче на формирање здраве националне свијести и уопште – вриједносних критеријума својих ученика), али не би ријешиле кључне проблеме и штете по српско национално биће Црне Горе проистекле из његовог

садржаја. Наиме, пристајање опозиционих (српских) странака на безначајан (узгредан) статус имена српског језика у нашем образовном систему није ништа друго до признање несрпског језичког идентитета и уопште – несрпског карактера Црне Горе. То што се и он (*српски језик*) нашао међу наставним језицима (својим псеудонимима), у црногорским школама и у имену наставног предмета, само због „исте лингвистичке основе“ са тзв. *црногорским језиком*, а не због тога што најмање половина становништва Црне Горе тако именује језик којим се служи, и што се само на томе језику (а не на било ком са списка у називу наставног предмета) настава у црногорским школама изводила од њиховог настанка, изводи и данас, а изводиће и док буду постојале, био је, у ствари, провидан шибицарски трик црногорске власти и њеним марифетлуцима недорасле опозиције. По том основу ту су се могли наћи и руски, и бугарски и македонски и било који друго словенски језик, јер сви они имају *исти лингвистичку основу!*

И још нешто: тим пристајањем не само што је парализан до тада веома жив народни отпор преименовању српског језика у Црној Гори (људи су након доношења Споразума напросто сагнули главе и, збуњени – заћутали), и, у вези са овим питањем, стављен фластер на уста српској лингвистичкој науци, него је, и те како, отежано и питање статуса (опстанка) Српске православне цркве, чије име актуелни режим такође настоји промијенити или забранити на овим просторима. (Видјели смо недавно шта је о томе казано у актуелном Нацрту закона о вјерским заједницама.) Треба имати у виду да се идентитет помјесних православних цркава, па и Српске, конституисао првенствено на основу језика (имена језика) на коме се преноси јеванђељска порука, Божија ријеч, а не на основу именā народā („јер у Христу нема ни Јеврејина, ни Грка, ни роба, ни слободњака“), и само једним дијелом на основу имена државā у којима су вршиле и врше своју мисију. Тиме Православна црква слиједи оно што се збило на Педесетници, када су људи из различитих народа сваки на свом језику чули Апостоле како проповиједају ријеч Божију, и у томе се она, између осталог, битно разликују од централистичке Римокатоличке цркве у којој постоји само један (латински) службени језик. Српска православна црква, дакле, не види себе као Цркву само српског народа или Цркву државе Србије (мада јој то заступници тзв. ЦПЦ, црногорски етнофилисти, настоје приписати).

То није записано у њеном Уставу, али јесте да је њен службени језик српски и писмо ћирилица, па се у свим њеним епархијама широм свијета служи само на српском језику и службене књиге штампају ћирилицом. Питање је онда, како ће се, уз постојеће уставне и законске одредбе о језику у Црној Гори, којима се тзв. *црногорски* именује као службени (приоритетни) а српски као узгредни (мањи и од мањинског), а које су, политички представници Срба, де факто и де јуре, признали и прихватили овим Споразумом, ријешити питање статуса СПЦ у овој држави? Ако се име СПЦ нераскидиво везује за име српског језика, значи ли то да им је намијењена иста судбина, те да ће се, на крају, у црногорском парламенту, додијелити истовјетан статус и СПЦ?

И да ће, по инерцији и у духу овога Споразума, једнога јутра, између тзв. ЦПЦ и СПЦ осванути само једна растегљива цртица, као тачка на све наше неспоразуме? Па ћемо, дакако, и то прославити – срећни што смо „добили више него смо очекивали“?

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

Ксенија КОНЧАРЕВИЋ:
Православље и језичка глобализација

Јелица СТОЈАНОВИЋ:
*Нека од језичких средстава за изражавање
експресивности у старим српским ћириличним
написима источне Херцеговине*

Ксенија КОНЧАРЕВИЋ

ПРАВОСЛАВЉЕ И ЈЕЗИЧКА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Време у коме живимо обележено је драматичним променама на лингвистичкој карти света. Традиционални језици интернационалне комуникације све више сужавају сферу своје употребе, док енглески језик, на којем се данас одвија 75% кореспонденције у свету и размењује више од 80% компјутерских информација, суверено заузима трон који није успео да освоји ниједан други језик у историји цивилизације, а који му придаје статус „планетарног“ средства споразумевања. Футуролози предвиђају губљење чак 90% данас постојећих језика већ до краја века у који смо закорачили (Станковић 2000, 16). Социолингвисти упозоравају на забрињавајуће размере *глобофоније* или *линвоцида* „великих“ језика, носилаца културних центризама, над средњима и малима, којима „прети опасност да, потискивањем из једне по једне друштвене сфере, постану језици за приватну употребу, а затим кандидати за лингвистичку музеологију“ (Пипер 1998, 70). Са одумирањем језика, узрокованим економским, демографским, институционалним (одсуство институционалне подршке опстанку малих језика), психолошким (негативни ставови према сопственом малом језику) и, у вези са тим, статусним чиниоцима, одумиру и националне књижевности, писма, анулира се и целокупан национални културноисторијски комплекс, затире се идентитет национално-језичке личности, нестаје њен специфични „Лого-Психо-Космос“.

Словенски свет изразито је угрожен културним и језичким „престројавањем“. На удару се нису нашли само језици, књижевности и културе неких словенских енклава у инословенском окружењу; дезинтеграциони процеси у словенском свету створили су и стварају погодне предуслове најпре за маргинализацију, а затим и постепено ишчезавање са лингвистичке карте света већег броја словенских језика. Једна од веома могућих визија словенског света подразумевала би „успе-

шно уклапање Словена у свој шири контекст (европски и глобални – *прим. аутора*), али уз трајно нестајање свести о било каквом заједништву и постепено ишчезавање самих тих народа који ће у своје културе 'трансплантирати' неко универзално средство споразумевања док не нестане и сваки траг о њиховој посебности“ (Буњак 2000, 67). Уосталом, није ли се управо словенска популација, која чини 35% демографског састава Европе, после пада Берлинског зида 1989. нашла на удару тзв. „прве глобалне револуције“, осмишљаване и припремане још с краја шездесетих година у контексту припрема за увођење „новог светског поретка“? Један од њених инспиратора, амерички политолог Збигњев Бжежински, подсетићемо, отворено је истицао: „Наша епоха није просто револуционарна епоха: ушли смо у фазу метаморфозе целокупне историје човечанства. Свет се налази на прагу трансформације која ће, по својим историјским последицама, бити драматичнија од оне изазване Француском или Бољшевичком револуцијом... Године 2000. људи ће признати да су Робеспјер и Лењин били само слабашни реформатори“ (Валева 1999,6). Централна, источна и југоисточна Европа, настањене пре свега словенским живљем, доживеле су у минулој деценији ланац револуција са свим карактеристичним обележјима „револуционарног хексаграма“ у теорији А. де Торквила (расцеп социјалног простора и историјског времена, оживљавање „сенки“ прошлости, „демократски деспотизам“, интернационалне последице, безличност и незауостављивост покренутих процеса, претварање саме револуције у религију) (Новопашин 1999, 16–17). Извршене су огромне етнополитичке, социоекономске и идеолошке промене са основним циљем „интеграције словенског света у Европу“, као да он не чини њен пуноправни саставни део, него некакав посебан, њој супротстављен ентитет, и уједно постигнут до сада незабележен степен дезинтеграције унутар тога света подстицањем међуетничких и међуконфесионалних трвења (уп. Валева 1999, Задорожњок 2000, Нарочњицка 2003, Новопашин 1999). На лингвистичком плану ти су процеси у југоисточној Европи резултирали настанком нових, малих књижевних језика (хрватски, бошњачки, црногорски) неком врстом сецесије од некада заједничког српскохрватског, односно српског језика, при чему се у структурно-типолошком погледу ти „нови“ језици готово ни у чему битном не разликују, али се несумњиво мења политички статус идиома који сада носе засебна имена.

Наравно, ситуација у словенском свету само је одраз ширих, глобалних тенденција. Савремени руски политолог Н. А. Нарочњицка у покушају разјашњавања њихове суштине позива се на А. Тојнбија, који је још пре неколико деценија приметио: „Очигледно да је то дио крупније и веома честољубиве замисли гдје западна цивилизација има за циљ ни више ни мање до укључење цијелога човјечанства у једно друштво и контролу над свим што је на земљи, у ваздуху и на води, и у чему је могуће примјенити, ради користи ствари, савремену западну технологију. То што Запад тренутно чини исламу он истовремено чини и свима сада постојећим цивилизацијама – православнохришћанском, индуском и далекоисточном свијету. [...] На такав начин, данашњи конфликт [...] је дубљи и интензивнији неголи било који од ранијих“¹ (Нарочњицка 2003).

Доминантна идеологија савременог света јесте идеологија интеграције или глобализације. Ствара се „планетарна цивилизација“ која се радикално разликује од свих претходних. Човечанству се пружају до сада неслућене могућности у области образовања, информисања, комуницирања, научно-техничког и технолошког развоја, повећавања животног стандарда, али се, с друге стране, такође у до сада невиђеним размерама ниподаштавају основне људске вредности, темељно доводи у питање идентитет појединаца, народа, разноликост култура, цивилизација, језика, вредносних оријентација, виђења света, модела живљења, а угрожен је и интегритет човековог природног окружења – творевине Божије.

„Ми, хришћани, а нарочито православни, не осећамо се збуњеним нити нас је изненадио процес глобализације. [...] Димензија глобализације представља основни саставни део православља“ (Јанулатос 2002, 214). Овај исказ еминентног грчког теолога и првојерарха Цркве у Албанији архиепископа Анастасија (Јанулатоса) може се учинити, најблаже речено, веома необичним свима који у православној вери и Цркви виде ултраконзервативне „чуваре традиције“ и „заштитнике националних интереса“, спремне да се слепо држе некаквих начела чија је вредност у савременом информатичком друштву само музејска и археолошка, и од којих би се дало очекивати да се пред нарастајућим изазовима „постмодерне“, „постхриш-

¹ Цит. према: Тойнби, А. Дж., *Византийское наследие России. Цивилизация перед судом истории*, Москва 1996, 116.

ћанске“ цивилизације опредељују за самоизолацију и гетоизацију. Али позиција Цркве Христове, која се по правилу не опредељује ни за саображавање свету, ни за повлачење из њега, јер би и једна и друга опција водиле њеној негацији и самоуништењу, радикално је другачија: „Назад не можемо. Модели и форме живота из прошлости не могу се више применити. [...] Савремени православни хришћани не треба панично да негирају нити некритички да прихватају постојећи свет, културу и цивилизацију, већ треба да уложе стваралачки напор како би модерне процесе тумачили, објашњавали, и у том и таквом свету сведочили Јеванђеље Христово. Они треба да буду божанска љубав и доброта према савременицима, прецима и потомцима“ (Биговић 2000, 273).

Новозаветна Црква је, да парафразирамо једну древну богослужбену химну, „шира и од небеса“, и све што она чини и чему учи има универзалне, глобалне хоризонте. „Назначење Цркве, која обухвата све, а ничим не може бити обухваћена, јесте да преузме и возглави све, да све уједини са Богом, да све учини учесницима тројичног живота и славе“ (Кардамакис 1996, 106). Идентитет Цркве и јесте *йовезаност* и *јединство*. Чланове Цркве сједињује „прихватање призива који из корена мења њихов живот: он индивидуе и фрагментарне монаде претвара у јединствено тело, у Цркву. Њихово сабрање се не исцрпљује у једноставном скупу и није тренутан, случајан догађај. Они живе као Црква, као јединствено тело живота, причешћују се животом (заједничаре у њему) као 'браћа' – као браћа која црпу постојање из исте материце – бивају чланови једног органског, живог тела“ (Јанарас 2000, 180). Димензије те повезаности и јединства не ограничавају се на чланове Цркве, оне се простиру на сферу свељудског, означавајући поновно обједињење човечанства у свези љубави, па и на читаву творевину, која се узноси пред престо Божији, постајући „космичка литургија“ (уп. Зизиулас 1995, 18, 21).

На пројаве васељенскости, или, у модерној терминологији, глобализма Цркве, рекло би се, излишно је и подсећати, с обзиром на њихову бројност и вишедимензионалност. Ипак, учинићемо то у најкраћим цртама управо у настојању да отклонимо негативне стереотипе о њеном самоизолационизму, самодовољности и затворености у односу на свет. Најпре, историјски моменат. Од самог почетка хришћанска мисија имала је универзални, наднационални карактер: по речима

апостола Павла, „нема разлике између Јудеја и Јелина: јер је исти Господ свију, богат за све који Га призивају“ (Рим 10, 12). Николај Афанасјев с правом уочава да „идеја народа Божијег не инкорпорира у себе емпиријски национални моменат. Свукавши са себе старога човека, хришћани у Цркви свлаче и своју стару националност. Они не припадају свету у онаквом смислу у каквом су му раније припадали. [...] Црква, премда пребива у свету, не припада њему. Из тог разлога припадност народу Божијем не представља одрицање од националности, него њено превазилажење у Цркви ради значајније вредности 'вишег звања', које се задобија приликом ступања у Цркву“ (Афанасјев 2002, 21–22). Опет, сви новопросвећени народи уласком у Цркву чували су и даље стваралачки развијали своје специфичне културне, етнопсихолошке, језичке одлике. „Јединство Цркве није било угрожено шароликошћу језика, менталитета, обичаја, држава. Црква није тежила образовању једноличне смесе народа, већ је стремилa ка афирмацији специфичних особености и својеобразности сваке заједнице“ (Јанулатос 2002, 101).

Из тих разлога Црква је по правилу прихватала сваки језик као средство објављивања своје поруке и средство богослужења, а тиме и као конститутивни елемент изградње помесних Цркава, о чему ће бити речи касније. И данас свака помесна Црква прихвата и развија позитивне вредности културе у чијим оквирима делује, афирмише свој локални, „помесни“ идентитет, пребивајући у јединству са свим осталим помесним Црквама, као саставни део „једне, свете, саборне и апостолске Цркве“. Идентитет сваког појединца, а не само социјума, извире из заједнице тела Цркве, тако да мера чистоте духовности, ма колико то можда парадоксално звучало, није индивидуално искуство, макар оно било изражено и у досезању највише врлине, него пре свега и изнад свега лична повезаност са другима. Православна Црква високо цени аскезу, која се у неким случајевима (анакхоретски живот) пројављује у подвизавању у осами, али такав подвиг не води отуђењу, будући да је његов циљ „не само да помири и уједини човека са Тројичним Богом него и да помири и уједини људе међусобно [...], да превазиђемо немоћ индивидуализма и границе усамљености“ (Кардамакис 1996, 154). Своје универзалности, својих глобалних, васељенских оквира и перспектива Црква се сећа и посведочава их свакодневно у свом литургијском животу. Богослужење

Цркве, и у њему пре свега Света Литургија, представља најпотпунију пројаву њеног јединства унутар себе (заједнице верних), али и са целим човечанством и свеколиком творевином у Тројичном Богу. То јединство, заједничење у Царству Свете Тројице, доживљава се не само међу присутнима него и са свима живим и уснулим члановима Цркве, са којима се присност учвршћује њиховим честим помињањем у молитвама; али оно обухвата не само земаљску него и небеску реалност: „Ми који Херувиме тајанствено изображавамо и животворној Тројици Трисвету песму певамо“ – ове речи литургијске химне представљају израз саборности земаљске и небеске Цркве, доживљене у највећем интензитету. Универзални, глобални хоризонти молитвеног ангажовања верних уочавају се у више момената Литургије. Тако, од прве прозбе у јектенији – „У миру Господу се помолимо“, истиче се, најпре, потреба љубавног јединства, мира и хармоније међу члановима Цркве као предуслов њиховог саборног обраћања Богу; карактеристично је, даље, да ће се од ове прве прозбе, па све до краја Литургије, свака молитва изражавати у првом лицу множине. „Ово *ми*“, како наводи истакнути румунски литургичар Димитрије Станилое, „није само придруживање више *ја* него присуство других *ја* у мени и мога *ја* у другима, без мог нестајања, или ма кога од њих.“ „Моја је молитва тог јединственог и у исто време многоструког *ја* и његова је молитва моја молитва. [...] Свако је субјект обједињене љубави свих, широке и без одређених граница“ (Станилое 1992, 479, 182). На Литургији се верни моле „за мир свега света, непоколебивост светих Божијих Цркава и сједињење свих“, дакле, за распрострањање Божије благодати и његових добара на све људе; они се не заузимају само за свој град, село или обитељ него за „сваки град, крај и оне који вером живе у њима“, не заборављају „оне који плове, путнике, болеснике, паћенике и сужње“, оглашене, тј. катихумене, који тек треба да приступе Цркви, све „који живе у невиности и часним животом“, све „оне који плодове доносе и оне који добро творе у светим Црквама...“; опомињу се да живот, и њихов и свега света, зависи од „благоустројења ваздуха, изобиља плодова земаљских и времена мирних“, другим речима: моле се „за сав космички и духовни медијум који нас окружује“ (Станилое 1992, 185), да би у средишту Литургије, у најважнијем и највишем тренутку Свете тајне, приношењу светих дарова и њиховом освећивању, литургијска заједница

узнула сав свет, све дарове Божије, Творцу у име свих и ради освећења и спасења свих: „Твоје од Твојих, Теби приносећи због свега и за све.“ Најзад, причешћујући се Телом и Крвљу Христовом, сваки верни постаје и Христов, али и „глобални сутелесник, сједињујући се са свима онима које је Христос обухватио Својом безграничном љубављу [...] измирује се и усклађује са светом, са целокупном творевином“ (Јанулатос 2002, 37).

„Глобализам“ новозаветне Цркве, чије су манифестације, као што смо показали, очигледне и вишеструке, извире из глобалних последица целокупне икономије Божије од стварања света и човека, преко Христовог оваплоћења, страдања и васкрсења, до сталног животворећег дејства Духа Светога, „који је свуда присутан и све испуњава“; он се односи и на крај историје, пошто циљ Христовог домостроја јесте „спасење свих створених бића у љубави и љубављу Божијом“ (Кардамакис 1996, 296). Како истиче архиепископ Анастасије Јанулатос, „од прве главе Светог Писма (Пост 1, 1) наглашава се да је небо, земљу, људски род, *све* створио Бог, док су последње главе (Отк 21–22) посвећене виђењу *заједничкој неба и заједничке земље* (Отк 21, 1). [...] Ово католичанско виђење достиже врхунац када [апостол] Павле говори о вољи Божијој, о 'тајни воље Његове', која треба да се оствари 'за остварење пуноће времена, да се све састави у Христу, оно што је на небу и што је на земљи, у Њему' (Еф 1, 10)“ (Јанулатос 2002, 214). Ништа у историји не постоји и не може се разумети изван начела саборности човечанства: људска природа уједињена је у стварању по икони Божијој, али и у удаљавању од Бога после пада, „јер сви сагрешише и лишени су славе Божије“ (Рим 3, 23). У стању после пада више се, очито, не може говорити о јединству и саборности у првобитном смислу, али то не значи одустајање од могућности сапостојања, саживота људи, независно од њихове расне, националне, верске припадности, језика, пола, образовања, социјалног положаја; штавише, задатак православља и јесте активно залагање за васпостављање светске заједнице љубави, борба речју и делом за обезбеђење слободe и интегритета сваке људске личности у тој органској заједници, као и интегритета творевине Божије (Јанулатос 2002, 23, 212, 217, 220).

У даљем излагању покушаћемо, полазећи од изнетих позиција везаних за глобализам православља, да сагледамо какав

би био приступ Православне Цркве и њене теологије феномену језичке глобализације.

У поимању суштине језичког феномена православна теологија стоји на идентичним позицијама као и савремена лингвистичка наука. Ова потоња, наиме, језик интерпретира као најраширенији и општеприхваћени систем знакова који људи употребљавају у језичкој делатности, у интер-персоналној комуникацији. Због чега је човеку дат језик? Богословски одговор, најједноставније формулисан, јесте следећи: да би, излазећи из себе самога и одбацивши индивидуални живот у тежњи за љубавним јединством са Богом и другим људима, слободним и непоновљивим личностима које такође траже Бога, откривао своје мисли другоме човеку, да би учио од других и поучавао друге, да би се покрети разума и дубине срца могли пројавити и изван њега самога, открити се другима (уп. Кардамакис 1996, 53–66). Језик је, дакле, управо средство међуљудске комуникације, при чему се степен разумевања комуниканата у говорној продукцији и рецепцији налази у непосредној сразмери са степеном њихове духовне блискости. Према Светим Оцима, што су људи ближи Богу, то су ближи један другоме, то је иконичнија реч њихова, то је веће разумевање међу њима (Доротеј 1900, 87–88). Реч се поима у свој својој пуноћи и дубини једино уколико комуниканти „сапребивају у истоме духу“, „када један слуша са вером, док други поучава са љубављу“ (Григорije Синаит 1992, 198). У обраћању Богу речи су у суштини излишне: молитва као чин богоопштења не мора поседовати своју материјалну, вербалну реализацију (тзв. „умна“ или „унутарња“ молитва), што, наравно, не умањује вредност вербализоване („усмене“, „гласне“) молитве као њеног почетка и подстицаја за њу (Игњатије 1993, 183–232). Језик је такође и средство човекопознања и богопознања, формирања појмовно-категоријалног апарата, објективације света. Језичком делатношћу човек делује на универзум око себе, осмишљавајући га и познајући, али њоме он истовремено познаје, изграђује и мења и себе самога. То је могуће управо зато што је језичка способност као диференцијално обележје бића људскога дар Божији. У том смислу, преподобни Григорije Синаит издваја четири категорије речи, то јест језичких знакова: прво – речи „од учења“, „реч педагог, која делује на наравственост“ (етички ниво личности); друго – речи „од читања“ (Светог Писма), „вода жива, која утољава жеђ духовну“; треће

– речи „од делања“, које се примају у срце и проверавају опитом живљења у Христу (искуствени, делатни план), и четврто – речи „од благодати“, које се „сабирају у Духу и Духом“ (Григорије Синаит 1992, 198–199). Запажамо да у поимању функција језика патристичка мисао антиципира ставове модерне лингвистике, која такође у први план ставља комуникативне и когнитивне (референтне, денотативне) потенцијале језичког феномена (преглед схватања функција језика у савременом језикословљу в. у: Филин 1979, 385–386; Кодухов 1979, 35–36).

Језик није само обележје индивидуе него и језичке заједнице, језичког колектива. То може бити, најпре, народ: није случајно што старословенска лексема *језукъ*, црквенословенски *языкъ* има неколико лексичко-семантичких варијанти: она, с једне стране, означава како (а) „језик као орган говорења“ и (б) „језик као систем знакова у његовом статичком и динамичком аспекту“, дакле *језик* и *јѡвор* у терминологији Ф. де Сосира, тако, с друге, и (в) „народ, нацију“, при чему множински облик стсл. *јѣзусѣ* / цсл. *языцы* има значење (г) „незнабожачки, пагански народи, нехришћани“ (уп. Цейтлин и др. 1994, 807; Дьяченко 1993, 849); таква дистрибуција значења сачувала се и у руском језику, с тим што је у оквиру (б) присутна дистинкција *язык-речь*, док је употреба ове лексеме у смислу (в) и (г) данас архаична (уп. Ожегов 1975, 840). То, даље, може бити и заједница Цркве: у том смислу говори се о „језику Цркве“, о остварењу саборног начела у функционисању језика: „Саборна реч јесте реч рођена у Цркви и за Цркву, Црквом освештана. То је реч у којој је личносно и народно посредством ’помирења’ са Речју Божијом узведено у саборно двојединство“ (Лепакхин 2002, 180). Порука Цркве, међутим, није утеловљена искључиво у језику, сведена на сам језик, будући да „Црква не говори само својим гласом већ у исто време и самим својим постојањем“ (Папатанасију 2001, 74). Занимљиво је на који је начин антиномија коегзистенције народног и црквено-саборног начела била осмишљена у свести носилаца старословенског језика: назив *језукъ slovenskyjъ* и уопште атрибут *slovenskyjъ*, и поред широке територијалне распрострањености овога језика – од Солуна до Паноније и Моравске и од западне Бугарске до Русије – и из тога проистеклих неминовних дијалекатских разлика, примењује се за целину словенског ареала, у широком, новозаветном значењу *језика народа Божијеј*,

језика „који се не одређује било којим обласним говором, већ новозаветном поруком јединства“ (Трифуновић 1994, 158). Константин Преславски се отуда у *Прологу уз Јеванђеље* и обраћа једном и јединственом народу словенском, а не народима словенским, позивајући: „Слишите словенски народ вас, слишите слово, от Бога бо приде“ (Трифуновић 1994, 159).

Али како објаснити феномен мултилингвизма? Зашто сви народи не говоре истим језиком? Свети Оци су као полазну тачку за расправљање о тим питањима узимали библијско казивање о грађењу Вавилонске куле, где се наводи да „бијаше на цијелој земљи један језик и једнаке ријечи“ (1Мојс 11, 1). Који је то језик био? Да ли је то био онај непомућени језик којим су се споразумевали прародитељи у рају? Да ли се тај језик неповратно изгубио после изгнања из раја или се негде ипак сачувао? И колико је језичких „катастрофа“ преживело човечанство? На сва та питања давани су различити одговори, од којих ће поједини извршити значајан утицај на каснији развој европске лингвистичке мисли (уосталом, и данашње концепције које настоје да разреше проблем порекла језика најчешће имају облик теорије о њиховој моногенези).

Никејци о томе суде на следећи начин: „Природа ствари, као нешто што је Бог усадио, остаје непроменљива, док су се гласови који служе за означавање тих ствари разделили на толико различитих језика, да их је због мноштва њиховог тешко и побројати. Предочи ли ко мешање језика приликом градње куле у Вавилону као контрааргумент реченом, нека има у виду да се и овде не казује да Бог ствара језике људске, него да је Он учинио да дође до пометње језика, како не би свако свакога разумео. Наиме, док су сви живели једнако и док се људи још нису били разделили на мноштво различних народа, сва укупност људи који заједно живљаху говораше истоветним језиком; а након што је, по благовољењу Божијем, цела земља имала постати насељена, након распада заједнице језика, људи се расејаше по разним местима, те сваки народ створи особити карактер израза и гласова, стекавши као свој удео једногласје као становиту везу узајамног јединомислија, тако да, немајући размимоилажења у погледу знања предмета, људи почеше да се разликују по начину њиховог именованја. Јер *камен* или *дрво* не чини се једнима оваквим, а другима онаквим, премда су имена тих ствари у свакоме народу различита; тако да остаје поуздана реч наша да су гласови људски творевине нашега

разума. Јер није нам знано из Писма ни то да су у почетку, када је човечанство још само са собом било једногласно, речи биле предате од Бога на некакву поуку људима, нити пак да је, када су се језици оделили по различитим обележјима, Божанствени закон установио на који начин свако мора говорити; него је Бог, зажелевши да људи буду разнојезични, препустио да сви иду природним путем, те да сваки народ образује гласове (= гласовне комплексе) за објашњавање (= озвучавање) имена онако како је њему по вољи“ (Григорије Нисијски 1862, 6, 366–367).

Тврдећи да постоји толики број језика да их је, због мноштва њиховог, тешко и побројати (према савременим лингвистичким проценама, иначе, претпоставља се да у свету функционише око 2.500–3.000 језика, премда је овај број услован, с обзиром на тешкоће везане за диференцирање идиолеката, дијалеката и језика; уп. Кодухов 1979, 285; Шкиљан 1987, 20, 134–137), Григорије Нисијски размимоилази се са другим ауторима у процени броја народа и језика на земљи. На основу симболичког тумачења појединих места из Библије (особито стиха: „Кад Вишњи раздаде наследство народима, кад подели синове Адамове, постави међе народима по броју синова Израилевих“ – 5Мојс 32, 8), у теолошкој мисли дошло се до претпоставке, која је постепено постала готово општеприхваћена, да би тај број морао бити чудесан, магичан – 72 (или би се, евентуално, заокружио на 70). Ово тумачење, преко *Хронике* византијског аутора Георгија Амартола, постаће познато и у Русији и наћи одраза у најстаријем руском летопису – *Несторовој Причи о давним временима*, као и у низу каснијих споменика (Едељштејн 1985, 195). У словенским срединама сматрало се, иначе, да „словенски“ језик (или, у неким тумачењима, руски) улази у тај број (Трифунувић 1994, 152); сам пак „словенски“ језик састављен је, са своје стране, од седам језика (Трифунувић 1994, 173). Одступање од тог „утврђеног“ броја налазимо код још неких аутора. Тако Климент Александријски, допуштајући могућност постојања већег броја језика, износи: „Ефор и многи други историчари тврде да на земљи постоји 75 нација и 75 наречја... Међутим, пре би се као истина могло прихватити то да је број првобитних наречја био 72, као што нам говоре наша свештена Писма, а да су сва друга наречја образована мешањем првобитних наречја, двају или трију или више“ (Климент 1892, 138–139).

Учили смо да се мултилингвизам у светоотачкој мисли прихвата као реалност, без аксиолошких конотација (било са позитивним, било са негативним предзнаком). Мулти-лингвизам јесте последица греха: јединствени језик био је разбијен у мноштво различитих језика због тога што је приликом градње куле у Вавилону срушен однос људи са Богом, као и њихов међусобни однос. Па ипак, светоотачка мисао никада није тежила повратку уназад, ка некадашњем „прајезику“, или намећању неког заједничког језика свим народима, свеједно о ком би се језику радило. Како запажа Атанасиос Папатанасију, Црква „реално прихвата већ постојеће поствавилонске језике и покушава да их преобрази у ново рухо Истине. То је оно што се догодило најпре (као супротност Вавилону) на Педесетници, када су људи из различитих народа сваки на свом језику чули Апостоле како проповедају чуда Божија“ (Папатанасију 2001, 71–72), што је на блистав начин опевано у православној химнографији: „**языцы** иногда размесишася дерзости ради столпотворения: языцы же ныше умудришася, славы ради боговедения. Тамо осуди нечестивыя погрешениемъ: zde про-светителеъ есть Христось рыбаи Духомъ. Тогда упразднися безгласие к мучению: ныне обновляется согласие ко спасению душъ нашихъ“ (стихира на стиховње на великом вечерњу у суботу Свете Педесетнице – Триод 2002, 240); „Егда снизшедъ **языки** слия, разделяше **языки** вышний: егда же огненыя **языки** раздаяше, в соединение вся призва, и согласно славим Всесвятаго Духа“ (кондак Педесетнице – Триод 2002, 243). Црква такође не настоји ни да изгради неки властити, ексклузивни, само њој својствени језик којим би се разликовала од света или пак језик који би обједињавао све хришћане. У *Посланици Диоінеишу*, ранохришћанској епистоли насталој средином II столећа, у вези са тим налазимо карактеристично запажање: „Хришћани се од осталих људи не разликују ни земљом, ни језиком, ни одевањем. Јер, нити живе у својим (посебним) градовима, нити употребљавају неки посебан дијалекат (у говору), нити воде неки посебно означен живот... Они живе у јеврејским и варварским градовима, како је коме пало у део, и у своме одевању и храни и осталом животу следују месним (локалним) обичајима, али пројављују задивљујуће и заиста чудесно стање живота (и владања) свога... Свака туђина њима је отаџбина, и свака отаџбина туђина“ (Јевтић 1999, 415). Језичка различитост, и поред универзалности хришћанске пропо-

веди, не само што није реметилачки чинилац у делатности Цркве него је чак и конститутивни елемент изградње локалних Цркава: „То омогућава Помесној Цркви да заиста буде Помесна и истинска Црква. То јој омогућава да се изрази, да створи своје сопствене текстове и изнова пресади Истину у ново поље, у нову културну средину, у одређену цивилизацију, у одређено друштво“ (Папатанасију 2001, 72–73). Митрополит пергамски Јован Зизјулас то назива *овајлоћењским империјативом*, образлажући га на следећи начин: „Потпуним уласком у људску културу и потпуним узимањем удела у људској природи Бог је у личности Христа поставио императив да Његова Црква и Њему омогући да стално улази у сваку културу“ (Зизјулас 2000, 3). Тај императив у потпуности је реализован већ у раној Цркви. Тако, иако је хришћанска порука првобитно била материјализована на арамејском језику и упућена на функционисање у семитском окружењу, још од првог поколења хришћана она надраста своје првобитне културне оквире, шири се на јелинском језику и инкорпорира у јелинску културу, захваљујући чему се у раној Цркви остварује стваралачка симбиоза грчко-римске и блискоисточних цивилизација. Касније, у сусрету са народима југоисточне Европе, „византијско царство жртвује васељенскост хеленског језика да би сачувало глобализам своје културе“ (Јанулатос 2002, 215).

Какав је аксиолошки став Отаца Цркве према језичкој разноликости? Да ли се језички системи поимају као равноправни или се ипак врши њихово рангирање и, ако је тако, због чега? У патристичком наслеђу, колико год то парадоксално звучало, налазимо и једну и другу интерпретацију. Хришћанска мисао уводи револуционарну новину у начин вредновања језика у односу на античка схватања. На лингвистичкој карти света за античке мислиоце постојала су само два језика: матерњи, као језик културе и просвећености, и сви остали – варварски, примитивни језици, недостојни њихове пажње. Хришћанство управо универзалношћу своје проповеди изазива корениту промену у ставовима према језицима света. Када се Григорије Назијанзин у својој знаменитој омилији обраћа целој свету речима: „Чујте, народи, племена, језици, људи од свакога рода и свакога узраста“ (Григорије Назијанзин 1889, 1,68) – то није пуки одраз красноречивости или тек стилска фигура, него истинско прокламовање хришћанске доктрине. У хришћанском наслеђу афирмисало се учење по коме сви јези-

ци, и поред формалне различитости и многобројности, у својој бити представљају, речено језиком савремене лингвистике, варијанте, то јест реализације једне и јединствене инваријанте – једног и јединственог језика рода људскога. „Глуп си“ – пише Тертулијан – „уколико, негирајући универзалност природе, ово (вредност) будеш приписивао искључиво латинском или је-линском језику, који се сматрају сроднима међу собом. Душа није сишла са неба искључиво Латина и Јелина ради. Сви су народи – један човек, а различито име; једна душа, а различите речи; један дух, а различити звуци (гласови, гласовне реализације); сваки народ поседује властити језик, али је суштина језика свеопшта“ (Тертулијан 1910, 215). Сви језици су кадри да изразе истину и сви су језици равноправни у том смислу што сваки од њих на адекватан начин изражава начин мишљења својих носилаца. „Каж ми, на колико се начина, према различитости народа, озвучава реч којом се именује небо?“ – пише Григорије Нисијски. „Ми (Јелини) називамо га οὐρανός, Јеврејин ће казати: *шамаим*, Римљанин – *caelum*, а другачије ће изговорити Сиријац, Миђанин, Кападокијац, Мауританац, Скит, Трачанин, Египћанин; није лако чак ни побројати различита имена која у свакоме народу постоје за небо и друге ствари. А какво је, реци, природно име њихово, у коме се пројављује величанствена премудрост Божија? Даш ли предност јелинском називу у односу на остале, могуће је да ће ти се успротивити Египћанин, наводећи своје. Даш ли пак предност јеврејском, Сиријац ће навести своју реч, а ни Римљанин им неће препустити првенство; Миђанин такође неће дозволити да се његове речи не нађу на првом месту; и међу другим народима сваки ће првенства сматрати достојним своје“ (Григорије Нисијски 1862, 6, 423–424). У потенцирању језичке равноправности хришћански мислиоци неретко драстично раскидају са погледима доминантним у античкој епоси, износећи дијаметрално супротна становишта. Тако Климент Александријски, делећи, по традицији, човечанство на Јелине и варваре, долази до више него смеле мисли за своје доба – да су „молитве на језику варварском делотворније него на другим језицима“, при чему у њеном извођењу полази од става да су Јелини на светској позорници заправо само развили и усавршили оно што су претходно као своју тековину створили други народи (Климент 1892, 140). Ипак, као што би се и могло очекивати, срећу се и мишљења која дају изразиту предност

језицима на којима је створено богато културно наслеђе античке епохе – грчком и латинском. Како наводи Е. М. Еделштејн, Јероним Стридонски, добар познавалац више језика и преводилац Библије са јеврејског на латински, сматрао је „блиставим, живим, сладосним, кадрим да пружи истинску насладу и говорнику и слушаоцу једино грчки и латински језик“, а безусловно преферирање грчког језика било је својствено и Исидору Севилском (Еделштејн 1895, 179–180). Из преферирања одређених језика морала је, логично, проистећи и дилема: постоји ли међу језицима света неки који би се могао сматрати „чистим“, „светим“, јединим достојним да се на њему врши богослужење? Позната је теорија о светости три језика – грчког, латинског и јеврејског, која је најмоћнијег опонента нашла у тзв. кирилومتодијевској идеологији (уп. Мајендорф 1986, 125–126). Међутим, мање су познате хипотезе – а оне су такође присутне у хришћанској мисли – да су управо та три језика била оскврњена грехом богоубиства, тако да би Свето Писмо и богослужбени канон требало да буду у употреби на неком потпуно „чистом“, „неоскврњеном“ језику, рецимо – сиријском или коптском (Еделштејн 1985, 181). Ово залагање остаће маргинално управо због практичних разлога, јер се хришћанска Црква није могла одрећи језика који су вековима функционисали у сакралној сфери и на којима је већ постојао опсежан богослужбени корпус. Теоријски, равноправност језика у њиховој литургијској функцији Црква није доводила у питање: тако је константинопољски патријарх Фотије писао да су преводи речи Божије на било који језик оправдани, будући да Свето Писмо на свим језицима остаје то што јесте, а ово своје опредељење потврдио је и активном подршком преводилачкој делатности равноапостолних Кирила и Методија Словенских (Аверинцев 1976, 31). У пракси, такође, нарочито у првим вековима хришћанства, „оног тренутка када би нашла адекватно развијен језик који је имао писану форму, Црква“, по запажању истакнутог литургичара Б. Бота, „не би оклевала ни часа да га усвоји“ (Вукашиновић 2001, 77).² Такав однос према језицима новопросвећених народа задржао се до нашег времена: тако архивски документи сведоче да су се у Руској православној Цркви само у раздобљу од 1905. до 1915. године објављивали и припремали за штампу богослужбени

² Цит. према: Botte, G., *From Silence to Participation: An Insiders View of liturgical Renewal*, Washington 1988, 77–78.

текстови на гагауском, литавском, монголском, осетинском, француском, чешком, шведском језику, а да су претходно, залагањем Светог синода РПЦ, они већ били преведени на језике попут абхаског, алтајског, грузијског, енглеског, естонског, зирјанског, јапанског, карелског, кинеског, киргиског, молдавског, немачког, удмуртског, финског, чувашког (Балашов 2001, 64).

Патристичка мисао и мисионарско-литургијска пракса Цркве послужиће нам као основ за сагледавање актуелних промена на језичкој карти света. Како, дакле, окарактерисати и оценити доминацију једног језика у интернационалној комуникацији, његов реалан статус глобалног, и инфериорну позицију апсолутне већине других језика, где су се, између осталих, нашли и сви словенски језици?

С једне стране, постојање „глобалног“ језика нуди човечанству узбудљиву и дуго прижељкивану могућност свеопште комуникације, остварења идеала неометаног разумевања људи и народа, укидања свих баријера, надилажења локалних посебности у име заједничких, обједињавајућих начела. Оно је и логична последица и снажан инструмент интегрисања света, стварања „планетарне цивилизације“, радикално различите од свих претходних, уобличавања „кибернетичког универзума“ (Cyberspace) и свеопште „екстазе комуникације“. „Да би се планетарна цивилизација развијала, ширила и била могућа“, упозорава истакнути теолог Радован Биговић, „по мишљењу архитектата савременог света, морају да се испуне одређени предуслови. Прво, треба да постоје одређена правила и процедуре обавезни за све људе и народе. Друго, планетарна цивилизација и идеологија прогреса подразумевају интеграцију, слободан проток људи, роба и капитала. Да би се то осигурало и да би се остварила жељена интеграција, мора да постоји међународно право које се увек успоставља 'одозго', из најмоћнијих центара политичке и друштвене моћи. Међународним правом се регулише јавни живот друштва, па и јавни морал. Да би се то постигло, нужно је успоставити демократску државу чији је основни субјект безлични грађанин, а потом се спроводи 'планирање' породице као основне друштвене ћелије, планирање школе и образовања, где основни циљ постаје стварање 'стручњака' и прилагодљивост потребама тржишта. Крајњи циљ јесте јединствен политички систем, једна валута, један светски суд, један порески систем, једна светска банка, један центар контроле наталитета и образовања, јединствена

светска армија, јединствена религија, јединствена светска култура“ (Биговић 2000, 306). У тој интеграцији света на тзв. цивилизацијским основама потребно је обезбедити *јединство без различитости*, укидање националних култура и посебности, ишчезавање традиционалних форми и институција друштва, унификацију вредносних ставова и погледа на свет, у чему управо језичка унификација може одиграти значајну, ако не и кључну улогу. О томе нам убедљиво сведоче и нека новија искуства у фаворизовању извесних језика (не само енглеског) у бившим колонијалним земљама Азије, Африке и Латинске Америке, које су и након стицања политичке независности остале зависне од тих на њихово тло „пресађених“ језика, преносника доминантних идеологија и политичких интереса земаља донора. Са истим циљем, у име постизања „пролетерског интернационализма“, од средине XX века до распада бившег Совјетског Савеза развијана је и стратегија масовног и обавезног изучавања руског језика у земљама Источне Европе и Југоисточне Азије. У војнополитички биполарном свету биле су релативно јасно разграничене и сфере утицаја језика доминантних на основу критеријума економске, војнополитичке и информативне подршке која им је стајала на располагању – руског и енглеског. Урушавањем моћи једног од та два језика почела је убрзана експанзија другог центра која, наравно, има и свој језички облик. Није случајно то што заговорници и креатори „новог светског поретка“ не показују интересовање за промовисање било ког од вештачких интернационалних језика као глобалног (за њихово афирмисање, иначе, залагали су се велики умови човечанства попут Л. Н. Толстоја, А. Барбиса, лингвисте Ј. Бодуена де Куртенеа), а пројеката тих језика до краја седамдесетих година XX века било је скоро пет стотина (Кодухов 1979, 100). Идеолози комунизма као тоталитарне доктрине такође нису скривали намере да остваре доминацију једног језика (реалног, а не вештачког) као универзалног средства споразумевања, при чему се претпостављало да остваривање тог циља мора проћи кроз неколико етапа. Тако би, по виђењу совјетског лингвисте К. Ханазарова, прву етапу представљало развијање националних језика на квалитативно новим основама после победе социјалистичке револуције у свакој конкретной средини, другу – „добровољно и свесно“ издавање језика интернационалне комуникације, укључујући и један примарни, трећу – постепено придавање интернационал-

ним језицима статуса „другог матерњег језика“ (језика на коме би се одвијала социјализација, који би био доминантан у свим јавним сферама употребе, као што је то било са руским језиком у бившим совјетским републикама) и четврту – придавање статуса јединственог светског језика једном од најсавршенијих тако формираних интернационалних језика, што би кореспондирао са потпуном и дефинитивном победом комунизма (Ханазаров 1963, 225). Победа „либералног“ универзализма над комунистичким у бити је само означила замену једног модела „супразаједнице“ другим, једне форме управљања човечанством другом; са променама на геополитичкој карти света, разарањем његове биполарности и јасним истицањем англоамеричких интереса као приоритетних, дошло је и до експанзије енглеског језика у до сада невиђеним размерама: он „не само да рапидно корача у правцу статуса ’глобалног језика’ него се, сви су изгледи, већ и попео на тај самодржачки престо“ (Шевић 2001, 137). С друге стране, ствара се медијска слика о „примитивности“ свих или већине малих језика и њиховој осуђености на скоро нестајање. То, према оцени нашег истакнутог лингвисте Предрага Пипера, „фактички представља спонтано или организовано припремање терена за њихово тихо затирање, било редукијом социјалних функција малих језика до њихове потпуне друштвене маргинализације (са паралелним фаворизовањем неког светског језика као јавног, а затим и званичног језика те средине), било стварањем негативног става о вредностима властитог језика код говорних представника малих језика, било језичком сецесијом и политичким комадањем једног језика на неколико мањих (што се дешава српском језику на крају XX века), било на неки други начин, а најчешће комбиновањем свих расположивих метода експанзије великог језика на штету малог“ (Пипер 1998, 73–74). У оквирима националних култура, посебно у бившим социјалистичким земљама, евидентно је промовисање „глобалног суперјезика“ као својеврсног „статусног симбола“: поред школске, па и предшколске, наставе, деца масовно похађају и додатне курсеве енглеског језика; називи фирми, производа, огласи за престижна радна места, конкурси за доделу стипендија, рекламне поруке намењене локалном становништву итд. уобличавају се на енглеском; у језику медија све је израженији удео англицизма, тако да „мотив социјалног притиска“ (у терми-

нологији А. А. Леонтјева), изражен директно или индиректно, постаје све израженији стимулус за његово изучавање.

Иза ове експанзије, чини нам се, ипак не стоје само „алтруистички“ и друштвено прихватљиви мотиви омогућавања веће доступности информација, боље перспективе школовања и запошљавања лицима са знањем енглеског језика. Настојање да се владањем њиме обухвати доминантни део светске популације свакако се може довести у везу са тежњама ка унификацији, једнообразности и једноумљу света и модела живљења, са стварањем принудне светске заједнице људи и народа без идентитета којима се може манипулисати као „послушним стадом“ и којима се могу наметати вредности тржишне економије и потрошачког друштва, безрезервно прихваћене у англо-америчкој цивилизацији и увелико оличене у језику који ту цивилизацију опслужује.

Тезе о најчвршћој повезаности језика и етноса, језика и културе, језика и менталитета представљају општеприхваћене премисе етнолингвистике, социolingвистике, лингво-културологије (уп. Толстој 1995, 31–61). У језику налазе одраз специфична обележја „слике света“ његових носилаца, одлике етничке свести, у основи чијег се формирања и функционисања налазе како самобитни тако и чиниоци везани за међуетничку комуникацију, то јест за утицај других етноса. Етнички стереотипи оличени у језику спадају у домен колективног несвесног, и они су обично изван саморефлексије просечног, „наивног“ члана одређене етносоциокултурне заједнице, али се могу идентификовати разним објективним методама и тако постати чињенице индивидуалне и друштвене (само)свести. Између осталог, у експерименталним истраживањима којима је сврха идентификовање специфичности представа у свести носилаца одређених језика и култура значајно место заузимају анализе асоцијативних норми, што представљају резултат обраде података добијених у масовним експериментима. Асоцијативно поље сваке лексеме стимулуса показује се као фрагмент слике света „просечног“ припадника одређеног етноса. У таквим истраживањима, која могу бити монолингвално и конфронтационо усмерена, могуће је издвојити круг појмова доминантних у масовној језичкој свести и уједно добити показатеље о стереотипима што се код носилаца одређеног језика или више њих везују за појмове који су предмет нашег интересовања. Примера ради, за руски језик анализе асоцијативно-

вербалне мреже његових носилаца вршене су на материјалу *Руској асоцијативној речника*,³ као што је базу података за аналогна испитивања на англофоном подручју представљао *Асоцијативни тезаурус енглеској језика*,⁴ Занимљив оглед о разликама између језгра језичке свести и структуре социокултурних стереотипа носилаца енглеског и руског језика понудила је Н. Д. Уфимцева (Уфимцева 1996), изводећи из добијених резултата импликације о различитости романско-германског и словенског виђења света и актуелним процесима у „колективном несвесном“ носилаца руског језика у епоси обележеној њиховом све већом изложеношћу вредностима западне цивилизације (деведесете године XX века). Основни налаз Уфимцеве је да се иза формалне сличности структуре језгра језичке свести Руса и Енглеца налазе дијаметрално супротне слике света: „Док је енглеска језичка свест усмерена пре свега на спољашње окружење, манифестујући вредности протестантског виђења света, најнеопходније за успешно функционисање тржишне привреде, дотле је слика света савремених Руса оријентисана потпуно другачије, премда је њена иманентна логичност нарушена (скорашњим) инфилтрирањем представе о искључиво потрошачкој функцији новца. Руска језичка свест усмерена је и на себе и на другога, другога у коме она види, пре свега, *пријатеља* и доброг човека. Могло би се рећи да је свест Руса 'пријатељецентрична'. Руси као да живе на оси *ја-он* и у унутарњем простору. Рус је, пре свега, човек који мисли и/или говори, и човек који све процењује“ (Уфимцева 1996, 160–161). Индикативан је, рецимо, податак да код Енглеца појам *friend(пријатељ)* заузима седамдесет треће место у језгру њихове језичке свести (од укупно седамдесет пет појмова који улазе у његов састав, дакле – лоциран је на његовом најудаљенијем крају), асоцирајући се пре свега са *непријатељем (енету)* и *прошвишником (фо)*, док је за Русе међу асоцијативима *друг (пријатељ)* на изразито високом осмом месту и одликује се потпуно другачијом емоционалном маркираношћу, што показују најфреквентније реакције на овај стимулус: *исти (настоящий)*, *најбољи (лучший)*, *верни (верный)*, *поуздани (надежный)* (Уфимцева 1996, 147–148). Или: анализа асоција-

³ Караулов, Ю. Н. и др., *Русский ассоциативный словарь*, тт. 1–2, Москва 1994, 1996.

⁴ K.155, G. et al., *The associative thesaurus of English*, Edinburgh 1972.

тивне мреже појма *money/genji* (новац) у енглеском и руском језику показала је „изразито економски начин мишљења код Енглеца“, док је стереотип о новцу у свести просечног Руса „кариатура представе присутне у свести Енглеца“. Аутор из тога изводи овакав закључак: „Може се са сигурношћу претпоставити да је висок рејтинг новца у свести савремених Руса један од резултата тристагодишње европеизације (од времена Петра Првог), док карикатурални карактер те представе у поређењу са европским оригиналом говори о 'користи' што ју је Русима тај процес реално донео“ (Уфимцева 1996,150). Наметање енглеског језика као не просто страног језика него језика социјализације и социјалне промоције, како видимо, аутоматски претпоставља и формирање социокултурних стереотипа и слике света другачије од оне која се везује за матерњи језик, с тим што под утицајем тога процеса и ова примарна доживљава знатне измене. А није ли то непосредни интерес креатора „планетарне државе“, којима је потребна управо ментална унификација људи и народа, њихово обликовање по моделу западне цивилизације, апсолутизоване и издигнуте на пиједестал свечовечанске? У пројектовању новог светског поретка данашњи „инжењери људских душа“, рекли бисмо, свесно рачунају са језичком унификацијом као моћним чиниоцем жељене хомогенизације човечанства.

Православна Црква, полазећи и од богословске мисли поникле у њеном окриљу и од своје вековне праксе мисионарења и богослужења, и данас наглашава неопходност поштовања идентитета људи и народа, вишеобразности и сапостојања култура и језика. Идеал православља није једнообразност, него „једнодушност у вишезвучју“ (Јанулатос 2002, 108), оно се држи начела „јединства у различитости или различитости у јединству“ (Биговић 2000, 267). Стога оно не може а да не указује на погубне последице кретања ка једнообразности или безобразности „новог светског поретка“ уз негирање етнокултурних, па и језичких особености. Афирмишући вредност и непоновљивост личности, православље уједно афирмише самобитност сваког народа, његову посебну и непоновљиву улогу у историји, његово право и дужност да „умножава своје таланте“, у шта, без сумње, спада и неговање властитог језика. Такав став потпуно кореспондира са појмом „национално-језичке личности“ у савременој лингвокултурологији, чији корени сежу у теорију персонализма и који је своје утемеље-

ње, између осталог, нашао у делима истакнутих православних мислилаца Н. Ј. Данилевског (*Русија и Европа*), К. Н. Леонтјева (*Византизам и словенство*) и др. (детаљније в. у: Воробјев 1997, 84–89). Национална личност као културно-психолошки и социјални феномен са свим својим материјално-културним „контекстом“ оваплоћава се у језику и може се реконструисати у својим главним цртама на основу језичких средстава. Тако је В. В. Воробјов аргументовано, анализом тзв. „прецедентних текстова“ (од лат. *pracedens, pracedentis* – онај који нечему претходи, који нешто детерминише, карактеристичан за нешто или некога), показао постојање лингвистички изражене самобитне „руске националне личности“ са следећим доминантама у оквиру којих се реализују читаве класе лингвокултурама: 1) религиозност (православље), 2) саборност, 3) васељенска ширина и отвореност, 4) тежња ка највишим формама искуства, 5) поларизованост душе (Воробјев 1996, 101–120), што би се схематски могло представити овако:

	Хришћанство, Православље, Месијанизам/ (безбожност, атеизам) <u>РЕЛИГИОЗНОСТ</u>	
Морал (доброта)		Идеја
Уметност (лепота)		Задрugarство
Књижевност(духовност)	СЛОВЕНСКИ	Тоталитаризам
Наука (истина)	ВЕЛИКОРУСКИ	Социјализам
<u>НАЈВИШИ ОБЛИЦИ</u>		Комунизам
<u>ИСКУСТВА</u>	РУСКИ (РУССКИЙ)	<u>САБОРНОСТ</u>
<u>ШИРИНА ДУШЕ</u>		<u>ВАСЕЉЕНСКА</u>
<u>ВАНВРЕМЕНОСТ</u>	РУСИЈАНСКИ (РОССИЙСКИЙ)	<u>ОТВОРЕНОСТ</u>
Одважност		Добронамерност
Незадрживост	СОВЈЕТСКИ	Самопожртвованост
Максимализам		Алтруизам
Пренебрегавање		Интернационализам/ Национализам
садашњости		
	<u>ПОЛАРИЗОВАНОСТ</u> , <u>ДУХ ПРОТИВРЕЧНОСТИ</u> Спој позитивних и негативних начела	

(Према: Воробјев 1996, 120)

По истој методологији могућно је изразити структуру сваке национално-језичке личности. Тако доминанте француске национално-језичке личности, у интерпретацији истог аутора, јесу: 1) разнообразност (значај завичајне припадности), 2) егоцентризам (франкоцентризам, бескомпромисност, слободоумље, нонконформизам), 3) картезијанство (рационализам, јасност, строгост, скептицизам, здрав смисао, „покретачке идеје“), 4) сензибилност (експресивност, лакоумисленост, лакоћа, ироничност), 5) прозелитизам (католицизам, насилност, добронамерност, учтивост) и 6) индивидуализам (хедонизам, друштвена активност, револуционарни патос, самовоља) (Воробьев 1996, 208–219). Дакле, описани састав детерминанти лингвокултурема својствен је управо француској и не понавља се у садржајном одређењу руске или било које друге национално-језичке личности, а материјализује се управо у француском језику. Према томе, атак на национални језик неминовно повлачи за собом и промене у структури национално-језичке личности са својственим јој вредносним системом, менталитетом, представом о националном идеалу итд. То нас наводи на закључак да је фаворизовање једног глобалног језика израз и одраз опијености једним доминантним моделом цивилизације, лојалности прототипима живота фабрикованим у једном центру моћи, чему је највећа баријера чување интегритета и физиономије сваке етнокултурне и конфесионалне заједнице.

Православна Црква, остајући доследна свом Предању, не будући „од овога света“, али остајући квасац који заквашује и преображава тесто света (Мт 13, 33), не може бити једноставно посматрач историјских збивања: њено дело је служење свету, „дело преображења историје, искупљења од њеног бесмисла [...], од лажних осећања и лажних богова, од идеолошких лажи и друштвених злочина, од утешних митова и лажног раја, дело искупљења од свега онога што мучи и одбацује човека, што његов живот квари и чини бескорисним“ (Кардамакис 1996, 42). У данашње време драматичне дехуманизације и свеопште кризе људског идентитета то је послање посебно добило на тежини и актуелности. Једно од подручја активног ангажовања Цркве и њене теологије свакако је указивање на опасности од наметања једног општеобавезујућег

културног и цивилизацијског модела уз игнорисање, па чак и разарање других и другачијих вредности. Језичка глобализација један је од пројавних облика тога процеса. Да ли ће се човечанство определити за обезличење прихватањем једног виђења света, једног културног модела, једног језика који га опслужује, уз пуштање многих малих језика низ реку заборава, или ће смоћи снаге за стваралачки заокрет ка слободном и љубавном јединству многих у различитости, показаће историја. А шта ће преовладати у великој ће мери зависити од деловања православних хришћана, од њиховог умећа да призову људе и народе у слободу синова Божијих, како би у свету могла засијати толико жељена светлост Тавора.

ЛИТЕРАТУРА

Аверинцев, С. С. (1976), *Судьбы европейской культурной традиции в эпоху перехода от античности к средневековью*, у: *Из истории культуры Средних веков и Возрождения*, Москва, 24–38.

Афанасјев, Н. (2002), *Сјујање у Цркву*, Вршац.

Балашов, Н. (2001), *На пути к литургическому обновлению*, Москва.

Биговић, Р. (2000), *Црква и друштво*, Београд.

Буњак, П. (2000), *Славистичка књижевно-научна истраживања у новом миленијуму. Тезе за размисање*, „Славистика“ 4, 58-69.

Валева, Е. Ј. (1999), *Революцији 1989 годе в странах Центрально-Восточной Европы: взляд через десятилетие*, „Славяноведение“ 6, 3–31.

Воробьев, В. В. (1997), *Линівокултуролоја: теория и методы*, Москва.

Вукашиновић, В. (2001), *Литурјиска обнова у XX веку*, Београд – Нови Сад – Вршац.

Григорий Назианзин (1889), *Творения*, ч. 2, Москва.

Григорий Нисийский (1862), *Творения*, ч. 4, Москва.

Григорий Синаит (1992), *Главы о заповедях и догматах, угрозах и обетованиях, еще же о помыслах, страстях и добродетелях, и еще о безмолвии и молитве. Наставление безмолвствующим*, у: *Добротолюбие*, т. 5, Сергиев Посад.

Дорофей (1900), *Душеполезные поучения и послания с присокуплением вопросов и ответов на оные Варсануфия Великою и Иоанна Пророка*, Сергиев Посад.

Дьяченко, Г. (1993), *Полный церковнославянский словарь*, Москва.

Здельштейн, Е. М. (1985), *Проблемы языка в памятниках патристики*, у: *История лингвистических учений. Средневековая Европа*, Ленинград, 157–207.

Задорожнюк, З. Г. (2000), *Революции 1989 года и поворот к новой региональной идентичности восточноевропейских стран (по материалам Архива Горбачев-Фонда)*, „Славяноведение“ 3, 3–15.

Зизиулас, Ј. (1995), *Евхаристијско виђење светиа*, у: *Православна теологија*, Београд, 18–28.

Зизиулас, Ј. (2000): *Православна Црква и ирећи миленијум*, „Хришћанска мисао“, 1–4, 3–7.

Игнатий Брлнчанинов (1993): *Творения*, т. 2: *Аскетические опыты*, Москва.

Јанарас, Х. (2000), *Азбучник вере*, Нови Сад.

Јанулатос, А. (2002), *Глобализам и православље: студије о православној проблематици*, Београд.

Јевтић, А. (1999), *Дела айосџолских ученика*, Врњачка Бања – Требиње.

Кардамакис, М. (1996), *Православна духовност*, Атос.

Климент Александрийский (1892), *Строматии*, Юрославль.

Кодухов, В. И. (1979), *Введение в языковедение*, Москва.

Кончаревић, К. (2002), *Проблеми оишје лингвистике у светиосџолској православној теологији*, „Богословље“ 1, 95–109.

Лепакин, В. (2002), *Икона и иконичност*, Санкт-Петербург.

Мајендорф, Ј. (1986), *Католичност (саборност) Цркве*, у: *Саборност Цркве 1*, Београд, 113–130.

Нарочњицка, Н. А. (2003), *Православље, Русија и Руси на почекју новој миленија*, Београд.

Новопашин, К. С. (1999), *Новая региональная идентичность центральноевропейских стран как научная проблема*, „Славяноведение“ 3, 15–29.

Ожегов, С. И. (1975), *Словарь русского языка*, Москва.

Папатанасију, А. (2001), *Језик светиа /језик Цркве: аванџура стораумевања или сукоб*, „Видослов“, 25, 67–74.

Пипер, П. (1998), *О великим и малим језицима у светиљу лингвистичке екологије*, „Филолошки преглед“ 1, 67–85.

Станилое, Д. (1992), *Духовност и заједница у православној литургији*, Београд.

Станковић, Б. (2000), *Ка функционалној страијеји изучавања и проучавања словенских језика*, „Славистика“ 4, 11–16.

Станковић, Б. (2001), *О будућности славистике и славистичких организација*, „Славистика“ 5, 9–15.

Станковић, Б. (2002), *О функционалној методици учења словенских језика у савременим околностима*, „Славистика“ 6, 360–364.

Тертуллиан (1910), *Творения*, ч. 2, Киев.

Толстој, Н. И. (1995), *Језик словенске културе*, Ниш.

Триодь (2002), *Триодь цветная*, Москва.

Трифунувић, Ђ. (1994), *Сѣара срѣска књижевности. Основе*, Београд.

Уфимцева, Н. В. (1996), *Русские: опыт еще одного самопознания*, у: *Этнокультурная специфика языкового сознания*, Москва, 139-162.

Феодорит Киррский (1905), *Творения*, ч. 1, Сергиев Посад.

Филин Ф. П. (1979), *Русский язык. Энциклопедия*, Москва

Ханазаров, К. Х. (1963), *Сближение наций и национальные языки в СССР*, Ташкент.

Цейтлин и др. (1994), *Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.)*, Москва.

Šević, K. (2001), *Novi pogledi na nastavi engleskog jezika kao globalnog*, у: *Savremene tendencije u nastavi stranog jezika*, Nikšić, 135–152.

Škiljan D. (1987), *Pogled u lingvistiku*, Zagreb.

(Уз сагласност аутора, преузети из: *Хришћанство и европске интеграције*, Хришћански културни центар, Београд 2003)

Јелица Р. СТОЈАНОВИЋ

НЕКА ОД ЈЕЗИЧКИХ СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ЕКСПРЕСИВНОСТИ У СТАРИМ СРПСКИМ ЋИРИЛИЧНИМ НАТПИСИМА ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

1. Корпус који смо узели за наш рад јесу стари ћирилични натписи источне Херцеговине. За рад смо се користили већ објављеним натписима, који се налазе у више публикација. Као полазни оквир послужиће нам књига *Стиари ћирилични натписи источне Херцеговине* (Комар 2014) у којој је објављено преко 200 натписа. За натписе су приложене фотографије натписа, рашчитан текст, ранија издања (са фотографијама и рашчитаним текстом, које су приложили аутори који су се раније бавили натписима). Ова књига доноси и већи број натписа који раније нијесу објављивани. Уз ову књигу, користимо и радове који су се раније бавили овим натписима (њиховим објављивањем и тумачењем).

Наше интересовање ограничићемо на надгробне натписе, јер садржајно, тематски, чине једну цјелину. Предмет нашег рада биће нека од језичких средстава којима се исказује експресивност. Надгробни натписи нијесу, наравно, писани са намјером да буду умјетничка творевина, али цјелокупним својим склопом, или појединачним дјеловима, често носе изузетан набој, експресивност, поруку, језичко-стилску посебност и снагу, и умјетничку вриједност, поготово са становишта савременог човјека. Другачији је, засигурно, утисак који производе и носе данас у односу на вријеме када су настајали. Ми ћемо покушати да проникнемо у поруку које носе у времену свог настанка, и да их представимо у складу са тим, али имајући у виду и савременог примаоца поруке. Ови натписи откривају и свијет средњовјековног човјека и његову слику у језику (и кроз језик). Због свог необичног склопа, патине, тајновитости, необичности, поруке коју носе, и данас су често инспирација за умјетнике. Довољно је само да се сјетимо Збирке Рајка Петрова Нога *Не ѿикај у ме*, гдје су натписи под-текст, а у великом дијелу и текст, за цијелу пјесничку збирку.

2. О особинама (и карактеру) средњовјековног човјека, као пожељним и прихватљивим, говори и одређени лексички слој у натписима изражен придјевским ријечима и прилозима изведеним од придјевских општих дјелова, којима се квалификује и представља идеал средњовјековног човјека. Немамо много примјера овог типа, али више него недвосмислено и пластично овај лексички слој илустративно нам представља слику о томе какав је требао да буде човјек тог периода. Готово једино се употребљавају придјеви (и прилози од придјевских општих дјелова) од основа: *добр-*, *илемениш-*, *йошшен-* и *вјерн-*.

2.1. Од основе **добр-** употребљавају се придјеви (16 примјера + 1 пут „најбољи“), а забиљежена су и два примјера са поимениченим придјевом. Односе се на човјека, упокојеног, истичући доброту (која подразумијева и благост) као најважнију (готово једино важну) особину, која у себи сублимира све суштинско и позитивно:

Єа се лежи мнлобратъ мрѣннѣ с **добрнцъ сннотъ** с нванншємъ внхъ жнвоцѣ радѣ а мрѣтва (срѣтамъ, сахраннх..., срєтанъ), (15.вијек), пнше днкъ сєлорадѣ, а се лежи **добра владика** єрнна вѣкоцаннѣ (155); а се лежи **добрн юнакѣ** н чоек влатко вѣковннѣ пнше сєлорад (155); нека се зна, а се лежи вѣкѣ батрнѣвннѣ. н вѣчнна оград(н) оца н **добрѣ матер єанцѣ** (238, 4 крста са натписима 16-19. вијек); (а се леж)и д(нѣ)к мнлогостовннѣ (сѣ) своомє владнкомє родом. н се сннѣ мон поставн вѣкашннѣ вог **мѣ добромє** платн (добром платн) (75); нѣ томѣ **моцѣ добрн** доге смрѣть ѣ време жнвота домѣ моѣ ѡжалостнхъ (90, послнје 1394); Єа се лежн раднвон вѣкчннѣ вѣкца пнѣвннѣ сннѣ на свом плємєннтотм брѣтомѣ радосавомѣ (157),

а се лежн нван мрѣчѣ н ѣ **добрѣ** прѣвнхъ а за жнвота свѣ кацн поставнхъ н ѡставнхъ легохъ н(а) половннѣ тко лн ѣ ѣзєтн да є проклетѣ (160), а се лежн нван мрѣ(чн)ѣ н ѣ **добрѣ прѣвнхъ** а за жнвота свѣ кацн поставнхъ н ѡставнхъ... (легохъ) на половннѣ. тко лн ѣ ѣзєтн да є проклетѣ (103); а се лежн кнезѣ раднвон влатковннѣ ѣ тон врднє **нанболн мѣжѣ** ѣ дѣбравахъ єнхъ а вѣрєб(а) лавѣ сєн с(ѣ)чє грѣбачѣ ковачѣ (135, средина 15. вијєка).

2.2. Такође су присутни и придјевски облици од основе *илемениш-* (6 примјера), углавном се (осим у једном примјеру када се односе на човјека) односи на земљу / баштину (у којој „лежи“ / „почива“ покојник), дакле, када узмемо у обзир прет-

ходно, добијамо спој оног што је суштински битно за оног који одлази на онај свијет: „добар човјек лежи / почива на својој племенитој земљи / баштини“:

а се лежи кнезь владислав жѡпана ннколе синь бана стѣпана (нетн) а лежи на свон зѣмли на плѣцѣннто а писа помочань (55, 1363); а се лежи стѣ(па)н оподнновнѣ (58), а се лежи добри прнѣславъ петонвнѣ на свон зѣмли на плѣцѣнтон. слѡжнѣхъ банѣ тврѣткѣ г(оспо)д(н)ѣ вѣрѣно на томѣ погнеохъ п(н)са братонѣ (60); а се леже херакѣ на свонн башинн на плѣцѣнтон (105); Ѥа се лежи вѣкосавъ воевода влаѣвнѣ с моѡм дрѡговаѡхъ дрѡжннѡмѣ н загнѡхъ на р(а)змнрнѡн кранне ко (с со) мога господннн н донесоше ѡе дрѡжннн на своѡ плѣцѣнтѡ башннѣ. н да є проклетѣ тко ќе ѣ ѡе такнѡтн (128-129, средина 15. вијека); Ѥ се лежи радосавъ вѣкнѣхъ вѣкѣцѣ прѣвнѣ а на своѡм на плѣцѣнтон (156, поч. 15. вијека); Ѥа се лежи раднвон вѣкнѣхъ вѣкѣца пнѣвнѣа синь на своѡм плѣцѣнтѡм брѣтомѣ радосавѡмѣ (157); а се лежи нван мрѣтѣ н ѣ добрѣ прѣвнѣхъ аз а жнвѡта ѡв каѡн поставнѣхъ н ѡставнѣхъ леѡх н(а) половннѣ тко лн ќе ѣзѣтн да є проклетѣ (160).

2.3. Од основе *йочшен-*, *вјерн-*, забиљежено је 14 примјера: 10 од *йочшен-*, односно 4 од *вјерн-*. Углавном се употребљавају као прилози, односе се на начин живота, рада, службе, или као придјевн уз глаголску именицу *служба*. У контексту претходног, ако све повежемо, можемо представити слику средњовјековног човјека – „добри човјек лежи на (својој) племенитој земљи/баштини, а поштено/вјерно живје/служи своме господару“:

жѡпанѣ юроѣ конно погбѣе на пѡтѣно слѡжѣн за св гднн, а повнннѣ га кнезь (52, 14. вијек); Ѥа се лежи жѡпанѣ юроѣ конно подбѣе на пѡтѣно(н) слѡжѣн за св(ѡ) гднѣ а повнннѣ(н) га кнезь (68); поставнѣхъ бѣанѣ за жнвѡта а чекаѡхъ смрѣтн. ѣ соколѣ. а ѣ мнѡга г(осподнн)ѡ воеводе стѣпана кон ѡе пѡтѣно хрѡнѣше. а б(ѡ)гѣ неговѣ д(ѣ)шѣ сѡх(ра)нн ѣ в(н)ш(н)емѣ ер(ѣ)с(а)л(н)мн ѣ петко крѣстнѣнннѣ (69, 1435-1439), а се лежи вѣкосав шнрѣновнѣ н пѡтѣно жнѣхъ а пѡтѣно леѡх... (ко чнѣта) а да... пнѣшѣ не ходнѣхъ мнѡстнѡ божнѡмѣ... (73), Ѥвѣ днн гднн вѡе(во)ѡе сандѣла. а се лежи кнезь покѣрѣцѣ олнверовнѣхъ. братнѡ н властѣле а (ѣ) покѣрѣцѣ г(осподнн)ѣ моѡѣ слѡга цѣт моѡхъ вѣ правдн толнко хѡхѣ (хѣѡѡх, хѡѡх). ѣ моѡм доѡн богѣ мн подннн, ѣ могаѡхъ гнн мога н дрѡга мога ѣ пѡтѣнн прнѣтн (прнѣнтн).

а се лежи б(о)гаданъ хателевнѣ р(а)дѣта коеводѣ слѣга да. њ доврн часъ родихсе њ доврѣкъ. њ дрѣжин(ѣ) право чинне(х) и њдрѣхъ г^анѣ **вѣрно** слѣже(ѣн). а си вилегъ синоке мѡн онста-
внше (77/78); а се лежи браѣко послѣжих мѡмѣ гнѣ **ѣрно** (79, 14. вијек).

2.4. Забиљежен је један и по примјер са *прав-*, *блажен-* и *грешн-*:

а се лежи раднѣ пиѡвнѣ. бнѣ сл(ѣ)га њ коеводѣ сандала **пра-
вн** и такон несамъ када дрехъ (71, Натпис властелина Радича Пиѡевиѡа из Дабра, почетак 15. вијека); нака се зна крстъ батриѡа седнровнѣ. ѡво нзносихъ младостъ њ землн вачна мѣ паметь, **блаженн** покон (112/113, Натписи у Сливљима и Браиѡевиѡима у Гатачкој површи); **грешна** раба божна **вѣкна** (152, Натпис на стеѡку угра-
ђеном у зид цркве светог Јована у селу Клеѡе у Баѡанима).

На својеврстан начин овај лексички слој довољно говори о ѡлествици вриједности средњовјековног човјека, о ономе што је човјеку било важно за живота (живота, који је, ако је у складу са оним што је важно у ѡлествици врлина, капија за вјечност), и о оном што је важно у смрти, која преставаља прелазак у онај свијет, у вјечност. Иначе, етичке вриједности средњовјековног друштва биле су нераскидиво повезане са религиозним, произилазиле су из њих (Вендина 2002: 296). Судаѡи према материјалу старословенског језика, општи значај међу свим вриједностима имала је, на првом мјесту, **доброта** (способност чинити добро, благо). Доброта као унутрашњи квалитет душе човјека вредновала се не само због тога што је у представама средњовјековља то било везано за личност, човјека, него и зато што се јављало као суштински атрибут Бога, све суштаство било је испуњено жеђу за добрим. Категорија добра била је присутна у свим сферама човјековог живота (Вендина 2002: 296-297).

Међу првима, након доброте, на ѡлествици вриједности у употреби и значају (судаѡи према језичком материјалу) у старословенском језику налази се и „вјерност“, а у вези са тим је и појам „дугослужење“ које има значење „**вјерност** у служењу“ (Вендина 2002: 297), потом и поштење (поштено служити и вјерно служити). Власт је добијала смисао вриједности, зато што се јавља као суштински атрибут Бога, а земаљским оваплоћењем те власти јавља се државна власт, освештана

управо Богом. Зато се вјерност и **служење** господару сматрају врлином. Као што се види, такво наслеђе пренесено је и у српски језик о чему илустративно говоре стари српски натписи. С обзиром да је порука њима пренесена морала да буде језгровита, јер се састојала из неколико ријечи, рјеђе развијене реченице, она је морала да истакне оно најбитније, најсуштинскије, што ће остати уклесано за вјечност, и као примјер свима.

Дакле, како се из претходно изложеног види, стари српски надгробни натписи из источне Херцеговине, су језички веома занимљиви, значењски изузетно упечатљиви и богати, изражајни, вишеслојни, многозначни. Они говоре о начину живота средњовјековног човјека, о његовој лествици вриједности, о језику у којем се средњовјековни човјек огледа као у живом извору.

3. Међу честе и веома експресивне стилске фигуре у натписима спадају **апострофа** и **инвокација**. И апострофа и инвокација су стилске фигуре „обраћања“: „Код старих Грка апострофом се називао поступак беседника када се он не обраћа више публици него директно личностима (боговима), предметима и појавама о којима говори“ (Живковић 2001: 75). Како налазимо код М. Ковачевића „суштину апострофе већина аутора види у говорниковом (пјесничком) непосредном обраћању ономе о чему или коме се говори, односно обраћање неживој појави као живој или одсутном лицу као присутном“ (Ковачевић 2006: 96). Ословљавање богова представља везивну нит апострофе и инвокације, па се инвокација неријетко имплицитно или експлицитно подводи под апострофу (Ковачевић 2006: 97). Када је у питању обраћање божанству разграничење апострофа и инвокације није могуће извршити према појмовном типу обраћања, али се зато јасно диференцирају према циљу, односно сврси обраћања (Ковачевић 2006: 98). „У инвокацијама се зазивање божанства може подвести под молбу која је подврста директива као говорног чина“, призива се са намјером да се добије помоћ у нечему, док се у апострофима „обраћање божанству не може подвести под говорни чин директива, јер се искључује жеља за дјеловањем божанства, пјесник успоставља привидан разговор са божанством, најчешће са циљем да му ‘пренесе’ или му се ‘пожали на стање у коме се налази’. У натписима је присутна и апострофа и инвокација. Зато божанствима у апострофима пјесник не намјењује активну улогу као у инвокацијама“ (Ковачевић 2006: 207).

Прагматичну разлику између зазивања божанства у инвокацији и апострофи прати и граматичка разлика: „у инвокацији се вокатив као форма обраћања увијек комбинује са императивом као основном формом директива, док се у апострофима уз вокативну форму призивања по правилу не сусреће императив, а ако се изузетно и сусретне, он је готово искључиво од неког глагола говорења, који само ‘подржава’ запитаност као иманентну компоненту ових пјесама“ (Ковачевић 2006: 107-108). Зато је на формално-граматичком плану код ових фигура најчешћи и најчистији израз реализован вокативом и императивом (Ковачевић 2012: 126). Иако се може срести мишљење да је апострофа (тима и инвокација) „увек у вокативу“ (Живковић 2001: 76), као што видимо, важно језичко средство, уз вокатив, јесте и императив. Међутим, осим оваквим експлицитним исказивањем апострофе и инвокације, ове стилске фигуре могу бити реализоване и другим, имплицитним језичким средствима (видјети: Ковачевић 2006: 96-125). У овом раду узећемо у обзир и експлицитна и имплицитна језичка средства којима су изражене ове стилске фигуре.

3.1. Основно средство, најнепосредније, за изражавање апострофе и инвокације јесте вокатив. Вокатив у овој употреби, с обзиром на ослабљену граматичку функционалност, поред примарне функције обраћања, развија и секундарне, маркиране експресивношћу. Слабљеном функције обраћања, вокативом се добија на експресивности, тиме се вокатив (односно њиме изражено значење) са комуникативног преноси на стилистички план (Бабић 2011: 59). У том случају вокатив дезактуализује своје примарно значење обраћања – контактано, а актуализује експресивно, служећи често и као средство за изражавање емоционалности, а тиме и као снажна експресивна форма (Бабић 2011: 55).

3.2. Међу експлицитне анафоре спадају оне остварене вокативом. Апострофе, које смо забиљежили у нашој грађи, најчешће се односе на бића/људе, уопштено, без конкретизовања и именовања било кога директно.

3.2.1. Срета се тип у којем имамо обраћање (вокативом) ради саопштавања и преношења неке поруке, упозорења, опомене, без тржења било чега конкретног, обраћање најчешће прати емоционална компонента, порука је обојена експресијом:

Є а си гробъ днрѡш() граднхъ (за ок)о почнв(алнштє) зн(атн) н ѣ самъ бно како н **вн** н **вн** љете внтн н како н ѣ (СЋНИХ/185, Билећа); а се лежи давиживъ радовановнѣ **чюѣ** тако да си благ... (недостаје дио текста у којем се може очекивати императив), (СКНЉП/70); Є въ днн гдна воє(во)де сандѣла. а се лежи кнезь покраѣць оліверовнѣ. **БРАТНО Н ВЛАСТЕА** а (ѣ) покраѣць г(осподн)нѣ моуѣ слѣга шт моуѣ въ правдан толнок хохъ (хтедох, хоѣах). ѣ моуѣ додн богъ дн подднн, ѣ моуѣ гна мога н дрѣга мога ѣ поттени прнѣтн (прнцнтн). нѣ тоуѣ моуѣ добрн доге смрѣтъ ѣ време живота доуѣ моѣ ѡжалостнхъ (СЋНИХ/90, послије 1394, Љубомир).

3.2.2. Посебан тип јесте онај у у којем је апострофа језички формализована и вокативом и императивом, уз изражавање жеље, молбе, чиме се појачава комуникативна непосредност, блискост, између субјекта и објекта обраћања. Посебна експресивна снага овим конструкцијама реализована је и на лексичком нивоу, исказивањем адресата лексемама *браћа*, *браш*, *јосијога*, чиме се потенцира блискост, „господственост“, интимизирањем се адресат „придобија“ и призива у помоћ зарад добијања траженог:

а се лежи пакво радоуниѣ ѡвн (камъ) ѡснекоуѣ на се за живота моуѣ **вн се БРАТНО Н ГОСПОДО НЕМОНТЕ** дн костн **прѣтресати** (СЋНИХ/144,145, Горње Ходово); а се гробъ протп(оп)н ѡвр(а)да малешевца о(в)н гробъ жив граднхъ а мратавъ въ гробе почнвалъ. **БРАТН(О) МОА** терѣ(а)ѣте н пр(н)стѣпанте а бѣ **не забнванте** н доне дн костн **не п(р)ѣтресанте** оре самъ ѣ бно како сте вн саде а вн љете внтн како ѣ сѣде (СЋНИХ/242, Билећа); а се писа василне ввановнѣ **БРАТНЕ** тако глетъ гдѣ нже ѡставнтъ ѡца н матер мене радн азъ бѣдѣ емѣ матн н ѡаць н сан естѣ дон. ѣченнѣ се слншавъ ѡставн въ ѡца н матеръ н бнхъ богѣ едномуѣ рабѣ **простн ме брате** (СЋНИХ/251, Горажде).

3.2.3. Сличан претходном јесте и тип који се такође језички остварује вокативом и императивом у којем имамо такође обраћање, исказивање заповијести, али је уз то присутно и призивање проклетства уколико се адресат огријешн о тражење, што уноси нову емотивно-експресивну ноту. Дакле, ако бисмо досадашње типове апострофа посматрали у неком градацнјском низу, овај тип би носио највише експресивног набоја:

Са се лежи кнезь влаћь внаелнѣ ѿ свооин црькви ѿ све-
томь лазарѿ **цловѣче** тако да *ннеси проклетъ не тикан ѿ*
ме (СѢНИХ/130, 15.в., Љубиње).

3.2.4. Појединачни су примјери у којем се обраћа апстрактном, а апострофа је формализована вокативом, без императива. Овим типом изражена је резингнација, исказана емоција, умјесто именованог или назначеног адресата (човјека) који се слути у позадини обраћања, обраћа се емоцији у себи. Исказана чиста експресија, по Мартинеу је „егоцентричка лингвистичка активност која не тежи ка преношењу информације од говорног лица до слушаоца, него ка ослобађању говорног лица од унутрашње тензије и притиска сваке врсте“ (Мартине 1973: 31). Међутим, ма како доминантна била компонента емоционалности и експресивности, ипак, према нашем мишљењу, тежња ка преношењу поруке, информације, ипак је присутна, иако адресат није назначен. Увијек се има у виду могући прималац поруке (онај који чита надгробни натпис), нарочито у времену када настаје, јер тада постоји могућност да је субјекат познат и да неко познаје његово стање које је преточено у емоцију поруке, те могући читалац његовог времена може разумјети поруку која се наговјештава:

а се лежи вѣкобрат(ѣ)ѣ т влаћевн(ѣ) божи рак а се гробѣ
цѣ дела син цѣ радона **тѣ(г)о цовѣ** а тко ли ќе мене
(СѢНИХ/186, Билећа).

3.1.6. Посебне случајеве анафоре представљају они у којима је присутно обраћање, исповијест Богу (изражену вокативом), без тражења нечега, са актуализовањем афективног значења:

н се лежи стипко радосаннѣ. **боже** давно ти самѣ легло
н велѣ ти дн ѣ лежати (СѢНИХ/124, Љубиње).

3.3. Инвокација је, као што смо видјели, блиска анафори, када је у питању обраћање божанству, али, за разлику од анафоре, у инвокацији субјекат божанству намјењује активну улогу, што је нашло одраза и на формално-језичком плану – у инвокацији се вокатив увијек комбинује са императивом. У натписима, осим вокативом, инвокација може бити формализована и неким другим падежом који је семантички близак (ил)и једнак вокативу.

3.3.1. Мањи је број примјера у којима је инвокација формализована вокативом и императивом:

а се леже н богаваць тарахъ волѡновнѣ сѣде ѿ а се сѣче грѣбачъ молѡ се. **БОЖЕ ПОМЛАЖИ** МЕ ДИЛОСТИ ТВОЕ (СЋНИХ/96, око 1477, Бољуни); а се лежи диница. а по каменъ вашем ...а **БЖЬ БЛАГОС...** (=благослови), (СЋНИХ/205, вјероватно 15. в., Бањани).

3.3.2. Већи је број примјера у којима се наспрам очекиваног вокатива инвокација изражава номинативом (који има значење обраћања) и императивом у 2. лицу:

а се лежи вѣкаць вѣч(н)хннцѣ... вни се знаменне... те а вась **Б(О)ГЪ БЛАГОС(ОВИ)**... пригласѡ (СЋНИХ/210, 14. в., Љубиње); поставихъ вѣлнѣ за живота а чекахъ смрѣти. ѡ соколѡ. а ѡ многа г(осподн)а коеводестѣпана кон ме почтено хранѣше. а **Б(О)ГЪ** неговѡ д(ѡ)шѡ **СЪХ(РА)НИ** ѡ в(н)ш(н)емѡ ер(ѡ)с(а)л(н)ди ѣ петко крѣстнѣннѣ (СЋНИХ/69, 1435-1439, Шћепан Поље); (а се лежи) д(нѣ)к многогостовнѣ (сѡ) свооме владикоме родом. н се синѡ дон постави вѣкашннѣ **БОГ** Мѡ ДОБРОМЕ **ПЛАТИ** (ДОБРОМ ПЛАТИ) (СЋНИХ/75, Калиновик).

3.3.3. Уколико је натпис добро рашчитан (јер слова нијесу сасвим јасна), слична би (семантички) била конструкција датив (адресат који се има на уму у „обраћању“ – БОГУ) + Д (лице коме се намјењује „ефекат радње“, МУ) + инфинитив. Субјекат инфинитивне радње исказан је дативом, а инфинитив носи императивно значење. Конструкције овог типа сретају се и у старословенском језику, а и касније: „Инфинитив, как и повелительное наклонение может выражать приказание“ (Вайан 1952: 382)

а се лежи вѣчета стипковнѣ. ѣ л(е)ж(н)и а сржеомѡ нанти. **БОГѡ** Мѡ **ЗНАТИ** ѡ смрѣть. а с(е) корнѡ торковнѣ (СЋНИХ/123, 15. в., Љубиње).

3.3.4. Посебан тип, који се на значењском нивоу може свести на обраћање Богу уз тражење нечега (у овом случају опроста), на формално-граматичком плану реализован је следећом конструкцијом: ном. + императив у 3. л. (изражен конструкцијом да+презент, гдје је презентом изражена молба / тражење опростаја за упокојеног, а може се значењски свести на претходно: „Боже [је/га] опрости“):

а се леже два сина вѣклановнѣ вѣкосавѡ н анко а си крѣсть постави мати ни станѣа, **БОГ** **ДА** е **ПРОСТИ** (СЋНИХ/217, Билећа); а се леже два сина вѣклановнѣ вѣкосавѡ н анко а си крѣсть постави мати ни станѣа, **БОГ** **ДА** е **ПРОСТИ** (СЋНИХ/217, Билећа);

мларна дашер вѣкосава востонѣ сѣпрѣжнница мнѣхана мнѣнѣвнѣга **БОГ ДА** € ПРОСТН сѣѣ, (258, 18.вијек, Месари); а се лаж(н) перо. поп(о)вн посла брато. гр(е)в д(а) пос(та)вѣ. раб божн. гавро мнт-ров **БОГ ДА** га ПРО(СТН) (СѣНИХ/264, Гацко), се раб божн поп ант(о) **Б(О)Г ДА** ПРОСТН (СѣНИХ/268, 1751, Бањани), **БОГ ДА** га ПРОСТН аще лежн брат божн станонца црѣногорац н воградн мѣ грѣв снн драгоѣ (СѣНИХ/269, Билећа); снѣте крнс лазар н мларко нвѣвѣ вѣцѣ капор. **БОГ ДА** ПРО.. (СѣНИХ/279, 1770, Попово Поље); сен кадин востоннѣ... правн радѣѣ. о, ДА € ПРОСТО (СѣНИХ/66, ка 14. Вијеку, Калиновик).

3.2.5. У неким примјерима присутно је индиректно обраћање, може бити и Богу и људима (са изостављеним „нека буде; буди“):

ЗДЕ ПОЧИВАЕТ РАБ (В)ОЖЕН СЕКѢО В(Е)ЧНА Мѣ ПАМ(Е)Т ПОНАТ (СѣНИХ/259, половина 19. в., Требиње); ЗДѢ ПОЧИВА САВА Ї СТОГАНѢ ТѢВНѢГѢ ВѣЧНА Мѣ ПАМЕТѢ БЛАЖЕНѢ ПОКОН ПРЕСТАВІ СЕ НА 1847СА 1870 СТ. (СѣНИХ/294, 1860, Фатничко Поље, 1860).

3.4. У надгробним натписима сретамо и примјере које можемо подвести под „имплицитну анафору“: „Имплицитном анафором треба сматрати свако невокативном формом предодређено пјесниково обраћање некоме неприсутном бићу или предмету. Друкчије речено, имплицитно је свако апострофирање које се подразумијева при употреби појединих лексичкограматичких јединица, а не укључује и нужну употребу вокатива“ (Ковачевић 2006: 117).

3.4.1. Најобичнији и најрепрезентативнији начин имплицитног апострофирања постиже се употребом императива, а императив, односно његова употреба, нужно подразумијева и постојање лица којему се пјесник обраћа; нема заповијести ако нема лица коме је она упућена: „У самој заповиједној форми тако је као нужна семантичка компонента садржан појам ‘саговорника’, тако да је његово експлицитно навођење у одређеним комуникативним контекстима често редувантно“ (Ковачевић 2006: 117-118).

3.4.2. Веома чест тип у натписима јесу конструкције са императивом у трећем лицу (изражено конструкцијом да + краћи облик презента помоћног глагола *јесам* + проклет/клет, с тим што „да + је“ може бити и изостављено). Субјекат је неодређен, уопштен. Најчешћа форма може се свести на условно „ако би се (ко би се) усудио“ да нешто учини (што се чес-

то изражава футуром 1, „ко ће урадити то и то“), „обраћање“ је уопштено и условно, обраћа се било ком, индиректно (да би се именована радња извршила) уз тражење казне / проклетства уколико би се (се не би) нешто учинило:

Є ва іте оца н с(н)на с(ве)таго д(х)ха а се дворь коеводе м(а)сна н неговню с(н)нѣ радосава н м(н)рослав(а) се писа рабь в(о)жи н с(ве)таго д(н)мнтрѣ ѣ днн г(оспо)д(н)а краля згрьскога лонша н г(осподн)на бана босаньскога тврѣтка **ТКО БИ ТО ПОТРЬАЛ ДА ЈЕ ПРОКЛЕТ** оц(е)мь н с(н)номь н с(ве)тнмь д(х)хомь (СѢНИХ/57, 14. в., Доња Дрежница); а се лежи рабь божи приеи петковнѣ с кѣѣннцомь с мларомь **ДА ЈЕ КЛЕТЬ** (ѣ чель) **Н ПРОКЛЕТЬ ТКО** (одо)вле (тѣло) **ПОЊЕ** н сь прѣвалнтн сь ка... ко одакде тело поѣе о ово преквалнтн) (СѢНИХ/120/121, 15. в., Бањани); а се лежи вѣчета расосавнѣ **ПРОКЛЕТА** мѣ рѣка **КА БИ** си каи **ЗКННѣТЬ** (СѢНИХ/224, Гацко); а се лежи нван мрь(тн)ѣ н ѣ добрѣ прѣвнѣ а за жнвота ов каин поставнѣ н оставнѣ... (легох) на половннѣ. **ТКО ЛН ЊЕ ЗЪТН ДА ЈЕ ПРОКЛЕТЬ** (СѢНИХ/103, Требиње); н **ПРОКЛЕТ ТКО ЊЕ КРЕТН** ѣ мє (СѢНИХ/109, Невесиње); Є а се лежи вѣкосавь коевода влаѣвнѣ с мломь дрѣговахь дрѣжннмь н загнеохь на р(а)змнрон кранне ко (с со) млога господнна н донесоше мє дрѣжнна на своѣ племннтѣ бащннѣ. н **ДА ЈЕ ПРОКЛЕТЬ ТКО ЊЕ** ѣ мє **ТАКНѣТН** (СѢНИХ/128-129, средина 15. в., Љубиње); а се лежи нван мрьтѣ н ѣ добрѣ прѣ внѣ аз а жнвота ов каин поставнѣ н оставнѣ легох н(а) половннѣ **ТКО ЛН ЊЕ ЗЪТН ДА ЈЕ ПРОКЛЕТЬ** (СѢНИХ/160, Љубомир).

3.5. Сљедећи тип, присутан у натписима, јесте обраћање, уопштено (свима), изражено императивом нека + повратни глагол у трећем лицу презента, давање на знање, без било каквог тражења и експлицитно изражене потребе за дјеловањем:

НЕКА СЕ ЗНА како прови ра(д)осав вѣкнѣвнѣ пѣть за дѣшѣ матерннѣ н да масторомь ѣ аспре (СѢНИХ/221, Требиње), **НЕКА СЕ ЗНА**, а се лежи вѣкѣ батрнѣвнѣ. н вѣтнна оград(н) оца н добрѣ матер еинцѣ (СѢНИХ/238, Билећа); а **ДА СЕ ЗНА** грєвь хѣмко вѣкнѣвнѣ (СѢНИХ/239, Требиње); а се стнепань покаменова мнана. **НЕКА СВАКО ЗНА** (СѢНИХ/249, Бунчићи); ва нидє бога н светогь нвана се лежи радосавь в(а)млаховнѣ. **НЕКА СЕ ЗНА** ере легохь на свон племннтон бащннн. се писа раднѣ радосаннѣ.а снєчє а мнлет ковачь крннѣ (СѢНИХ/188, Столац).

Анафора и инвокације дају посебну живост, уносе непосредност кроз обраћање, емоционалност, њима се исказује тежња за успостављањем заједништва, за интимношћу, жеља

за блискошћу између живих и упокојених, између упокојених и Бога, живих и Бога (реализовану на семантичком плану тражењима, обраћањима, молбом, жељом, клетвом). Тиме је изражена и заинтересованост за ближњег и Бога, од којих се тражи да не забораве упокојеног, али и себе, јер нас све чека одлазак на онај свијет (како нам саопштава порука са натписа): „јер ја сам био као ви што сте, а ви ћете бити као ја што сам“ или „ви ћете бити као што сам ја сада, а ја нећу бити као што сте ви сада“, опомињући на обавезу коју имају живи према мртвима, људи према људима и према Богу.

4. Надгробни натписи су најчешће писани у првом лицу, при чему је, осим у неколико случајева (када упокојени прави себи споменик и натпис за живота), у питању обраћање у првом лицу умјесто неког другог, односно умјесто упокојеног, па се могу подвести под стилску фигуру персонификацију. На почетку натписа прво иде треће лице (типа: „а овдје лежи“), као увод, потом се прелази на прво лице, чиме се истовремено остварују двије перспективе: треће лице је изражено презентом, при том трајним глаголом (несвршеног вида), којим се означава вјечност, трајање, потом се прелази на прво лице, глаголски облици су у аористу, чиме се субјекат уживљава у живот упокојеног, као да је све сам проживио; причање је исказано драматично, упечатљиво, непосредно. Аористом се, исказаним прије свега глаголима свршеног вида, изражава краткоћа живота, догађаја, теренутака. Живот је, с обзиром да је смрт најчешће дошла изненада, представљен као непредвидив, у Божијим рукама, али се смрт спокојно прихвата, као Божија воља и неминовност, неумитност. Као одлазак у вјечност. Уз аорист, и употреба првог лица доприноси непосредности, живости, емоционалности, дајући посебну експресивану динамику и набој.

4.1. Обраћање у име другог нарочито је недвосмислено у неким случајевима. Један од таквих случајева јесте када је смрт наступила изненада (6 је примјера овог типа у нашој грађи):

а се лежи добри прнбнславъ петонвиѣ на свон земли на племннтон. слажниѣ банѣ тврѣткѣ г(оспо)д(н)ѣ вѣрно на толиѣ погнѣохѣ п(н)са братонѣ (СЋНИХ/60, Улог); се лежи радона ратковнѣ погнѣохѣ п(о)дѣ градоѣ п(о)дѣ клѣчѣме за свога г(оспо)д(н)а коеводѣ санд(а)ла (СЋНИХ/61, Клобук); снѣ лежи вѣкша дмитровнѣ ѣвнше ѣе на слажбе г^ана мѣга. ѣа ѡсвети ѣе ра(до)ѣ прнбнслан(ѣ) бн како ѣ виднто бѣомѣ н

гнодъ (СѢНИХ/99, Невесиње); а се лежи рабѣ божн мн-
лован степановнѣхъ погнбохъ оу харамаде ва лето 1692, октоб-
ра 12 (СѢНИХ/256, 1582, Пива); а си крѣст ѡ радоѣ мрѣ-
кшнѣа. стахъ бога молеѣнн и зла не мнслеѣнн и ѡбн ме гроудъ
(СѢНИХ/104, 483, Бољун, Хутово Блато); € а се лежи
вѣжкосавъ воевода влаѣевнѣхъ с моу дрѣговахъ дрѣжинноу н
загнбохъ на р(а)змнрннн кранне ко (с со) мога господнна н до-
несоше ме дрѣжинна на своѣ племеннтѣ башннѣ. н да € про-
клетъ тко ќе ѡ ме такнѣтн (СѢНИХ/128-129, средина
15. Вијека, Љубиње).

4.2. Обраћање у име упокојеног недвосмислено је и у
многим другим примјерима различитог типа (забиљежили смо
20 потврда):

а се лежи раднѣа пнѣовнѣхъ. бнх сл(ѡ)га ѡ воеводе сандала пра-
внн и такон несамѣ када мрѣхъ (СѢНИХ/71, почетак 15.
в., Дабар); а се лежи вѣжкосав шнрѣновнѣхъ н поттено жнхъ а
поттено легах... (ко тн(та) а да... пнеше не ходнхъ мнлостноу
божноу (ѡ ѣм се, не ,нн, .н.) молахъ (СѢНИХ/73, Кали-
новик); а се лежи б(о)гаданъ хателевнѣхъ р(а)дѣга воеводе слѣга
да. ѡ доврн часъ роднхсе ѡ доврѣѣхъ. ѡ дрѣжинн(ѣ) право чнне(х)
н ѡдрѣхъ гнѣхъ вѣрно слѣже(ѣнн). а си внагѣ синове мон оста-
внше (СѢНИХ/77-78, Натпис Богдана Хателевиѣа у
Дабарском); а се лежи браѣко послѣжнхъ моуѣ гнѣхъ бѣно
(СѢНИХ/79, 14. в., Гацко); а се пнше радовацѣ вѣжкано-
внѣхъ кѣпѣахъ цѣрннѣхъ (куповахъ царннѣ) ѡ воеводе кр(в)о(ѣ).
гнѣхъ не сгрншнхъ прнѣтеле не нзгѣвнхъ (СѢНИХ/84, поче-
так 15. в., Хутово); € вѣ днн гднн вое(во)де санѣѣла. а се
лежн кнезѣ покраѣцѣ олнверовнѣхъ, братноу н властеле а (ѣ)
покраѣцѣ г(осподнн)нѣ моуѣ слѣга шт мохъ вѣ правдан толнко
хохъ (хтедох, хоѣах). ѡ моуѣ доун богъ мн подннн, ѣ могахъ
гнн мога н дрѣга мога ѡ поттени прнѣтн (прнцнтн). нѣ тоуѣ
моуѣ доврн доге слѣрѣтъ ѡ време жнвота доуѣ моѣ ѡжалостнхъ
(СѢНИХ/90, послнје 1394, Љубомир); а се лежн
вѣжкашннѣ доврашнновнѣхъ. ѡ тон доба ѡм(р)нехъ. свакоуѣ ѡ ме
жао бн моуѣ (свакоуѣ ме бн жао моуѣ) (СѢНИХ/92,
током прве половине 15. в., Требнње); а сѣн велн
мнлатъ прнпчнн(н)ѣхъ чнне слѣжнхъ тѣмъ покоенѣ бнхъ
(СѢНИХ/98, Невесиње); € а се лежн мнлѡвратъ мрѣѣнѣхъ
с доврнѣм снноуѣ с нванншеѣм бнхъ жнвоуѣ радѣ а мрѣтѣа
(срѣтаѣмъ, сахраннхъ..., срѣтаѣнѣ) (СѢНИХ/101, 15. в., Неве-
сиње), а се лежн раднвон драштнѣхъ доврн юнак ѣ б(н)хъ
моуѣ ѣ се ва з(н)анте (вазанте) н (ѡз)анте бн ѣете бнтн

како **ѣ** а **ѣ** не могу бити како ви (СѢНИХ/110, Невесиње), ?нака се зна крстъ батриѣ седмровиѣ. ово износиѣ младостъ **ѣ** земан вачна мѣ память, блаженн покон (СѢНИХ/112/113, Гацко); а се лежи вѣчета стипковиѣ. **ѣ** **д(е)ж(н)м** а сръбомъ нанти, богъ му знат и **ѣ** смрът. а с(е) корно торовиѣ (СѢНИХ/123, Љубиње); и се лежи стипко радосаниѣ. боже **давно ти самъ легао** и веле ти **ми** **е** лежати (СѢНИХ/124, 14/15. в., Љубиње); а се лежи кнезь раднвои влатковиѣ **ѣ** тон вриде **нанболн мѣжъ **ѣ** дѣбравахъ вихъ** а вѣреб(а) лавъ сен с(ѣ)те грѣбачъ ковачъ (СѢНИХ/135, средина 15. в., Столац); а се леже помоѣа остонѣ тко мене зна и ко ме **ѣ**зна, **е** **ова(н) ѣм(рѣ)хъ** мнлостъ велеѣн (СѢНИХ/142, Љубиње); **е** а се лежи вѣкосавъ воевода влаѣвиѣ с **мо(но)мъ** дрѣговахъ дрѣжниномъ и **загн-бохъ на р(а)зиднрон кранне** ко мого господина. донесоше ме дрѣжна на своѣ племенитѣ баштинѣ. и да **е** проклет тко **ѣ** **ѣ** ме такнѣти (СКНЉП/78, 15.в., Љубиње); **е** а се лежи загорѣц браѣновиѣ. братне кон видн **не** знаменне: братне, **ѣ** **самъ вно како ви а ви ѣте в(н)ти како и **ѣ**** (СѢНИХ/172, Билеѣа); **е** а **не** лежи раднѣ раднвоевиѣ **донде ме в(н)шнелд(с)ѣ** **е** **зна** **наме ѣжмонѣ мон брат** **п(о)м(о)ѣ** **л(ѣ)дн** **е** **сете** **воѣтѣ** (СѢНИХ/173, Билеѣа); а се крстъ цвѣтка драгншнѣ **ѣ** **великѣ ѣмрнехъ** лошѣ (постелю) тид (крстол) (СѢНИХ/179, Крст из Симиова); ва **иде** бога и светогъ нвана се лежи радосавъ в(а)лдохвиѣ. **нека се зна ере легахъ на свон племенитон башнинн.** **се** **писа раднѣ радосаниѣ.** а **сете** а **милет** ковачъ крилиѣ (СѢНИХ/188, Столац); а се лежи вѣкшъ(а) дѣвтевиѣ. братн **ѣ** **самъ вно како ви а ви ѣте в(н)ти како **ѣ**** (СѢНИХ/198, Билеѣа); и се лежи стипко радосаниѣ. боже **давно ти самъ легао** и веле ти **ми** **е** **лежати** (СѢНИХ/124, Љубиње), а **си** лежи вѣканъ радоновиѣ **мног** **ли** **самъ лежас** а **мног** **ли** **ми** **е** **лежати** (СѢНИХ/170, Билеѣа).

4.3. Неколико је примјера у којима натпис открива да је упокојени поставио себи споменик за живота, па је натпис у 1. лицу очекиван (забилежили смо 9 примјера):

поставихъ вѣлангъ **за жнкота а чекахъ смрътн. **ѣ** соколѣ. а **ѣ** мнлога г(осподн)а воеводе- стѣпана кон ме почтено хранѣше. а в(о)гъ неговѣ д(ѣ)шѣ съх(ра)ни **ѣ** в(н)ш(н)емъ ер(ѣ)с(а)л(н)ми **ѣ** петко крѣстиѣнинн (СѢНИХ/69, 1435-1439, Шћепан Поље); а се лежи нван мрѣ(чи)ѣ и **ѣ** доврѣ прѣвнѣ а **за жнкота** **ов** **кади** **поставихъ** и **оставихъ...** (легох) на половинѣ.**

тко ли ќе џзети да е проклетъ (СЋНИХ/103, Требиње); а се лежи пакко радохннѣ овн (камъ) џснекохъ на се **џа жнвота** молаѣ вн се братно и господо не монте ли кости прѣтресати (СЋНИХ/144-145, Горње Ходово); а се гробъ протопи ограда малешевца о(в)н гробъ **жнв граднхъ** а мратавъ въ гро-
бе почнвалъ братн мола терѣ тен прѣспанте а бѣ не џа(в)нванте н мон н монѣ ли кости не п(р)ѣтресанте оре самъ ѣ вно како сте вн саде а вн ѣте бити како ѣ съде (СЋНИХ/242, Билећа); а се лежи нван дрѣтнѣ н џ добрѣ прѣвнхъ а џа **жнвота** ов камн поставнхъ н оставнхъ легах н(а) половннѣ тко ли ќе џзети да е проклетъ (СЋНИХ/160, Љубомир); € а си гробъ дрѣш(о) граднхъ (џа ов)о почн-
в(алнште) зн(ати н ѣ самъ вно како н вн н вн ѣте бити н како н ѣ (СЋНИХ/185, Билећа); нака се зна крѣ бат-ринѣ седнровнѣ. ово нзноснхъ младостъ џ землн батна мѣ паметь, блаженн покон (СЋНИХ/112/113, Гацко).

5. Натписи, као што се из наше анализе види, представљају изузетно занимљиво наслеђе и свједочанство, језички и садржински су богати, необични, наслојени дубоком експресијом и емоцијом. Ми смо, за овај рад, издвојили само неке од експресивних језичких средстава, а њих је много више. Ограничили смо се на епифору и инвокацију, те на натписе који су писани у првом лицу и на одређена лексичка средства. Ова стилско-језичка средства доприносе изузетном експресивном набоју, емоционалности, непосредности, живости, свједоче о богатству средњовјековног језика и његовог израза.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2011: Миланка Бабић, *Вокаѣив као средсѣиво за изражавање екѣресивносѣи*, Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Пале, 49-66.
- Вайан 1952: Андре Вайан, *Руководсѣиво ѣо сѣарславянскому языку (ѣаревод с францускоѣо)*, „Наука“, Москва.
- Вендина 2006: Т. И. Вендина, *Средновековѣи человек в зеркале сѣарословянскоѣо языка*, „Индрик“, Москва.
- Ковачевић 1995: Милош Ковачевић, *Сѣилисѣика и ѣрамаѣшка сѣилских фѣиѣра*, УНИРЕКС Никшић.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Сѣилске фѣиѣре и књижевни шекѣи*, Трбник Београд.
- Ковачевић 2006: Милош Ковачевић, *Сѣиси о сѣилу и језику*, Књижевна задруга, Бања Лука.

- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Линџосићлисићика књижевној шексиа*, СКЗ, Београд.
- Комар 2014: Горан Комар, *Сићари ћирилични најијиси истјочне Херцејовине (са прејледом крсјова)*, издавач: Друштво за архиве и повјесницу херцегновску, Херцег Нови.
- Комар 2015: Горан Комар, *Средњовјековни крсјови и најијиси љубинској јодручја*, издавач: Друштво за архиве и повјесницу херцегновску, Херцег Нови.
- Мартине 1973: А. Мартине, *Језик и функција*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево.
- Симић – Јовановић 2002: Радоје Симић – Јелена Јовановић, *Српска синџакса I, II*, Јасен, Београд.
- Стевановић 1974: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрвајски језик (Грамаићички сисџеми и књижевнојезичка норма)*, II *Синџакса*, Научна књига, Београд.

САБИРАЊЕ

САБИРАЊЕ

Милорад ДУРУТОВИЋ:
*Избор из савремене српске поезије
у Црној Гори (I)*
(Миљан Николић, Радоман Чечовић)

Милорад ДУРУТОВИЋ

ИЗБОР ИЗ САВРЕМЕНЕ СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ (I)

У последњих десетак година српска књижевност у Црној Гори достиже значајан успон, што посебно важи за пјесничко стваралаштво. Док одавно афирмисани пјесници (Милица Краљ, Ранко Јововић, Илија Лакушић и Новица Ђурић, на примјер) добијају престижне књижевне награде и озбиљан третман критике, дотле увелико стасавана једна нова генерација оригиналних пјесника, од којих у овом избору представљамо Миљана Николића и Радомана Чечовића, намјеравајући да у наредним бројевима часописа *Слово* направимо увид у поезију још неких представника те нове генерације.

Миљан Николић (1977)

Поезију Миљана Николића деценију и по могли смо читати једино у часописима, антологијама и зборницима поезије. Отуда недавно објављена збирка *Увод у Ишаку*¹ отвара могућност за једно цјеловитије сагледавање његове поезије. Међутим, то не значи да десетине пјесама објављених у претходном периоду, од којих Николић већину није уврстио у своју прву збирку, треба оставити по страни, да их треба третирати просто као фазу стваралачког трагања и сазријевања. Ни тематски, ни естетски те пјесме не одударају од пјесникове прве збирке, па се прије може помишљати да их аутор намјерава уврстити у неку наредну књигу. Можда тако и сам наслов збирке, *Увод у Ишаку*, уводи у неки шири пјеснички пројекат. Но, то ће вријеме показати.

¹ Миљан Николић, *Увод у Ишаку*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Никшић, 2014.

У неке раније радове Миљана Николића корисно је направити увид и зато што у њима можемо наћи важне путоказе за тумачење збирке *Увод у Ишаку*. То посебно важи за зборник поезије *Предио у њраскозорје*.² Настао прије седам година, тај избор из поезије млађе генерације пјесника у Црној Гори праћен је уводним („Први кријес“) и завршним текстом („Слово приређивача“) у којима Николић, комбинујући поетски и дискурзивни стил, пружа неку врсту манифеста читаве пјесничке групе. Међутим, када данас читамо те радове, они прије могу стајати као аутопоетички оквир Николићеве прве књиге. У њима се могу уочити неки важни мотиви, али и пјесникова теоријска мисао о интегралистичкој поетици, који ће постати обиљежје тек збирке *Увод у Ишаку*, док за сами зборник *Предио у њраскозорје* све то и нема толико важан значај.

Тежња за књигом пјесама коју одликује цјеловито поетско дејство, наравно, није ексклузива Миљана Николића, већ је ријеч о добро знаној поетици и естетици читаве генерације наших пјесника, понајвише Васка Попе, Ивана В. Лалића и Миодрaга Павловића. У европском пјесништву таква тежња испољила се још раније, у епохи симболизма. Тако Валериј Брјусов, представник и теоретичар руског симболизма, у предговору књиге *Urbi et orbi* пише: „Књига песама не треба да буде збирка разнородних песама, већ управо књига, затворена целина обједињена јединственом мишљу... Књига стихова континуирано раскрива свој садржај од прве до последње странице“.³ У том кључу вриједи читати и *Увод у Ишаку*. На њен интегрални концепт упућује и сам оквир: пролошка, „Пролом“, и епилошка пјесма, „Одлазак“.⁴ Смисаона комплементарност ових пјесама открива да није тек ријеч о једној механички примиијењеној конвенцији, већ да се у том композицијском прстену формира веома суптилан ниво значења, важан за разумијевање збирке у цјелости. Тако се иницијална вриједност пјесме „Пролом“ посебно наглашава тиме што се у њој тематитзује сâмо њисање, њјеснишиџво или сџваралашџво

² *Predio u praskozorje: knjiga sedam glasova*, priredio Miljan Nikolić, Unireks, Podgorica.

³ В. Брјусов, нав. према: Елени Апостолос Стејопулу, *Поетика лирској циклуса*, Народна књига – Алфа, Београд. Превод Добрило Аранитовић, 10.

⁴ Ове су пјесме и од стране самог аутора јасно диференциране од осталих циклусних цјелина у збирци, што само додатно упућује на концепт заокружености, цјеловитости збирке.

оопште: „Одавде до ријечи, трагом звука, пружам / Корак хартијом. Годишта рециклирам у сјени. / Говорим са стварима, да прах разоружам, / да му дам глас, да смо знаком изговорени“. Како су почетни мотиви збирке *ријеч, ѿвор*, постање кроз *лас* и *знак*, онда је то истовремено алузија на библијски почетак, посебно на уводне ријечи Јеванђеља по Јовану. Николић очито већ на самом почетку књиге изражава повјерење и у пјесничку и у логосну Ријеч, настојећи да изиђе из заточеништва („Силом небесило ме ту заточило“) и отуђености („Од свега далеко и већ довољно отуђен“), како би се упутио „даље кроз свијетле непроходе“. Цјелина збирке открива да се кретање пјесничког субјекта одвија од Вавилонa до Итаке, при чему Вавилон није само „древна играрија“⁵, како Николић каже у предговору зборника *Предио у праскозорје*, већ и метафора савременог свијета, савременог човјека, који Вавилон носи као проклетство „испод коже“ („Лични солдат“, „Одлазак“). С друге стране, Итака је такође метафора, али не савременог, већ неког прошлог (изгубљеног) свијета, односно завичаја за којим пјеснички субјект трага, како би стекао свијест о властитом идентитету. Међутим, завршна пјесма *Увода у Ишаку* не означава крај потраге за Итаком – за завичајем и идентитетом – јер нас враћа на оно са чим је потрага и почела – на ријечи. Треба још једном „сваки педаљ пута к себи да пређем... / кроз кругове текста, од ријечи до ријечи / да бар знам ко сам, кад саставим вјеђе“. Овакво поентирање збирке има вишеструку функцију. Тиме се наглашава аутореференцијалност и метафикционалност текста, али се истиче и значај повратка сопству. Све су то деликатни проблеми о којима тек треба писати, док се овдје задовољавамо само скицирањем једног могућег смјера у коме би ваљало тумачити збирку *Увод у Ишаку*.

⁵ Miljan Nikolić, „Prvi krijes“, u: *Predio u praskozorje*, nav. izdanje, 7.

ПРОЛОМ

Одавде до ријечи, трагом звука, пружам
Корак хартијом. Годишта рециклирам у сјени.
Говорим са стварима, да прах разоружам,
Да му дам глас, да смо знаком изговорени.

Међу радovima, ту гдје смо већ заточени...
Плавет се надвила над сваким покушајем,
Да се отмам. То тек, постоји у мени?
Посматрам са стране, остајем да трајем.

Силом небесило ме ту заточило.
Отварам прозор, да звуком у траг уђем...
И слушама шта је јутро свијету срочило,

Отвара се дан, над длановима воде...
Од свега далеко и већ довољно отуђен,
Пружам корак даље кроз свијетле непроходе.

ЛИЧНИ СОЛДАТ

Са словом под капутом и Вавилоном испод коже,
Круг свој описујем, задатим квадратом смисла.
Не дугујем и не тумачим, само на свој начин
Преслишавама кости и знамења, дарове вјетра.

Облуци у ријечи познају тајну којом вода
Саопштава свој извор и мири ток са улиштем.
Стабла искушавају ваздух иза кише...
Тако и моје ријечи се буде наге у бјелини.

Тако и моје руке жуде да постигну зору
На млијечном путу под једрима њене кошуље...
Тако и моје руже немуште у туђем разговору

Нагло блиједе и губе облик до ишчезнућа...
 Умјесто бодежа носим хљеб за богове и хуље...
 Умјесто крлети племенске памети, ријеч је моја кућа.

ИНКОРПОРИРАН

Умрежен у тај зен, уземљен у свој ар,
 Своје поприште слободе, кликујем – *yes...*
 Јесам ли словесан, или куповна ствар?
 Уплаћујем кредит, утипкавам *SMS*.

Имам свој *Face*, имам и приватни портал,
 Имам и *I-pod*. Ја сам суверено сам.
 Налик на *MTV* икону из спота...
 Налик на лик из стрипа, уцртан у рам.

Конектован на ултрабрзи интернет,
 Сурфујем и скидам, у квадрат укуцам
 Бирану адресу, и ускочим на чет...

Упишем ред *mail* и кликнем – *send...*
 Са цијелих десет гигабајта наштесрца,
 У *3-d* гледам, свој мали *happy end*.

ОДЛАЗАК

Ријеч кроз вријеме проведем, траг да поставим,
 На међи, да означим домет свог пута.
 Отклоним зебњу и са свијетом се поздравим...
 Одријешим свој чамац – да модрином плута...

Даље одавде! Јер ником нисам дужан,
 До себи већ да докажем, то што јесам...
 Низ плаветнило, докле се поглед пружа,
 За искром том што зри у бескрај, завеслам.

Даље!... док се други око свога гложе,
 Ко је у свом ситничарењу најпречи!
 Одох, крепак, с Вавилоном испод коже,

Сваки педаљ пута к себи да пређем...
 Кроз кругове текста, од ријечи до ријечи,
 Да барем знам ко сам, кад саставим вјеђе...

Радоман Чечовић (1979)

У есеју „Традиција и индивидуални таленат“ Т. С. Елиот истиче како „ни један песник, ни један уметник нема сам за себе целовито значење. Његов значај, оцена његовог дела јесте оцена његовог односа према мртвим песницима и уметницима. Јер не можете га самог оцењивати; морате га, ради контраста и поређења, поставити међу мртве“.⁶ Чак и летимичан поглед на *Кривошворене њјесме*⁷, за сада једину пјесничку књигу Радомана Чечовића, позива да се присјетимо наведеног запажања знаменитог енглеског пјесника, јер судећи већ по насловима појединих пјесама и циклуса, одмах се уочава да Чечовић своју поезију обликује, управо, у дијалогу с мртвим пјесницима и умјетницима. Примјера ради, наслови пјесама „Послије игре“ и „Поноћно сунце“ истовремено су наслови познатих пјесама Васка Попе; исто тако, наслов циклуса „Стилске вјежбе“, завршног у Чечовићевој збирци, истовремено је наслов знамените књиге Рејмона Кеноа. Овакви експлицитни сигнали позивају да се трага за интертекстуалним релацијама на нивоу збирке у цјелости, па се тако пажљивијим читањем открива да *Кривошворене њјесме* у свом подтексту садрже веома разноврсну књижевну традицију: С. Јесењин, Т. Ман, Р. Кено, В. Попа, М. Павловић, М. Булатовић, да споменемо само неке ауторе.

⁶ Т. S. Eliot, „Традиција и индивидуални таленат“, прев. Милца Милајловић, у: *Теоријска мисао о књижевности* (прир. Петар Милосављевић), Светови, Нови Сад, 1991, 470.

⁷ *Кривошворене њјесме*, ЈУ Средња стручна школа, Бијело Поље, 2011.

Тематско надовезивање, као и примјена препознатљивих стилских и формалних решења неког од књижевника из прошлости Р. Чечовића нипошто не одводи у епигонство, већ на раван креативног експериментисања, па и подривања/проблематизовања конвенција писања и читања. Зато у његовој поезији привилегован статус имају Васко Попа и Рејмон Кено, будући да ови писци репрезентују саме врхунце стваралачке инвенције и неконвенционалности. На поигравање с конвенцијама писања и хоризонтом читалачког очекивања (Х. Р. Јаус) сигнализује и сам назив Чечовићеве збирке. Па ипак, размишљање у том смјеру изискује минималан херменеутички опрез, јер било би наивно помислити да пјесник подрива сопствену оригиналност. Цјелина збирке открива нешто друго, да насловом, *Кривојворене њјесме*, аутор скреће пажњу на постмодернистичку технику палимпсеста, што тек може отворити једну специфичну раван размишљања о природи ауторства и стваралачке оригиналности. Такву могућност тумачења овдје остављамо по страни, желећи (као и у случају претходног пјесника) тек да наговијестимо неке могућности тумачења Чечовићеве поезије.

Једна од пјесама која може бити парадигматска за већи дио Чечовићеве збирке носи назив „Слобода“. Већ њено композицијско решење садржи једну нековенционалност, што се посебно види по њеном централном дијелу који ни теметски, ни мелодији не одговара свом окружењу. Штавише, брзоплети читалац би помислио да су та два катрена⁸ неком грешком доспјела унутар ове пјесме, или да је бар у формалном смислу остварен ефекат *њјесма у њјесми*. Ово друго је ближе истини, али ствари јесу нешто сложеније. Наиме, тај привидно немотивисани тематски и мелодијски екскурс остварује ефекат дисперзивне и децентрализоване форме, каква с обзиром на цјелину пјесме и сама постаје носилац значења, јер пјесма то и пружа: визију свијета у ком је слобода постала дисперзивна, можда боље речено, релативизована. Тако на поремећеност етичког смисла/реда/поретка веома успјешно упућује низ стихова у којима се каже да слобода „личи на бубамару“, а „негдје на миша / негдје на црва“, при чему је посебно успио овај први случај, гдје се мотивом једног љушког инсекта обликује

⁸ У наставку дајемо пјесму у цјелости, па ће тако наше тумачење бити јасније.

метафора свијета у ком се слобода изгубила у шаренилу, тј. у мноштву боја („Обучена у плаво, / Жуте / И црвене / Снове нам исписује“), односно свијета у ком су темељне вриједности сведене на мјеру једне бубе, па макар то била и бубамара.

ЖЕЉА

Данас бих волио печено пиле
За последњи ручак
У овој кожи

Хрскаво и сочно
Као бјелина
Алпског ледника

Данас бих волио печено пиле
Прије него искочим
Из коже
Као из запаљеног аута

СЛОБОДА

Она личи на бубамару.

Обучена у плаво,
Жуте
И црвене
Снове нам исписује.

Она личи,
Негдје на миша,
Негдје на црва.

Она је царева наложница!

Из ушију сјенице,
 Из ока маслачка,
 У зрневљу шенице,
 У милозвук зрачка.

Из очију главице,
 Гологлавог пука,
 У зеленило травице,
 У глад младог вука

Она нема стида
 Кад млади мру
 За њу
 Синови

Њу, њини снови хране.

ЈУТРО ОСМОТРЕНО СЛУЧАЈНО

Будим се
 Удављен душама умрлих у сну

Дочекан на жар цигарете
 Ваља
 Потражити своје лице
 И сјетити се једног филма
 У коме црни робијаш сања бјелоглаве врхове
 Килиманџара
 Затим га нађу објешеног

Слушам како неко прати
 Неког у равнодушно јутро

У минимаркетима гужва
 Купује се хљеб
 Тоалет папир
 И дневна илузија
 Непоколебљиво
 (као да се још тога мора сачувати)
 Жандарми носе своје опасне капе

А лишће
 Под утицајем гравитације
 Или природног легалитета
 Равнодушно опада

Негдје се дјеча диче сном очева
 Да у дану сјутрашњем
 За сиве
 Мале ријечи које су једном
 Појеле диносауруса

Шта у књигама
 Није написано

Дуго се бријем
 И пиљим у огледало
 Као у бјелоглаве врхове Килиманцара

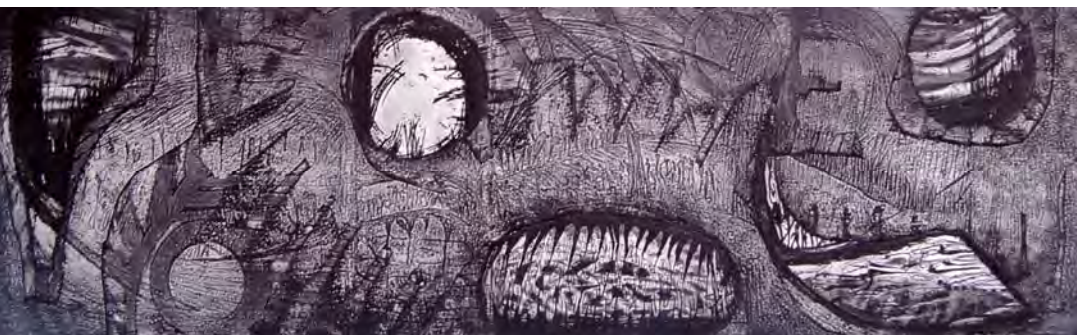
ТАКО ЧЕСТО

Тако често
 Сретнем исту младу жену
 Исту младу жену
 Црвене косе

Тако често
 У њеним лепим шакама
 Ћути иста плава књига

Помислим тако често
Да иста плава књижица
Мора бити једна од оних
Лепих песничких књига
Оних које читају
Младе лепе жене
Младе лепе жене
Црвене косе

Тако често
На аутобуском стајалишту
Одакле полази линија број 9
Скупљам храброст
Да упитам
Те беле голе руке
Опростите, тај песник,
Кога тако упорно Волите,
Је ли жив
Или се само прави блесав
Ту у белим вашим рукама

БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Будимир ДУБАК: *ѵоезија*

Миодраг ТРИПКОВИЋ: *ѵоезија*

Андрија РАДУЛОВИЋ: *ѵоезија*

Радосав Бато ЂУРКОВИЋ: *ѵоезија*

Војислав КАРАЦИЋ: *ѵоезија*

Добрашин ЈЕЛИЋ: *ѵоезија*

монах Арсеније ЈОВАНОВИЋ:

Песмене ѵриче о Духу

Сава Мијодраг РАДИВОЈЕВИЋ: *Поезија*

Цица ЧОЛОВИЋ: *Хумка на Самку*

Момчило Голијанин: *Љубанова ѵричања*

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА

Јевгениј Јурјевич Јушин

Павел Косјаков

Јарослав Кованда

Будимир ДУБАК

УОЧИ АПОКАЛИПСЕ

Сунашце се насјало
па у затон запало

Сведоба крчаг се напунио
мал да се није прелио

Ни цик зоре ни сутон ни мрак
но звуцима гласи се смак

Небоземна је бонаца
а звијер из глава седам палаца

У крошњи шимшира
шишмиш рашивен шир шнира

На јари у најцрњој гори
цврчков сахат брбори

Косовом кос жално поје
појећи усахле божурове

Над оцаком утуљеним
оката сова тули

Испод ледног огњишта
кућна гуја пишти

Наврх Проклетија
вук – вјекодав завија

Слијепа стада по пасиштима
ричу за пастирима

Ат с разбојишта
у седлу носи ништа

У дубокој дубрави
сјекира руби дуб

Злодеља ковчег теше
за оно што негда бјеше

У муку и по мркломе мраку
земља у земљи копа раку

ДУКЉАНОВ ПОТОЊИ ЗАЛОГАЈ

Јеж дави гују
крца јој рог и зуб
жваће свлак
гуши сиктав глас
окончава безноги ход

Отров му жеже луб

Детлић кад осу кљуцне
док мед у шупљем деблу
за своје осиће купи
од љутог жалца
забриди кљун

Сова ко мијех у ковачници
од прогутаног свица хучи

Црна удова успављује свога драгана
и кротни вео од његове мреже кроји

Сирото ђаче свеску и оловку да купи
шумске плодове скупља
и фрулом тули

Младић лежи на трави
и пиће невидљиво пије

Пустињска кркетуша
из ужареног Ада палаца
и бљује црну жуч
у чанак
из којег словомрзац Дукљан
потоњу ријеч гута

ЖЕНИДБА ДУКЉАНОВА

Дукљан се жени чумом
Млада се удаде
не због порода
но због помора

Дојаха побјегуља
на Азазеловом ату
умјесто узде држећи рог
лијевом шаком

Ужарен жарач
десницом је стискала
као муњино копље

У бисагу скриваше
мијех кужног вјетра

Сав мираз то јој бјеше
Свадбују ноћу

у дворима доњим
гдје се никад ништа не види
гдје се никад ништа не чује
гдје никад ништа не дише

Женик у Карадагу
на карајезику
караљубу буђаше

Чумо чумице
рже ли оно твој врани ат

Чумо чумице
кали ли се оно у самртном зноју
твој крвав мач

Чумо чумице
пробуди се

Ко ће сунчеву зјену прогорети

Ко Вида без вида оставити

Устани устани
заручнице
радина кућнице
тмуше газдарице

Страх ме је да сване

У свитљеним жарачем просврдли
Око недремано
да сузу пусти

Утули лучу што свијет обасјава и грије
и не да нам тамо царовати

САТАНАИЛО

Огњеним језицима палаца

Бркови му расту из ноздрва
риђим чекињама кријући жвале

Браду пушта из ушију

Перчин из обрва

Из тинтаре цикљају длаке
с репине лукавога
која се до гола лиња
да би крвавије шибала

Ћос и ћелав
а бркат и брадат

Врљ и ћор
види само по мраку

Глув као дно амбиса
чује само мук

Од јава његова
новорођенче постаје свој предак
бијел голуб црн гавран
свилена буба паукова удовица
безазлено јагње зао вук
мајчина душица глогов трн
кључала вода лед
зрак мркли мрак

Надјачан гласом његовим
гром нијем грми
Смрт шмугне у своју бездану рупу
кад га види

Нити хода
нити лети

Непокретан свуд стиже
носећи црни глас

Наопаком храном се храни
вапаје и сузе лочући

Од среће рокће
над пуним коритом смрти

Вјекове вјекује
врата Ада чувајући

СВАДБА ЛУКАВОГА

Тутњи ли тутњи
олујина
Небо је црни бубањ
са затегнутом чапром
од бика здувача
што на руњавим папцима
мртав лети

Из ноздрва му бије плам
као кључало мастило сипе

Удараљке му скршени рогови

Сам себе шиба репом
варничу муњама

Урокљива додола
громовима ваби отрован дажд
да коријен записа спржи

Доље доље
у дољи плачевној
помамно коло трупће
и гаца по калу

Запјевају свадбари
с крвавом пјеном на губицама
и кужним знојем под пазусима

Челима окренутим леђима
танцују натрашке и наглавачке

Не наричу
но завијају
рокћу и лају
мјаучу и кукуричу
цвиле и крекећу
сикћу и арлаучу

Доња наречја смијешана су
у један страхобан хуј

А на Ловћену коротноме
зобрађена вила
росом из очију
кваси раскопан гроб

Тужи млада
за душу уједа

Бијело лице гребе
за крстоликим сунцем ошишана

Ено и Госпођа
од небеса шира
не јадикује за Сином распетим
но нитима златним
прогорено лоно зашива

Вјечна шваља
без игле и конца
на платну плаветну
црну рупу крпи

Хука злог бика
да замукне

Помрчина смртна
пред неугасивом зубљом
да устукне

Најмрачниједи мраку
у нигдинама адским
Дукљану да мркне

СВЕТИ АРАНЂЕО И ЦАР ДУКЉАН

(По Вуку Караџићу)

Прапрапрапрапредак Дукљанов
кад од Бога отпаде
и би свргнут у јудол плачевни
под пазухом сунце сакри

Видјевши да му фали један жижак
међу безбројним сјајним колима
Господ посла Светог Аранђела
да украдену лучу на небо врати

Заповједник војске небеске
на земљу се спусти
да свјетлост из таме избави

Небески рат је задобио
но ваља на шару
надлукавити лукавога

Свети одложи мач
и уви крила
као плам у лампи
пак до мора сињега
ђавољега цара заведе

Сунце набијено на колац
Дукљан у пржину поби

Архангел Михаило рече:
„Де да ронимо, да гледамо, који може дубље“

Накот лукавога зуцну:
„Хајде де“

Чукунчукунчукунчунуку сатанину
сунце се не остављаше
те из отровне пљувачке испили
тицу злослутницу
чије грактање до морског дна допире

Остави гаврана да стражи прободенога
бестјелесног и бескрвног ратника

Зарони цар таме
да у жвалама залогај пијеска изнесе
и погорди се дубином до које слази

Кад у бездан потону владар бездна
Свети Аранђео пучину закрсти
и заледи је до дна

Џаба је злотица грактала
и кљуном се уједала
дозивајући господара

Свети Аранђео
на крилима златним
Небеском Цару
сунце однесе

МРАКОВА ЉУБАВ

У црној горици
у мркини
што се ко катран гусне
гавран је коловођа

Пернати злосват
крвцу пије
и попијева
наздрављајући младенцима

Замиловаше се
Мрак и Мрачица
па се обетавају једно другом
да ће у злу заједно вјековати
и накот оставити
да у тами тамује
у горици црној
најцрњој
коју никад сунце
неће огријати

Миодраг ТРИПКОВИЋ

О П Р О Ш Т А Ј С А М А С Т И Љ А В О М Л И Р И К О М

БЛЕСАК ЦРНИХ ОГЛЕДАЛА

1. Лирика ствара слику песника.
2. Неки песници не умеју да старају.
3. Неки песници не би смели да остаре.
4. Поезија се не продаје као бакалар.
5. Песма воли да плеше гола као жена из јавних кућа.
6. О, та прелепа бахаткиња!
7. Љубичасте су њене очи као сјај аметиста.
8. Крило анђела и византијско плава.
9. На месечини цветају оцвале елгије.
10. Православно гробље без иједне свеће.
11. Сломљено звоно јеца за остављеним Христом.
12. Смилујте се на дете што у невиности спава.
13. Не једном заплаках на рамену Поезије.
14. Ко од нас није био бар једном на Крсту?
15. Испрљаше ти лепо лице полит. плакатима.
16. Узалуд сад пере руке у порцеланској здели.
17. Блесак црних огледала.
18. Топот копита подераних песника.
19. Све хуље су исте у овој балканској ноћи.
20. Циганче вади из контејнера песме полуделог Хелдерлина.
21. Дебели банкар се подсмева Бахусу који пева.
22. Песници у „Грмечу“ пишу заједничку песму.

(2013)

ОДАГНАЈ ОД МЕНЕ ТАМУ ТВОЈУ

1. Нема великих песника без великих песама.
2. Све велике песме почињу јединственим стихом.
3. Није исто сањати и маштати.
4. Жао ми је младих песника који попут кучета цвиле у својим версима.
5. Борхес се развео од своје прве жене само зато што није могла да сања. Казао ми је Киш.
6. Смрт није сан. Она је банална попут увеле руже.
7. Како би историја књижевности изгледала да Сервантес није у затвору уснио Дон Кихота?
8. Између сна и помрачења само је танка црвена линија.
9. Има снова који су опаснији од јаве.
10. Има снова у којима нам се Бог јавља.
11. Песник без снова је попут празне орахове љуске.
12. Песник Ристо Ратковић никад није могао да разлучи сновиђења од збиље.
13. Не тражи Клио у грчким митовима. Она спава у твојој постељи.
14. Поезија је једина љубавница цара Давида у „Песми над песама“.
15. Бодлер је ценио чак и осредњу песму, насталу при пуној песничкој свести, више од оних „божанских“ које би дошапнуо поспани Хипнос.
16. Оно што је створио песнички дух не може се уништити ни кукутом ни морфијумом. То су знали и Сократ и Георг Тракл када су се одлучили за свој последњи чин.
17. Песма је вечна Његошева зубља, која „нит догори, нити светлост губи“. Она је била, јесте и биће „вечно жива ватра, која се смером пали и с мером гаси“ (Хераклит).
18. Велика поезија увек саму себе ствара. У сваком веку она за тај посао пронађе свог песника.
19. Не Орфеју него Прометеју дугујемо све пламене, слободарске стихове.
20. Одагнај од мене таму твоју, Луциферу!

(Јул 2015)

ОЧЕ, ЗАШТО СИ МЕ ОСТАВИО

1

Очев лик сам први пут угледао као дечак тек оног дана када су га скинули с Крста, онда када се вратио с Отока. Одлазио сам у манастир све у наивној нади да ћу његов поглед срести на некој од плавичастих фресака, које су, круте и озбиљне, бешћутно зуриле у Вечност, не примећујући дечака који се немоћно хватао за њихове скуте.

2

Никада, никада, никада... ни као младић... ни онда као дете... док су каменицама засипали наш дом, уз ноћне урлике „Удри банду“... нисам изустео речи „Оче, зашто си ме оставио“. Знао сам да је то његов пут, који га је водио ка Њему самом, истини и слободи.

3

Моја мајка је сва била Божја суза на чијем лицу се у исто време осликавала плава небеска благост и љубичаста туга. Целог свог живота, све због страха за нашег оца (и нас сирочиће), није се усуђивала да запали у нашем дому свећу: ни за славу, ни за душе мртвих. Можда је зато прерано изгорела, као она њена нетакнута воштаница, са осмехом на уснама, онаквим какав, ваљда, имају само они који су овај свет напустили без иједне грижње у срцу.

4

Неке људе држе за велике синове народа, иако сви добро знају да нису били ништа друго до окрутне убице. Али, сви о томе ћуте, или, уопште, ретко говоре чак и пред ближњима; јер оно о чему се ћути и о чему нема писаног трага – као да не постоји, или као да никад није ни постојало. Питам се: да ли се макар данас у гробу преврћу због својих непочинстава и нечисте савести, и да ли чују шта им, с ону страну гроба, добацују гласови мртваца.

5

Више је моју младу и неискусну душу мучио нечисти него сам Господ. Нисам као Јов успевао да одолим толиким искушењима. Зашто људи мржњу и омразе цене и памте више од сваке љубави? Човек не уме да се истински покаје. Човек не уме да пољуби туђу рану. Њега само властите ране боле. Господи помилуј!

6

Као дечак, како нисам имао других играчака, играо сам се са змијама. Никада ме ниједна није ујела. Ваљда су осећале моју дечачку љубав. Доцније, много доцније, није ме та љубав заштитила од многих других угриза, који не бежаху змијски.

7

Доиста је праведан и велик Бог када има исту љубав и за жртву и за целата, инока и песника, окрутне господаре света и нишче на свету. Само, да ли ту љубав и они осећају у свом срцу?

ЧАСОВИ ОСИЈАЊА

1. Сваку лепоту дугујемо часовима осијања.
2. Истинску лепоту једино човек уме да упрља.
3. О, Изадора! Све друге жене кваре слику пејзажа. Једино ти постајеш чудесни део њега, говорио је Габријел Данунцио Исидори Данкан у шетњи Фореом.
4. За љубав је потребно двоје. За мржњу је довољан и један једини нечовек, који прво мрзи себе а онда и читав остали свет.
5. Није исто писати песме и бити песник.
6. Поезија је тирјанка која не трпи друге љубави.
7. Не памтим песника који не би лично на своје песме.
8. Поезија се не да научити. Нити укротити.
9. Ерос је притајен у слуху, а не у набреклим бицепсима. То најбоље знају оне младе даме које су више слушале него гледале Шелија.
10. Поезију нећеш спознати прстима неверног Томе.
11. Зашто идеш Дионисовим путем када је твој бог \$?

(Јул 2015)

ТРАГИЧНО ОСЕЋАЊЕ ПОЕТСКИХ ВРТОГЛАВИЦА

1

Ми смо увек у лову на скривено.

2

Поверовао сам сумњајући, покушавајући да уроним
у оно непојмљиво и неизрециво, трагично осећање
поетских вртоглавица.

3

Најчешће песникова кривица лежи у његовом
непоткупљивом дару.

4

Само слободан човек може бити песник.

5

Понекад песници имају толико судбинских и
духовних сличности, да покадшто, што би
рекао Јосиф Бродски, „као брат брату на ухо
шапћу један другоме“.

6

Заборав је неумитан као смрт, у чији загрљај
ћеш и ти једном нежно пасти.

7

Читав Рилкеов живот био је стално привикавање
на орфички одлазак, „умирање што исходи из
овог живота“.

(Август 2015)

ПЛЕС ФЛАМЕНГОСА

1

Неки песници нису оно о чему пишу, и како се представљају.
Они, једноставно, глуматају поезију.

2

Јефтина прозодија (упакована у сонет) никада неће постати
добра поезија.

3

Погледај плес фламенгоса!
Зар то није чиста поезија?
Нема успеле песме ако ниси открио
њен непоновљиви, јединствени ритам.

4

Не опонашај дисање васељене.
Пусти да оно испуни тебе.

5

Како ти не досади та монотона свирала?
Тра-ла-ла...
Тра-ла-ла...
Тра-ла-ла...
Ла...

(Август 2015)

МИСТЕРИЈ ТАЈНЕ

1

Не заснива ли се читава умешност писања,
као, уопште, и уметност завођења,
да се пронађе макар један, наизглед једноставан,
а опет непоновљив стих,
који ће изразити сав наш метафизички дрхтај
на овој негостољубивој планети,
нимало наклоњеној песништву?

2

О поезији је најпаветније ћутати,
држећи се старог алхемичарског начела
о забрани увођења профаних душа
у мистериј тајне.

(Август 2015)

ПЛАМЕН ЈЕДНЕ ПЛЕМЕНИТЕ ЖУДЊЕ

Седим на крају једног дана који се никада више
поновити неће.

*

У маслиновом хладу увек може да се нађе мало
сребрнасте месечине.

*

Бити у пустињи значи бити у близини Бога.

*

Гледао сам како гори неуништиви пламен
једне племените жудње.

*

Песник Христовом распелу увек додаје нешто
и од сопственог дрхтаја.

*

Само ретки су постали оно што су сањали и хтели.

*

Лирика увек представља историју једне
песничке душе.

*

Архајско и примордијално певање.

*

Сузе које долазе од Бога.

(Август 2015)

ЛЕПОТА КАО ПОЧЕТАК СТРАШНОГ

Поезија је ослобођење од патње путем лепоте.

*

Вратити се лепоти „као почетку страшног“.

*

Певање је чисто просветљење бола.

*

Људи умиру од лажне надмоћности.

*

Етика је увек у вези с естетиком уметничког дела.

*

Као и Одисеја, песника често не препознаје завичај.

*

Песник нема душу створену за срећу.

*

Само док су млади песници сањају о потреби прераног
напуштања света и потврђивања вечите младости у смрти.

*

И данас најчешће кроз посмртне почести допиру имена
оних који су обележили путеве уметности.

*

Истински песници најчешће властитом крвљу плаћају
песничка уверења.

*

Песничка фикција зна не само да потре стварност,
него и да заузме њено место.

*

Публика највише цени награђиване, набеђене величине,
помодни (и подобни) књижевни естаблишмент.

*

Песнички успех и данас највише зависи од књижевне рекламе.
Песма од патње.
Али, ко данас не пати?

*

Гнушам се мастиљаве лирике.

(Август 2015)

МИРИСИ, БОЈЕ, ЗВУЦИ

1. Човек живи не захваљујући сећању
него забораву.
2. Песма живи од мириса, боја, звукова...
Она све памти.
3. Тек у песми речи оживљавају.
4. Тек у стиховима багрем процвета.
5. Поезија без своје неизрецивости
није ништа друго до пуки занат
без судбине.
6. Ако нема осећања,
онда нема потребе
за писањем песама.

(Август 2015)

Андрија РАДУЛОВИЋ

ДВА ДУБА

Живи та слика
Два стабла
Из слова
Из ријечи никла
Два друга
Два брата
Два златна дуба
Два голуба
Као стража
И капија града
Ту поред цркве
Гдје је стријељан
Пјесник рибар
И комита
Под два зелена дуба
Што држе
Небо
Мјесец
Дугу
И звона
Слијећу два црна голуба
На рамена
Звонара и млинара
С прољећа кад отисну се
Низ ријеку
Гдје с њима још теку
Грбаве звијезде
Пјесме
Стада
И наравно
Анђели с метком
У потиљку

ЛУЛАШ

Јосиф Висаринович Цугашвили
Цијеле жизњи
Пушио је херцеговачки дуван
Причала његова кћер Светлана
Мом рођаку
Негдје на Дону

Исту причу
Чуо сам на Куби
Од једног руског ветерана

Само у Херцеговини
Ћути се о томе
Читаво једно стољеће

СЕДАМ РЕБАРА

Кад сам стигао на Голи Оток
Сломише ми седам ребара
Зато што нисам хтио
Да тучем Новајлије
Прича ми старац испред
Храма Христовог Васкрсења
У Подгорици

Као невјерни Тома
Гледам у ребра
Слова и бројеве
Као у решетке из којих
Не знам да изиђем

ВАСКРС

На прољеће
Учитељица донесе у разред
Корпу црвених јаја
И погачу која мирише
На њену душу

На великом одмору
У тишини
Куцамо се

И сви смо били радосни
Иако нисмо знали
Зашто се
Тог дана
Закључавају врата

И као да тај час
Још увијек бешумно траје

Гледам кроз поломљена окна
Како падају пахуље
И прва слова

БОР

Родио сам се
У великом пожару
Како су рођени
И моји преци
Из шишарки
Из црних дубина
Из кљуна шеве

И растао сам
У твојој близини
И кршили ми гране
Закидали врхове
Рушили гнијезда
Пуцали у стабло

И све тако
Док ме онај
Својим пером
Из чувеног шешира
Не упише у календар
Као крвави пањ

Исповиједа ми се
Зеленбор
Као да се плаши
Да ће постати сто
У мојој соби
Или жути
Лист папира
Што шушти
На вјетру
Као пјесма
Из Сибира

ХРАСТ

Само храст
Што се виноуо
У небеса
Бјеше црква
У којој сам дрхтурио
Голуждрав снивао
И урезивао име
У младу кору
У крв
У стихове
Као Лучијан Блага
У оно мутно јутро
У Румунији
Која се још ослања
На свеце
И пјеснике

ПЈЕСМА О КОЊУ БУКЕФАЛУ

Букефал је имао
Змајева крила
Челична копита
Златну гриву
Коју је лично
Чешљао цар
Чешагијом царском

Букефал је са Грцима
Спавао под ведрим небом
Као сваки ратник
Ослоњен на копље
И јео сасвим обичну храну
О празнику само
Зоб и дјетелину са четири листа

Царица мајка
Ушила је у седло
Још док бјеше ждребе
Очњаке бијелог вука
И каменчић
Из круне акропоља

Са свим краљевима
Генералима и принчевима
Букефал је био на ти
А о његовом љубавном животу
Историја ћути
Мада се незванично зна
Једном кад се поднапио буре
Било је неког лудовања
На Еуфрату
У Вавилону
Ил Одеси

Коњокрадице кротитељи убице
Атеисти невјерници поезије
Сјетите се Букефала величанственог
Којем господар
Подиже надгробну плочу
И заплака као дијете
И сва његова армија
На пола планете

А ти пријатељу
Не пусти ни сузу једну
Једин

Радосав Бато ЂУРКОВИЋ

ПОВРАТАК

1

Буди се ништа,
то призивају у ноћи празне руке човјека.
Како се срести, коме прићи?
Једино сва прошлост вјерно чека
и до ње се мора једном стићи.

Испричана причо будућих ћутања,
то нешто друго пролази, то вријеме није,
низ долазеће јутро, минуше лутања
и ријечи низ пјесму што траг сузе крије.

Пјесма говори без страха,
Сан слободно испраћа мисли до јутра,
буди се ништа, а живље у себи носи
глад за трајањем, прошлост у сјутра.

2

Млад осмјех, а старости траг.
Горјело! под руком нада
и вијек за далеко, а незасити враг...
Да пут свијетли, да се у тами страда!

У образу ниска бисера,
свјетлуца ријеком заборава
траг слова, покрет пѐра
стваран ехо недосањаних снова.

Глад се отворила страсно
младим осмјехом за постојаност среће
и вијек за далеко осликан јасно...
Да пут свијетли, да пламте свијеће!

3

Над трагом пјесме сјенка
лебди као над водама,
корак по корак до заласка сунца.
Ријечи из ћутања јаче звече,
јесен у причи.
И опало лишће шумори зором,
у повратку живот на сутон личи
шуме као на молитви да клече.

Радо бих се огрнуо брезином кором
да бјељи што сном залепршам.
Над трагом пјесме сјенка,
лебди као над водама...

4

Вијек за слободу и знање,
повратком тек истина бљесне.
Ништавно је без пута гледање
Без плодова пусто имање.

Тамо излазиш, оvdје гледаш боље
и мрак се пређе, изливом у свитање.
Изиђи у бескрај поље
гдје се ријеч слободи у слободно читање

и пјесму распалиш у пјевање.
Стваран свијет, без привида слика
вијек за слободу и знање.
Корачај утканог у небу лика!

5

Повратком смјелији,
привидној слици угасити привидан лик,
стварно подићи руку и дах врелији
изустити, да слободно живи стих.

Близу остварењу далеког зова,
поглед пролази, гледање је траг,
лијеп тренутак за остварење снова
да истином обучен прекорачимо праг.

Животом отворени, смрт гдје ли је?
Стварно подићи руку и ријеч рећи.
Повратком срце је смјелије
и пјесма се неће скрити, утећи.

6

И ненадно трагом усходиш
траг ми све.
За искру пута слободиш
пут ми глад.

Урвине сретају и чежње,
лажима прекривене ријечи,
свој си, а туђе руке грабе.
Туђ језик зар може да лијечи?

И опет бићем усходиш
траг ми све.
Слобода је искра за пут
пут ми глад.

Војислав КАРАЏИЋ

ВУКОВА ВОДА

Језик је кућа бића

На огњишту заогњи се ријеч
Из мрклине свијета вода кану
Из клице старине, као млијеч
Да нас поји као у благдану.

Вук нас обасја бјелином зоре
Из кућишта зайти завјетно
Свјетлаце да просије, дубоко заоре
Уснопи у љето дукатно.

И гле чуда, шта донесе врејеме дање
Несвјестица докле ова сеже
На Вуково здање завитлали питање
Небо мраком хоће да премреже.

Одољеће времену знамени што се злате
Грануће мелем сунца српскоме роду
На овом извору умови ће да се јате
Они који пију пречисту Вукову воду.

ПРЕСАХЛИНЕ

Прођох поред воденице
Која се одселила.

Гле, на њеном мјесту
Угнијездило се слијепо колесо
Које преде посно мливо.

А ја се у чуду питам
Зашто навраћах питоме жуборе
За њено бијело дисање
За читке погаче?

И као да сам на голом спруду
 А моје загрцнуто срце
 Празни кошеве жита
 Пресахлом ријечју.

СУНЦЕ НЕТРЕМИЦЕ

Има дана када ријеч узданица
 У недобу стане чамилица
 Када врази плету мреже
 Када дива пион стеже
 Кад плођење свије руке
 Кад правине исправе окуке
 Кад се стигне до рајске висине
 Па ти усуд сузом лине
 Кад се у беочуг стопе непогоде
 Кад се одиве од рода одроде
 Када пузиш ивицом литице
 Па ти корак разапињу птице
 Безродица када снове оцртава
 Када кобац копца заварава
 Када зора бијела из очију
 Исписује морне ноћи носталгију
 Када понорнице понор траже
 Свици када себе мраком снаже
 Кад се моћник беспућима вере
 У невиду бојно копље да убере
 Кад стихови римују пјесника
 Када ђаво стиче насљедника
 Кад прилике уберу ловоре
 Па те вјеки вјеков дворе
 Кад се јутро сунцем гостом
 Јавка ноћи широким опростом
 Кад решетка сужња сања
 Кад молитва у оковима потања
 Кад вјешала надживе смртнике
 Када вишњи хуле невјернике
 Кад прозоре од тамнице
 Сунце пржи нетремице!

НА ТОЦИЛУ

Оно што ме не уби, што ме ојача!

Издржи и кад те беспоречи
Из коријена издиру
И живе братске међе тријебе
Да их у туцаник преобразе!

И пред сметовима издржи
И пред плићацима свијести
И кад те од врлине видају
У злојутрици да те заробе у туђина!

Издржи и кад ти росу освита леде
Кад ти око пије последњи видик дана
Кад ти ноћ збуни вид и стисне вилице
И кад се вајкају китине осиње!

Издржи и кад ти волтове обурвавају
И грушају млијеко материнско
До васкрсења на тоцилу наде
На ријечи што вјечности хита!

У ПУТИЛИМА

Кад се обрушиш насебе
Видиш како се пилик пијавица
Тићи у њиховим очима.

Тада те тапшу наопако.

А кад мјерну ријеч изустиш
Спремају је за седам ћепала.

Омане ли она –
Сјеверац неутолни је шчепа
И пронесе кроз седам нахија.

ЗАГРЦНУТ СТРАХОМ

Доконо плута у наслоњачи
Само што из ње не полети
Са нотесом од коже јеленске
И огрлицом упецаних звјерки.

Коже музејски препариране
Зорни трофеји пространог Сибира
И цијеле узавреле Африке
Наштеловани нишани
Што разгрћу ватром поткована стада.

Одстрелник пуца осмијехом
Да ће се обрачунати и са нерођеним
Које још нијесу варничиле саванама
тајгама и тундрама.

А колико јуче, гледам веселника
Како се цвочотавим зубима умиљава
Кучету општинског ћифте
Које дремка у буцаку преграђеном старудијама.

РАСПУКЛО ОГЛЕДАЛО

Развило се црно време ојадања

Кад видим како кључа белај у свим лонцима
Струже ме најсамија мука
И у чуду не могу да вјерујем:
Споменик бронзани ноншалантно цимају
Прионули да му проспу мождину
И намире складишта сировина
Мало подаље дерани заскочили саднице
И сакате их до чланака да из патрљака
Не заврцају јата ластавица
Врпоље се око поповског цепа, тобож да згрију руке
Мангупи палацају подсмијесима пут Свеца
И чиче са орденом Легије части
Ошишанац кочоперни са набреклим вратом
Бијесним тетоважама налик на прерију

И ријечима које крекећу весла ципом
Муља пакетиће да проспе нечију свијест
Вајна дружина политичара довољна себи
Тумара сињим морима и копнима
Таборећи у Хилтонима и Маршалима
Ушећерено моралишући
Палећи једну по једну свећицу бесмисла
Преучени интелектуалац са искрзаним капутићем
Провјерава да ли му је у грам измјерена
Главица шугавог купуса
Паунице – пјеваљке напаљене бокорним мирисима
Гаје дане угодним зелембаћима
И у топлесу се грче до оргазма
Спазих једно увенце насукано на мој довратник
Кога је начео сипац
Слуган коптисао да упије прамење моје исповијести
За клето напредовање
Два момчуљка један уз другог пужу и гужвају пољупце
Шарлатанка на ТВ наклапа о западној демократији
Која је свијет чемером премрежила
Паучина посула сабрана дјела
Које смо гиздали за ноћна узглавља
И нико да их опипа као да ће гуја да печи
Спратови само што нијесу у завађи
Комшије се черече погледима
И брже боље споречкају, више не због међа
Већ паркинга или намигнућа буткама туђе женице
Фабрике се укотвиле и посве стасале за мировину
Спепељене сеоске ватре, држало мотике издахнуло на ћепалу
А бабино решето зажмурило.

Стид ме плави и сврдлају залисци срчани
Док ријечи мрзну у грлу несванућа!

С ОНУ СТРАНУ УМА

Само се бљесак муње гласне
Зијев црнине прошара душе боре
А онда све покошено спласне
К'о послије буре стишано море.

Завијори сјенка гаврана, мине јаук
 Мостови, храшће, брезе – све клеца
 И све се разлива у горки мук
 Прожима језа, грч се у души засијеца!

Ех, света земљо, шта дочека
 Да ти челичне птице топе зјене крајолика
 Да ти се на прагу новог вијека
 Божурна историја на небу услика!

Борим се са собом и питам гдје је слобода
 Призивам мртву ријеч из нигдине
 Видик је мој у срцу к'о без рода
 Жито моје, кад ће златном жишком да сине!

ПЈЕСМА О ГАВРИЛУ ПРИНЦИПУ

Јутро сарајевско, росно, свечано
 Але испрсиле косне зјенице
 Spreмају се да српство покоре ненадано
 Доцртају мапу балканске црне несанице!

Браћо!- У ланце неће народ мој – Гаврило рече
 Без узмака пред Фердинандом што праг каља
 Душу роби, срце крвари, а границе сијече
 К'о руку моју што је метак к небу усправља!

Из ове руке, деснице, божурне, пламске
 Ницаће свето храшће у висине
 Пјеваће нам исток пјесме видовданске
 Док нас има, док сунце западу не мине!
 И у смрти слушаћемо гласе нараштаја
 Са крстом што вијори у сјају вјекова
 Што знамењем зоре словенство збраја
 Слободом злати албуме непонова!

РЕМИНИСЦЕНЦИЈЕ

Шамаром се мири не сркају
Наглоћом се кола не запрежу
Буздованом глава не умује
Злобно срце нико не посини
Зуб б'јесника ране не повија
Соко није да се иза гн'језда крије
Сунце није да ноћ надгледа
Накан није у самртним рукама
Нестид неће клецнут на кољена
Лив изливен поправит се неће
Десница се у заклон не скрива
Живу воду жеђца не искапи
Око свако разликама збори
Пизма иште гдје се морал пита
Врење кључа да бијес искали
Жар копрце у бездану хлади
Стиснут корак – посрнуће нагло
Све клецаво падом с' опасује
Фитиљ клице с трудом ниче
Језик ватре у пепео савире
Канца циља зубље на починку
Камен-суза у печалу обитава
Под палицом кичма прва кљуње
Злотравица у мрак укапава
Гладне душе очима се сите
Цвијет ка'ма цвилом с' оглашава
Рука мара њиву уснопљује
Омча ноћи данак тањи
Развод воде плоду шире крила
Искон - међе ђердан слоге свиле
Суза позна – отрежњење лудо
Вражде љуте претежу конопце
Кварно око кварне слике зида
Мудре барке луци среће језде!

Добрашин ЈЕЛИЋ

НИЈЕ СВЕ ЗБОГ НАС

Онај пој птице што чујемо
То није због нас
Ми га не разумијемо
И окрећемо као да је за нас

Та пјесма коју чујемо
Није пјесма увијек
То је понекад лелек
Само ми не разумијемо нијансе

Као што је код нас лелек
Пјесма са сузама
Тако има љубавних јадиковки
Од којих бисмо се најезили
Кад бисмо их разумјели.

КОНФОРМИСТИ БУНЦИЈЕ

Конформисти се придружују
Реалности
Из столице сигурности
Гледају
Како бунцијама
Који нијесу успјели
У својој намјери
Скидају главе

Кад будућности неке
Дођу
Не памте конформисте
Бунцијама
Споменике праве.

ПРЕЦИ ГОДИНЕ

Док су моји преци ратовали
Заређале су неродне године
Трунуло сјеме кукуруза
Само хумке
Расле
Гавранови
Близнили се
Дан гори од горега
Био
Попадом догађала се љубав
Пламен се није гасио.

МОЈ СТРАХ ОД СМРТИ

Мој страх од смрти
није страх
што ме неће бити
на овом свијету.

Мене је страх
за оне
што ће умријети
кад умру
моја сјећања
на њих.

ОПСТАНАК

Човјек је изгубио свемир
Или свемир човјека

Трајемо извјесно вријеме
Па дође дан
Да нас нема
Да нестанемо као трава

А ако нас има тамо
Значи ли то да смо
Пронашли свемир
Или да је свемир
пронашао нас
Или смо свемиру
коначно
Заметнули траг

Све је могуће рекао бих
Само није могуће
Да од нас ништа
Никада неће бити.

СУДБИНА И ЈА

Судбина ме посматра
Као мету
Окреће нишанске справе
На мене
Не испушта ме из вида
Да не промаши
Кад повуче ороз
Вишецјевног оружја

А ја идем у брда
Као да не знам
Да ме судбина
Држи на нишану

Грабим да што више
Успомена на себе
Оставим
Наруку идем судбини
Кад већ друге нема
Да јој улов буде
Што богатији.

ДА СЕ НЕ ЗАБОРАВИ

Дан је тренутак
одвајања ноћи од ноћи.
Ријека сама у себе увире.
Орао се сјећа својих љубави
а ја пишем –
да се не заборави.

Брига ријеку за мене.
Брига орла за мене.
О мени брине ноћ
у ствари – ради ми о глави
а дан се прикраде
да све то види
да се не заборави.

монах Арсеније (ЈОВАНОВИЋ)

ПЕСМЕНЕ ПРИЧЕ О ДУХУ

1.

У Хиландару

Ове вреле орканске ноћи,
док југо запиње сваку тетиву мога бића,
из Хиландара Светог
ка Теби, бесан, подижем очи.

Овде, у Богородичиној цркви,
где, пре година седам,
онога ноћног јутра,
чух страшно обећање оца зла и смрти
да долази из космичке таме
да ме коначно сломи.

Тај хор, у једногласју, из самога пакла
и очајни страх пред врисак који нема краја,
беше у мени све што ми је остало од живота.

И тада,
Прво само као једна сићушна кап...
Затим још две, три,
Па онда бистра бујица моћна
И на крају талас плиме
Свих небеских вода,
Твоје љубави, мира Твога.

То беше, Тобом, коначна победа моја
Над оним што ми,
Од мајчаних груди до ноћи те,
Чврсто држаше црне, нечисте канце
Дубоко у срце срасле, заривене.

Тада више не беше у мени
Ни кликтај ни славље, ни песма,
Јер низашта од тога више немах снаге,
Већ само тишина, покој, радосна туга
и ум у чуду, без речи, ван себе.

И ноћас, после година седам,
у Хиландару Светом, у Богородичиној цркви,
поново молим да окусим још једном
ону љубав небеског Оца,
од које ме, ево, до данас жива,
чији укус још увек памтим,
у срцу и под језиком ума.

3.

Живо и неживо

И неживо ткиво оног сувог листа
што га ветар подиже па спусти,
може да осети тај покрет,
ако Бог то хоће,
може да осећа себе, жив.

Ако Бог то хоће
и ова шарена мала птица
може камен да буде,
мртав и сив.

И овај бокор траве дивље
што је на ветру, без речи,
њише, трепери,
ако Бог то хоће,
може да дише, да види,
без грла, проговори.

И ова земља
може гроб мој да буде и биће
ако Бог то хоће,
а душа, горе, на небо да пође,
Боже, дај, у смртно свануће.

11.

Поглед у планину

Јесења прохладна, влажна ноћ.
Кукувија, сова и буљина
Пакују мрак и шумски ветар, под крила.

Уз понеки узвик, звиждук или смех,
безбрижних НАТО-војника,
тенкови, око наше куће,
већ шест стотина дана,
брује без престанка.

Кроз тешку и густу маглу
Високи Дечани, као стуб усамљени,
нечујно плове на небо.

За те старе мраморне зидове
држим се и ја, биће десет лета,
руком, не већ више младом,
испуњен болом, радошћу и надом,
далеко од вреве, још даље од света.

Дао ми Бог да сликам, пишем, певам
али све је то пепео, прах и земља.
Ја бих, од врховног Ума, бестелесног,
Дух вечног живота да примим.

Мењам све дарове и радости овога живота
за један зрак светлости нестворене
што сија из бисера многоценог
са онога света, из ризнице нетрулежне.

Кроз тешку и густу маглу
Високи Дечани, као стуб усамљени,
и ове јесење прохладне ноћи,
да тихо отплове на небо,
реци, Господе, да ли ће моћи

12.

Умирем

Умирем за Тобом, овог несванулог јутра.

Гладујем за Тобом, овог гладног јутра,
тугујем за Тобом, овог тужног јутра,
болујем за тобом, овог болног јутра,
плачем за тобом, овог плачног јутра,
јецам за Тобом, овог сузног јутра,
ћутим за Тобом, овог немог јутра,
дрхтим за тобом, овог мразног јутра,
посрћем за Тобом, овог непроходног јутра,
ноћујем за Тобом, овог ноћног јутра,
обдањујем за Тобом, овог будног јутра,

умирем за Тобом, овог несванулог јутра.

Падам пред Тобом, овог покајаног јутра,
хрлим ка Теби, овог недостижног јутра,
гледам ка Теби, овог непрозирног јутра,
пружам се ка Теби, овог неухватног јутра,
ништим се пред тобом, овог безименог јутра.

Умирем за Тобом, овог несванулог јутра.

Уздихем се ка Теби, овог узвишеног јутра,
сламам се због Тебе, овог пренапорног јутра,
отварам се пред Тобом, овог тајанственог јутра,
отимам се ка Теби, овог свенемирног јутра,
нестајем у Теби, овог безграничног јутра,

умирем за Тобом, овог несванулог јутра.

Сазревам у Теби, овог плодносног јутра,
обнављам се у Теби, овог животворног јутра,
оживљавам у теби, овог порођајног јутра,
умирем за Тобом, овог освештаног јутра,

васкрсавам са Тобом, овог свепобедног јутра.

104.

Пустињска ода

Исусе, вечнобожанствени Божији Сине,
прими ово детиње муцање као дар од мене
да ми у срцу успламтело жеља мине:

Ти си моја зора пре јутарњег свитања,
Ти си моја радост изнад свих радости,
Ти си одговор на сва моја питања,
Ти си мелем за све моје слабости,
Ти си женик и невеста моје нове младости.

Ти си свежа роса јутром на ливади,
Ти си ведро небо над високим горама,
Ти си олуја са громовним муњама,
Ти си млака киша у жељено пролеће,
Ти си шумска магла међу столетним буквама.

Ти си орлов лет над брдима зеленим,
Ти си лишће опало на детињство што мирише,
Ти си тихи сутон што је небо у пурпур обојио,
Ти си месец сребрн што је вече украсио,
Ти си совин хук што је поноћ пробудио.

Ти си урлик вука зими у планини,
Ти си снег што је гору у белину обукао,
Ти си кристал од лева што је крошње окитио,
Ти си студен што је хитри поток у стакло претворио,
Ти си Онај што је иглицу сваку на пахуљи избројао.

Ти си дуга на крилима лептира,
Ти си мирис што с цветова опија,
Ти си кошница слатким медом препуњена,
Ти си дивља трешња што је нежно процветала,
Ти си бистра река што се мору обећала.

Ти си моје душе танани уздрхтај,
Ти си моје сете дубоки уздисај,
Ти си мојих престапа молитвени опроштај,
Ти си моје среће први и једни родитељ,
Ти си, још пре смрти, мог живота васкрситељ.

Сава Мијодраг РАДИВОЈЕВИЋ

ГОРИШ У МЕНИ

Старија од бола
Од сунца
На изгреву жарном
Лепша
Што од памтивека
Гориш у мени
Песмо
Кад останемо сами
А замре
Хука света
Здружен
С' биљкама
И цветовима
Узнет' ћу те
Врх сеновитих шума
Да распевано
Свитање
Буди моју децу

Опет ће
Двори празавичајни
Опијени тобом
Сећати се мене
Крај живога мене

ВАСКРСЕЊЕ

Закон јачега још увек важи
Дивља прашума ниче из главе
Монструми, светски законе кроје
На ђавољем трону бандити славе

Крвариш ми Српство моје мило
У мукама к'о Христос на крсту
Молећ' се Богу док трпиш и страдаш
Да подари разум и опрости некрсту

Ранише те смртно
Па још ти прете
Њима под ноге да с' тотално предаш
И паднеш у амбис незнађе и ад

Како си свето и тако жилаво
Како никако да душом клонеш
Злотвори се питају у чуду и страху
Видећи те да летиш уместо да тонеш

КОСОВО

Косово – крви капијо
Крсни Корену
Коме користи клетва Кнежева
Кићанко – крвљу
Кивни кремену

Крвничким криком
Крволочни курјаци Косовом круже
Ковитлац краткоумља
Косовске каменује
Крстачама крчећи Костобране
Косово –
Кнежева круно

Кажњени копљима кршћанским
Клеветничком кривњом крунисани
Каснимо Косову Кнеже (крила крвавих)

Креснуће Косовом Крста Кременови
Кроз кртине косовских кртичњака –
Косовском кишом кричаће курјаци
Косово – крasto крвава
Крећемо Крстоносни!

ВАСПИТАЊЕ ДУШЕ

Начас станите.
Мало се испрсите и подигните главу.
Вољно, све заборавите, и дишите, дишите...
Осетите како се душа у вама уздиже
снага мили до разумевања света...
Како трепере и мешају се саосећања
с пробуђеним у вама, и у тој наслади
ви се помирујете са животом и
благосиљате све оно, што у природи постоји

и страх, и стрепње мисаоног човека
и сву цивилизацијску сабласт света
како олујни ветар гони...
Мржњу, и сва рушилачка и разорна начела
видљивих и невидљивих мрежа разгони-
Да слобода не постане од ропства гора)

Да се у ситости живота истрпи оскудица
и усрдни прилог принесе се Богу

Тренутак, кад се „реч“ записује,
раван је тренутку „рађања“ ил' „смрти“.
И мач уста кад се отпасује,
да реч се изговори,
на велику одговорност ставља човека!
(Ниједан се мач не отпаше забадава;
свака песма свој тренутак чека!)

Цица ЧОЛОВИЋ

ХУМКА НА САМКУ

Посивјела од патње, отежала од туге, згурила се под њом и теретом година, немоћном, старачком руком једва закуца на бочна црквена врата. Знала је да унутра има неко, јер је кроз прозор, који је био високо под самом стрехом, допирало јасно црквено појање. Мало причека. Стари игуман, дуге сијезде браде и усахлих очију, не прекидајући своје тихо појање, отвори тешка врата те она побожно уклучи. Поред ћивота спусти шарену, ткану торбу. Јесен је те године била дарезљива па је овој светињи донијела, мирисне, даровне јабуке. Свјесна да је стигла у доба кад снага малаксава, сјећања блиједе, а живот жури своме увиру, наклонила се и дошла, можда задњи пут, овој богомољи. Док у тишини путог дома ослушкује прохујале године и чека док не одброји своје земаљске дане, а није писмена да би се повјерила листу бијеле хартије, дошла је да пред олтаром исприча своје тајне.

На њој штедно, црквено рухо. Чисто, миром мирише. Држи га у сандуку у који ставља чисте сапуне и зубље луча. Иако је стара и немоћна, оно што једном обуче, опере. Не да да се постиди. Нити да обрука Јездове кости. Никад није била галатна, па се галатлуку неће допустити док могне мицати. Обукла се лијепо. На прсима везени бустих. Он се веже иза врата и на леђима изнад струка. Преко њега танку кошуљу с ошвицама, па јој груди красе оба веза. Онда везену чечерму са златним арчем око ивица и по пешевима. Мавену, сукнену сукњу с' јарко розе сирадом, до сред ноге. Испод се виде мавене, везене, чарапе и шарени приглавци. На глави се, као на гори снијег, бијели реснати чембер са ћинђувама. Све је из њене дјевојачке спреме што је на својим рукама израдила док је о срећи маштала.

Прислужи свијеће, које је сама код куће правила од памука и чистог воска, и причека да калуђер сврши службу па приђе пред њега. Ослоњена на тојагу, исправи се, колико од

силних година може, погледа у кубе изнад себе па у олтар, прекрсти се па поче своју исповијест:

– Оче игумане..., с' гробом сам преварила вјереника. Ма не само њега. Учинио сам двоструку невјеру. Издао Јездов гроб.

– Шта причаш, божија била? – Старац пресијече њене ријечи и брже боље, не додирујући је, онако у ваздуху је прекрсти. Мора да је скренула с' памети, помисли, али не изусти. Док ју је са чуђењем посматрао, она настави:

– Зашла сам у велике године. Скоро ћу Богу на истину. А немам куд преда њ', неисповијеђена. Зато сам 'вако стара, јадна, већ глођем деведесет трећу, али навикла да устајем са сунцем, поранила, опремила се како доликује и, богме, једва доплела до ове светиње. Дођох да се исповиједим и да се причестим. Кад дође онај трен да се с' душом лакше раставим. 'Оћу..., у црквеној тишини, Бога да замолим, да ми опрости гријехе и да ме с' Јездом састави. Па, ако је њега спремио у пакао, да и мене упути тамо. Ако ли га је дао у рај, да и ја, тамо, измолим мјесто. Само крај њега, молим ти се, Господе Боже, уз њега да сам у вјечном, небеском животу. Кад нас је судбина омела на овом, да смо заједно, макар, на оном свијету.

Од какве ли је невоље, несрећница, полудјела, пита се у себи времешни игуман.

– И да ми, у вјечитом календару, видиш кад ћу умријети. Да знам, да се спремам. Да, око себе, посвршавам послове. Да се радујем сусрету с' Јездимиром...

– Добро, де сад реци, кога си и зашто изневјерила – прекиде је старац у црној мантији с' камилавком на глави. Без оклијевања, жена настави:

– Гледала сам се са момком из свог краја. Село нам до села. Он џандар у нашој Краљевини. Бијаше виђен. Висок, стасит, наочит, паметан. Бог га је мог'о само 'наког дати. Вољели смо се к'о што нико није. Утом изби ратна гунгула. Њега мобилисаше четници. Он драговољно не би иш'о никуд. Али шта је мог'о, мор'о је. При крају рата завладаше безбожници и некрсти. Па ми га убише... – Кад ово изговори понестаде јој даха па застаде да се прибере. Калуђер ћути, чека и гледа како јој се и данас, након много година, из очију откида понека суза. Остарила је, али није га прежалила.

– И још му у гробље не дадоше. Рекоше да тамо не може народни непријатељ. Чуј, он, народни непријатељ. Никоме он није био непријатељ. Мрава није згазио, ни убио ни попалио, никоме зло нанио, а народни непријатељ? Па може ли то бити? Сахранише га у очевом имању, у брду, на пола пута од куће до гробља. А хумка на самку, туга је најтужнија... Он се, прерано, предаде тишини... Ја остах да лијем сузе. Имала сам снаге и здравља. Радила сам све. И мушки и женски рад. И пољски и дворски. Скупљала сушике за огрев. Мобила по селу и звана и незвана. Само, да у раду, претурам дане. Да мање мислим на своју несрећу. На његовом гробу завјетовах се на самоћу... Живот ми нађеде најружније име – усиђелица. Јес' ружно, али га се нисам стиђела. Имала сам га због кога носити, па нека. Јездо је вриједио толике жртве. Подругљиво су ме гледали, иза леђа тако звали. К'о да нисам имала име. Понеко би ми, кад се шта око зијана свадимо, и у очи рек'о: „Удала би се да си шта ваљала.“ Не знају они шта значи бити само'раница, не бити миљеница судбине. Тек, ако их шта погоди, сазнаће кол'ко су се ода ме огријешили. Кол'ко су бездушни, сурови у дирању туђих рана. Божија кука је дугачка. И таман кад грешник мисли да је умак'о, он га прикучи и каже: „Оди 'вамо, дошло је доба да платиш своје гријехе.“ Нека..., свак ће своје гријехе отпатити. А кад сам прешла тридесету, нудила ми се и прилика и неприлика. Вријеђали ме. Обигравали око мене и момци и ожењене људурине. К'о да сам само њих чекала. Све сам их одбијала ријешена да одем на онај свијет 'нака как'а сам дошла на овај.

– 'Ајде, сад, причај шта си ти учинила грешно – да скрати њену, њему преопширну причу, упита игуман?

– Била сам прегнала тридесет пету, кад моји навалише да пођем за Радована. Затражио ме, иако је мог'о млађу. Обећах се и узех биљегу. У рупцу бијаше прстен, паре и кутија да се оглеђем кад ћубу и чембер намјештам. Примих заруку..., издадох мога Јездимира. А заклела сам му се? То ме прогонило и дан и ноћ. И док се чек'о дан кад ће доћи да ме воде, искрадох се, по ноћи, и одох да се опростим с' његовим гробом. Плакала сам, љубила крстачу, миловала око ње траву, причала му к'о да ће ме чути. С' брда захуја вјетар и јасно распознах глас: „Зар ћеш ме оставити?“ Ја стрекнух, поколебах се. Кад је Радован дош'о да ме води, рекох му да нећу поћи.

Ни за њега, ни за кога другог. Не вала никад, ни ја, ни моји комади. Завјетовах се поново своме првом гледању. Рекох, да више волим Јездов гроб но њега жива. Преко те ријечи Радован нешће да наваљује. Увриједи се. Узе капу у жалосну руку, па се својој кући врати... Чула сам да се добро оженио. Нека је и ја сам му пожељела срећу...

Ето, оче, обојицу сам преварила. Моје ми душе, ништа слагала нисам.

Јања бијаше заприличила. Наједрала од снаге и младости. Стасала, а љепота је понијела, па је цио свијет био њен. Чинило јој се да је њено све што очима види. Куд је год ишла, носила је пјесма. Пред њом су свуд звонила срећна звона. Безбрижна чобаница, пуна наде, напасала је своје стадо радујући се сваком трену, новом дану и ноћи која ће јој донијети fine снове. Кад јој се брави замирују, она изабере хлад, легне на траву или меку маховину. Около ње, до у небо, скркле се смрче. Она зури у плаветнило ведрога неба и броји облачке кад по који преплови. Сваки јој на нешто личи. Неки на људски лик, неки на разгранато дрво, неки на..? Високо, на небу, сија сунце. Његов се сјај расипа по земљи. Опојни мирис четинарске шуме и сладуњав меке маховине, замаме, па душа одлута за оним који се у њеном срцу настанио. Будна сања дан када ће је запросити. А кад захлади, кад сунце накрене западу, из снова на јави, разбуди је звоњава бројних стада која се са планишта крећу. Заглушујућа звоњава стиже до неба и њена се залутала душа враћа. Радосна, због свега што је будна снила, устаје и, пјевајући, по шумарцима испуља стадо.

Недјељом, у чобанство долазе момци. Њен долази кад му служба допушта да из Србије, гдје службује, дође на краћи или дужи одмор. Цуре се тада облаче љепше. И она тако ради кад зна да ће њен драги доћи. Он стиже, а она опијена мирисом трава на љетњој јари, гледа као зачарана. Срце јој силно заигра, а румен уз образе, као пламен, лиже.

Срећу о којој су маштали, прекинуо је рат. Текле су године ратних страха. Јездо је жив, чула је. Како се ближио крај рата, у њој је јачала нада да ће се брзо узети. Енглези су издали Краља. А Јездо је служио њега. Значи, погрешно се определио. Нашао се у колони поражених. Побједници позивају заблудјеле да се предају, да им приђу. Јездо одлучује да се не

предаје. Скрива се и нада преокрету ратне среће. Не мири се са поразом, не може да повјерује да су савезници стали против њих. Обистинила се Јањина стрепња. Послије неког времена ухватили су Језда и спровели у затвор на Цетиње. Отуд га шаљу назад, али са задатком да убије вођу одметника. Он је на муци, не може да убије, никад није убијао. Ни животињу, а камоли човјека. Налази вођу и каже му зашто је враћен са робије. Наставља да се скрива у бајти изнад свог села. Тајно га опслужују његови укућани. Власти се врзмају по селу. Траже га. Злогласни удбаш, мучи и саслушава му оца. Од јутра до вечери туче и саслушава његову снаху. Но Дара је тврда петља. Све је издржала, а није одала дјевера. Свјестан да су му истражитељи за петама, мијења мјесто скривања. По позиву, прелази код кумова. Али, није кумство, што је некад било. Завладало безбожничко доба. Више не важи оно: „Бог на небесима, а кум на земљи“, нити „Кад кум прилази кући, земља се тресе.“ Убрзо су удбаша опколили кућу. Хитар као видра, Јездо је искочио кроз прозор и дао се у бијег. Вјешти стријелци нису промашили. Пао је, смртно погођен, у долу, недалеко од новог скровишта.

Црни глас је, брзином муње, стигао до Јање. Суочила се са страшном истином. Пала је дивна младост. Због другог, живот положила момачка дика. Угасиле се зјене дивних очију. А она остала да мртва живи. Да своје ране својим рукама скрива. Ноћу да одлази на његов гроб. Да га кити стручком каквог цвијета. Ту је тужну у сузама, неријетко, затицала зора плава.

Дању је у гори брала пруће и од њега исплела крстачу коју је тајно однијела на његову хумку. И кад брегови побијеле одлазила је на његов гроб. Од студи се смрзавала. А у повратку је чекала празна соба. Пустош у души сачекивала је пустош у кући. Пошто наложи ватру дуго крај прозора стоји и гледа све док снијег не завије трагове њених стопа. Док ватра пуцкета, а њен одсјај шара по зидовима, дубоки уздаси прате њене мисли. Јер..., она има само самоћу и дом пун тишине. А да је среће све би било другачије. Кућа би била пуна дјече, радости и надања. Њена се срећа закратко потрошила. Преостали су јој самотни дани пуни туге..., и ход путевима успомена. Јездов лик, љепота и добра душа наставили су да живе у њој и да јој попут свјетиљке освјетљавају путе. Он је био прва мисао са којом се буди и последња са којом тоне у сан. Сањала

га је и увијек како смртно погођен пада. А само једном како јој долази овцама. У густој, зеленој шуми, зазвони његов глас, замириса његов дах, чу његове ријечи: „Узећу те о јесени. Бићеш моја и ничија друга.“ Она га гледа срећним очима. Диви му се. Он потраја само трен и нестане. Јања се ломна и знојава разбуди. Запљусну је тужна стварност. Срећни снови се не понављају. Само се једном сањају.

Многе су године прошле, повиле њен стас. Избраздале јој лице, смежурале тијело. Срца, промрзлог од самоће, трајала је своје задње овоземаљске дане. С посљедњим искрама снаге свратила је на затрављену хумку, па отишла манастиру. Поранила, а у повратку одоцнила. Сунце је замирало, а иза брда је, танак као срп, провиривао мјесец. Ишла је полгано. Газила споро утабаном стазом пр'о стране. Сјенке су замирале на земљи. Оне што су падале по води, тонуле су у рјечним вировима. Све је хитало своме смирају. Уморна од пута и живота сјела је крај извора из кога снажно точе три чесме. Слушала је хук Југоштице, на којој почива оронула воденица. Њено коло одавно стоји, више не меље мливо. Над њом се не извија дим, нити пред њом ћукају кокошке. Стари млинар је давно промијенио свијет. Одасвуд бије пустош. Воденица још одолијева. Стоји ту да, посута прахом времена, свједочи о прошлости. Њиве су се закоровиле. Нико их не оре нит' на њима класају жита. Не чује се пјесма жетелаца нити се коњи окрећу у вршају. Стари дани су узмакли пред пред буром новог доба...

Пошто се одмориле и окријепиле хладном водом Јања је наставила пут. Корачала је полако, стопу по стопу, док се спуштала ноћ која ће излијечити њен данашњи умор. Старица нејака, пут јој се удужио. Што је више ишла чинило јој се да је све даље од свог пустог дома. Најзад је, једва, прекрочила кућни праг. Упала је лампу и сјела на клупу. Узела шећерку и мало воде да поврати душу. Из џепа са унутрашње стране печерме, извукла је Јездову слику. Њено уморно срце пожељело је вјечни одмор и предало се.

Нашли су је, како у скамењеним рукама држи слику. Није јој испала ни кад јој је срце стало.

Момчило ГОЛИЈАНИН

ЉУБАНОВА ПРИЧАЊА

Дуго се каним да одем код Љубана. То не смијем пропустити. Рекоше да ће ту, на селу, бити још мало, а онда се враћа у Београд. Овдје је са супругом провео љето правећи са сељанима цркву и сређујући двориште око ње.

Замолих његову кћерку Милену, која живи ту у граду, да пође са мном, јер не знам гдје му је кућа. Недјеља је. Ромиња помало киша, а кад смо се примакли Љубановом селу, дочека нас магла. Густа као тијесто. Из ње сипе ситне и хладне капљице. Није то киша, а није ваљда ни роса.

Љубан нас чека на улазу у село на једној раскрсници.

„Отићемо прво до цркве“, вели Љубан, „па ћемо онда кући на кафу“.

Црквица је урађена. Још није фрескописана, а није ни двориште још завршено. Све је тако лијепо осмишљено као да су то радиле најчувеније архитекте. „Сви су радили“, говори скромно Љубан, али други не кажу тако. „Јесу многи радили, али је“, кажу они, „Љубан највише потурио леђа. Он је све то и осмишљавао, он је крчио камен, он је и зидао доњи дио цркве, зидао подзиде, шаловао. Ама, Љубан је чудо од човјека. Видјећете кад му дођете кући“.

Показује нам овај познати гуслар и пјесник који је написао стотине епских пјесама у десетерцу и осмерцу, околину, објашњава шта је све рађено. Показује нам на једном омањем платоу десетак стећака. И два мала гроба. Један поред другог. Дјечији.

„Ту је било“, објашњава Љубан, „огромно дрвеће, све је било зарасло у шуму, али смо све то посјекли и уредили“. Видимо да је остало једно невелико и младо стабло изнад она два гроба. Оно треба да подсјети на судбину оних који леже под тим каменим знамењима.

„Ту су Турци објесили двоје дјецe, Марка и Мару. Овај плато се и зове Маркови гробови. Овдје су свештеници вршили службу, овдје су паљене и свијеће, па смо зато, поред тих гробова и саградили црквицу“. Испред цркве је сеоско гробље. Није велико, јер ту и није живјело много породица. Примјећујем велику јелу која домонира гробљем.

„Њу је посадила Зора Булајић над гробом брата Луке кога су партизани убили. А имао је само тринаест година. Дијете. Видите како је лијепа и како је израсла. Тако би растао и мали Лука да га не убише. А и он је, покојник, био као јела. Висок, танковијаст, љепотан. Гојила га земља за себе“.

Љубану никад доста приче. А има и о чему. Милена га пожурује да идемо кући: „Тата, скрати мало причу; остави нешто и за кућу. Мама нас чека на ручак“. „Биће и за куће приче, не брини, сине“, смјешка се Љубан.

Кад прођосмо један уски кланац, пред нама се указа село. Испред пукло пољице. Баре. „Ту је“, наставља причу Љубан, „ћед Милан припињао свог Дората. Кажу да је то била горска вила. Није га било у Невесињској вали“.

Улазимо у кућу. На вратима нас дочекује госпођа Стака, Љубанова супруга. Домаћица је изнијела хљеб и со. Па да, тако се у домаћинској кући и дочекују гости. Сједамо за сто на који је већ постављена меза, колачи и ракија. Милена ми одмах предлаже да видим „татину просторију“. Љубану непријатно: „Ама пусти човјека, шта има видјети“. Улазио у повећу собу. Па, ово је етно-кућа. Музеј. Боже, чега ту све нема. Читави зид и камин у њему попуњени су старином. Нисам бројао, али сам сигуран да има преко стотину експоната. Пада ми у очи остатак преломљене сабље, коју је однекуда Љубан ископао. Сјечиво је дуго тридесетак сантиметара, а широко као подланица. Који ли је јунак њоме сјекао главе и бранио огњиште. Обавезан реквизит су и гусле. Имају двоје-троје у кући. На оним најљепшим, које је Љубан правио и које се налазе у дневном боравку, домаћин ће нам показати виртуозност својих прстију. И љепоту гласа док пјева о Зеку Буљубаши. Дирнуо ме је један изузетан синовски гест овог честитог домаћина. На видном мјесту, међу осталим експонатима, налазе се двоји опанци, очеви и мајчини. Колико година то чува овај захвални син!

„Е, брате Љубане“, западе и мене да проговорим, пошто сам испио чашу ракије, „ја дођох да нам ти мало

причаш. Имаш о чему и о коме. Знам да знаш многе приче и догодовштине о Спасоју Бјелици, о Перу Глоговцу, о свом ђеду Милану...“

„Ех“, повуче Љубан мало из ракијске чаше, поглади браду, „о овим људима које ти спомену могле би се књиге написати. Да ми баста писати романе, као што сам бастан у епским пјесмама, о самом Спасоју сам могао написати два-три романа. Био је то чудо од човјека. А одатле је, из Тесима. Прве комшије. Прича се да су дошли однекуд из Бјелица, па су се настанили ту у Челебићима код Коњица. Били су имућни и држали су и неку гостиону. Е, једног дана наиђоше неки турски сватови, а међу њима се, као што то обично бива, нађе једно вижле, обијесан Турчин и хтједе да утјера коња у гостиону. Петнаестогодишњи Михаило стаде на врата да га спријечи, али га Турчин ошину канџијом по глави. Зали дијете крв. Утрча у гостиону и иза шанка зграби пушку гдје му је отац држао. Док је Турчин излазио на врата с коњем, Михаило опали и погоди га у леђа. Не паде одмах с коња, него га зекан однесе за сватовима. Бјелице не смједоше више ту да чекају, на брзину попаковаше ствари и с ајваном ноћу избише на Тесим. Ту су имали неко имање, али су морали још докупљивати земље. Држали су велику стоку.

Стјера једном Спасоје буљук оваца у Мостар да прода. Ваљало је бегу платити земљу. Кад се врати с пазара, пође код бега да му да паре. Зна бег да је Спасоје дошао с парама, па га онако расположен, упита: „Које тебе добро доћера код мене“? Спасоје зловољан и намрачен, одбруси бегу: „Доћера ме зла судбина и Косово пусто“. На бегов упитан поглед, Спасоје настави: „Јес, мој беже. Да не би оног несретног Косова, не бих ја сад у Турчина куповао српску земљу“.

Отпи Љубан мало ракије, па опет настави о Спасоју, о његовом „гријеху“. „Питао га мој ђед Милан: 'Бога ти, Спасоје, јеси ли направио неки тежи гријех'? 'Јесам', одговори брзо Спасоје. 'Јесам, носим тежак гријех на души. Пођох неке године на Црначки грозд. А он ти је вас посут гробовима незнатих путника. Туда би пролазиле дуванџије и ту су их филанци и жандари сачекивали. Људи су бацали бреме и покушавали да побјегну, али би их стигло пушчано зрно. А понекад би страдали и од звјеради. Елем, заиграло мени срце да се попнем на Велику влахину. Узех пушчетину, па велим ако нешто налети, не бих му остао дужан. Облачно је и

ромиња киша, али грмљавина наговјештава велико невријеме. Склоних се ја испод једне букве и мотрим доље низ бара. Учини ми се човјек иде и млатара нешто рукама око себе, док нешто облијеће око њега, напада га. Је ли вашчетина или вук. Вук богами. Брани се црни човјек, имао је и неки оштруљак, бајаги неки ножић, то смо касније видјели. Ја све посматрам, сеирим. У неко доба шчепа га вук за стомак и просу му дроб. Паде човјек. Тек тада опалих из пушке. Вук побјеже, али је већ било касно. Да сам прије запуцао, можда би човјек остао жив. Ко би, одакле би – никад не сазнадосмо. А био је дуванџија. Е, ту смо га и сахранили. То ми је, мој Милане, тежак гријех који носим на души. А бастало ми је', настави Спасоје разговор с Миланом', и да наружим, и да завичем. Јурца ту скоро по кући невјеста, не зна шта ради од себе. Злочаста је и комшије увртише у главу да је вјештица. Ама шта ти је, шта зврндаш туда, јади те не убили, заћох ја. У то она засица: кажу ми да сам добра. Па јеси ли, приупитах ја. Јок ја, не д'о Бог. А и нијеси, мајку ти ...бем, не могох да оћутим. Вала, нијесам много ни погријешо кад сам рекао да није добра. Бијаше велика фитмија. Но се чудим светом Петру и Илији, кад имају онолико фишека, што она говна не убише као што је она и онај Лазар К'.

Ама, причао бих ти данима о Спасоју“, рече Љубан. „Био је то домаћин каквих је мало. Ја не знам је ли он донио што пара од те гостионе из Челебића, али је овдје на Ћесиму добро заимао. Дочекао је богме да домаћи Турци траже од њега помоћ. Дође тако код њега једном комшија Мујо да тражи жита за сјемена. Узорао би једну добру њиву, али нема сјемена. 'Немамо богами, Мујо, ни ми', истрча Спасојева жена да предухитри човјека. ' Ова суша љетос нагрди жита. Нема га ни пола од онога што смо очекивали'. Спасоје се намрачи. 'Има, Турчине, колико ти год треба. Доведи коња и гони страну, двије, колико хоћеш. Има. Кад женетина каже да нема, онда има. Неће пише у мојој кући домаћиновати'.

Такав је био Спасоје. А сличан му је био и Перо Глоговац“, настави Љубан. „И он је био јуначина. Причају да није било виша два човјека као ђед Милан и тај Перо. Живио је дуго – 107 година. Упиташе га једном неки младићи колико има година, а он им одговори: 'Навршио сам 104, на здравље и на дуги вијек'. Младићи се насмијаше – чуј „на дуги вијек“! А и њега су питали, као Спасоја Бјелицу је ли се кад тешко

огријешо. 'Јесам', рече Перо, 'на Вучијем долу. Само сам девет Турака заклао. А требало је више, јер су то од мене очекивали“.

„Хтјели бисте да чујете нешто о ђеду Милану. Па, већ сам вам понешто и рекао. Био је изузетно крупан, двометраш. Но, имао је при себи неке ишарете. Усто, знао је да гледа у плеће и да погађа. Заклао Бећир Баралија, комшија одатле, бравче, скувао га и зове ђеда Милана да му погледа у плеће. Нећка се ђед: 'Пусти, Бећире, беспослице, шта зна кошчурини'. Но, кад овај навали на њ да му каже, Милан узне плеће и рече: 'Неће проћи ни 24 сата кад ћеш добити богатство много веће него што га сада имаш'. А Бећир је био доста имућан домаћин. 'Али', настави Милан, 'часнога ми крста, кратко ће то богатство трајати у твојој кући'. И док су они тако сједили, причали и кафендисали, дотрча Бећирова дјевојчица од оваца и завика с врата: 'Бабо, види шта сам нашла'. У руци је држала огрлицу од златних дуката. Уистину је вриједила више од Бећировог имања. Али, не потараја дуго, они примијетише коњаника који бјесомучно јури преко поља. Бећир изађе пред њега и упита га каква га невоља гони да тако јури. 'Не питај за моје зло', одговори човјек, 'ја сам потпуно пропао. Изгубио сам све, сво имање'. Бећир из џепа од шалвара извади златну ниску и упита га да случајно ово не тражи. Човјек остаде без ријечи, као да је занијемљив. Послије дуже паузе рече да су му то дукати које је понио да купи неко имање у Површи. Захвалан је, вели, Бећиру до неба. Не зна шта би са собом урадио да не нађе те дукате. Можда би урадио себи и о глави. Хтједе да одвоји нешто дуката да части Бећира, али овај то не хтје ни да чује.

Такав је био мој ђед, а такав је био и Бећир Баралија. Честити и поштени људи каквих је данас мало“.

„Е, још ћу вам испричати једну о ђеду Милану и за данас доста.

Дошло је до велике битке с Турцима на Хргуду. Турци многобројнији и пријети сваког тренутка опасност да наше опколе и поубијају. Скупили се у једној кући да вечерају, а ђед узео плеће и гледа у њ. Одједном повика: 'Бјежите, изгинули смо'. Комшија и добар другар Миланов Саво Зуровац, звани Шале, добаци Милану: 'Што се Каћета, а ђеда Милану су звали Каћетом, уплашио. Велике ми истине у тој његовој кошчурини'. 'Момци', повика Милан, 'ви бјежите, а видјећемо,

Шале, ко ће последњи побјећи'. У то загрмјеше пушке, зачу се алакање Турака и наши се разбјекаше. Спаси их ноћ. Кренуше према Црној Гори. Сјутра ујутру се искупише на једној пољани према Мекој Грудн. Но, нема Милана. Саво се забрину. 'Види како нам настрада несрећни Каћета. Богами нам је ваљало његово гледање у плеће'. Сви су забринути и тужни, јер нема најхрабријега и најсналажљивијега. Но, зачуше неки глас. Познат им. Са једне главице, двјетотињак метара од наших окупљених бораца зачу се Милан. Иде према њима и витеза: 'О Шале Зуровац, ко је ноћас напунио гаће, ти или Каћета'? Наста граја и весеље међу нашим. Каћета дође њима весео и насмијан. Смије се и хвата се за нос: 'Ама, људи, овдје нешто базди. Није ништа него се Шале унередио. Де, Шале, примакни се да видим. Ау, па он је напунио гаће'. Сви се надушили смијати, а њих двојица се грле и љубе. Тапшу један другога по раменима, срећни што су се сви извукли из оне мишоловке у коју су били упали на Хргуду.

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА

Јевгениј ЈУРЈЕВИЧ ЈУШИН

ЈЕСЕЊИНУ

Поноћни трамвај. Мужик пјева
Да је клен пао и заледио се сав
У очима му се дими, дозријева
Суза са којом одби живот плав.

Прстеном Тверским вјенчан с музом од више пређе,
Стојиш, мисао ти у сањама утонула.
Њежни хулигану мој, и ја сам косе смеђе
И мене је пјесма руска посве запалила.

Прени се Сергеју, код нас у Русији јесени.
И лијепо је, богме, лутајући по брезику,
Клањати се свакој брезици што плијени,
Свакој, коју си макар мало познавао по лику.

Идимо тамо гдје поглед ступа на дарогу
Гдје ће зорица испробати хаљину од *броката,
Гдје на грудвицама ораница, хвала Богу,
Са наклоном земним кљуцају врана јата.

Пијуцкаћемо вотку ширним простором што блиста,
Са душе ћемо спрати градску надменост.
И можда ће, у поноћном трамвају, одиста
Припити мужик започети пјесму моју – на радост.

** брокати – шешка свила, испрейлејена златним и
сребрним нишима*

Поново се сретамо, периферијо мила.
 Тишина освита спава на влати класа.
 На крилу патка плава огорина се свила.
 Крљушт на обали на влажном пијеску бјеласа.

Шумарци се врте и замећу кола у увалици залива.
 Са удицом на обали мушкарац се дао у корак.
 Све му је умиљато: и дим мочваре што се излива
 И бор квргави, и онај опали суварак.

Одмакну бајатим дланима од обале
 Лишће већ нагњило да би лице умио.
 Бљеснуше очи плаве као иконе мале,
 И душа се сјети свега што је волио:

Празнике разуздане, тишину што га окружује,
 Њиву узорану црних обрва, мајчице мараму лаку,
 Стазицу стрпљиву, облак што небом снује
 И сјету са којом је увијек, увијек у кораку.

Зашто се враћах? Чему те сађе-
 Да видим сироте баште нестајање,
 Стабљике мртве, осушене малине,
 Напуштено гнијездо што под стрехом сине.

Све је сада другачије, другачије.
 Вјетар сламу ражану сије,
 Као кудеља овчија надимају се облачине
 Кишица крпи вјекова руине.

И биће тога више, више знај.
 Нестају звијезде, и нестаје гај
 Све одлази: брежуљци, небеса,
 Вријеме, пут, нада, суза што је лице клеса...

Продају и земљу, и брезе,
И ватре што у магли дрхтуре.
Ускоро ће продати и наше сузе-
Ријеке што по земљици јуре.

Не купујем просторе иза ријеке далеке,
Ни мирисну пјесму ливада,
Ни борика брусничне тишине меке –
Мени је то дато и нека буде и од сада.

ПЈЕСМА

Одвешћу те подаље од борове тихе шкрипе,
Гдје опојни вјетар цјелива ријеке руменило
Гдје у зују малина медене пливају липе
И на узвишици попут кула светиља пулсира брезе било.

О, како се души хоће у бродићу овом свијетом опловити
Мимо птичјег заноса, брежуљака и покуњених оваца,
И завући се у стог сијена иза села, иза кућа зауставити,
И почути како небо плови поред наших срдаца.

На ивици путељка лептири плануће и – прилећи.
Точкови ће гњечити пијесак цесте шкрипави.
И од сауне струјак дима ће, као вече, баштом меко поте-
ћи,
А на прозорчету плавом засвјетлуцаће сок вишњеви.

Клонуће иза шуме истањене листови облака,
И свјетлост ће изнад земље да заплови, тек толико да је
има,
Окупиће се за тиху вечерњу молитву башта свака,
И лишће ће зашумјети својим златним ријечима.

Јевгениј ЈУРЈЕВИЧ ЈУШИН познати је руски пјесник. Његов језик је колоритан. Он пише јарке и звучне стихове попут априлских капи, прожете дубоким осјећањем љубави према Русији, забринутошћу за судбину руског човјека. У њима провијава дисање вијавице, прољећно пјевање птица, мирис ливада. Његову душу потресају и слике напуштених села, вјерујући да ипак све није пропало и да се руски човјек још увијек чврсто ослања на изворе и коријене.

Јушин је аутор више збирки поезије. Превођен је на неколико језика. Добитник је награда које носе име Александра Невског, Платонова, Александра Твардовског, добитник је и Сверуског Пушкинског конкурса као и велике књижевне награде Русије.

Члан је Савеза писаца Русије и главни уредник часописа „Млада гарда“. Живи у Москви.

(Превео: Војислав Караџић)

Павел КОСЈАКОВ

НИЈЕ МИ МУКА И НЕЋУ ДА КЛОНЕМ

Није ми мука и нећу да клонем
Да из копрене престоничког днева
Пут постаја жељезничких кренем
Са мишљу својом што пут снијева.

На зов пламичка, тихог гласа
На мирис сиротиње свете што ме води
Гдје у невријеме пшенице клас
Штрцне закоровљеној лободи.

Гдје су пјесме радости у страху снују
Гдје мрко гледају на странца
Гдје се среће никако не кују
Међ несрећама туђинца.

Земљо моја. Древна моја дамарања,
Туго од свију несхваћена...
Магла се селом вије све тања
И сребрена га прелива копрена.

И хоћу све то посве да љубим:
И прашину друмова и фрктање ата
И са звоника што их из даљине дубим
Молитве домовине од злата.

Април 2012.

* * *

Пламте слике јесенске шумице.
 Душа ступа на парче пута што је окрачало.
 Хајде да се растанемо мало,
 Свијете мој што напушташ земаљско лице.

Пламте слике шумарака јесени
 Све даље одлазе птице к југу.
 Ево и мене воде за руку
 Гласови одлазећих пријатеља драгих мени.
 Пламте слике шумарака јесени.
 И потврђују ту сличност
 Сахнем до сиротињства
 До суза што што се пуне у мени.

Пламте шуме јесенске од непонова.
 У лудилу ватреног тлена*
 Нека је живњ благословена
 Као лоза, лоза винова!

Пламте шуме јесени...

*тленљ – пролазноост, краткотрајност

ТАМО

Тамо гдје зов возова
 Збија пламен у камину
 Гдје је све мање дроздова
 Него на смрзлој рјабини.

Гдје је мука дана спорих
 Гдје се смисао на дну сланице крије
 Гдје су похвале пријатеља твојих
 Страшније од саме погибије.

Гдје је све већ раније свито
 Раздвојено до малог прста:
 Ратнику – сјекира, жетеоцу – жито
 А гаврану – дупља очна.

Гдје је и један достојан двојице
Гдје слобода нијесу неке ствари друге
Гдје не мијењају дух руски немилице
За златне полуге.

Март 2013.

Павел КОСЈАКОВ (Русија, Москва)

Родио се 1959. године на острву Сахалин. Аутор је седам збирки поезије („Памћење вјетра“, 2012; „Вјероломство живота“, 2014); члан је Савеза писаца Русије, добитник је неколико књижевних награда (између осталих: Сверуске награде која носи име Николаја Рубцова 2005).

(Превео: Војислав Караџић)

Јарослав КОВАНДА (Чешка)

СВАДБА

Вјечити младожења Полачеков извлачи лулу
 као жаоку,
 невеста са новим марамицама јеча.
 Стари сват са упртачима као објешен
 зажагрио у отвору врата.
 Звијезда небеска измиљела, чаробница,
 свуда се разум помутио, као код ћурана.
 И усред ноћи, под марамама вјетра
 невестина другарица стиска моју мекоту
 пошто је у спортској сали једино ваздух.
 Само кад би све наопачке изврнули,
 најдражи на свијету био би Гогољ.

ПАДА СНИЈЕГ

Нико, можда, неће бити против
 да је човјек саздан, прије свега,
 од снијижних пахуљица
 и да је свака мистика
 само стајњак који се слабо слегао,
 да се умјетност праћком не задобија
 а згодна окца епохе
 за то нијесу овлашћена.

ПЕЈЗАЖ

Пејзаж у облику кости
преко радија свира Леополд Стоковски
путем као по степеништу
идеш кући
у собу
под туш
под лампу
и дуж оног пута, као по кориту
само те гледају зрнца очију
дуж оне стазе иза прозора
једино коприве горе
тамо је пристаниште.

Јарослав КОВАНДА – пјесник, преводилац, издавач, умјетник.

Родио се 1941. године у Злину, Моравија. Има диплому вајара. Радио је као наставник, коректор, а 70-их година као радник на сцени. Руководилац дјечјег позоришног колектива, издавач књижевног часописа „Псивино“. Аутор је збирки: „Ербен иза прозора“, „Легенда о Сведрупу“.

(Превео: Војислав Караџић)

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Милутин МИЋОВИЋ:
Миловање

Будимир ДУБАК:
Историја српске књижевности у Црној Гори

Милутин МИЋОВИЋ

МИЛОВАЊЕ

Било је велико миловање у Црној Гори. Не велико, него превелико. Не нормално, него ненормално, и безумно. А и нема ништа од миловања, ако није ненормално и безумно. За миловање не треба тражити рационалне разлоге и поводе. Миловање је миловање. Оно има своје разлоге у себи. У милини над милинама. Једино је тада право миловање. *Љејоџа без ињијереса*, како су то некад филозофи дефинисали. Сљепило, кроз које се прогледава, као су то некад видјели неки мистици.

Но, дефинитивно, више миловање није како је било. Све се измијенило, па и миловање. Нема у њему оне љепоте и безумности, као кад смо били млади и ватрени. Кад нијесмо ништа ни мислили. Кад нам је миловање био једини циљ живота. И свеобухватна љепота.

Док је постојало природно царство миловања, у миловању су били сви једнаки. Ништа демократскије од миловања није било. И писмени и неписмени могли су се миловати до миле воље. Још више неписмени, него писмени. Јер писмени су склони размишљању и сумњи, а неписмени су искрени у повјерењу и миловању. Топли и примитивни као јагњад, мулад, жирафе, нимфе. Миловање је њима било све. У ниској свакодневици, живот и миловање су им били једно исто.

Данашње миловање је изгубило ту архаичну чар и у Црној Гори. Ово више није оно. Оно је било скакање у ватру, а у овом миловању нико неће жишку срца да дода, ако не види шта ће добити за њу. По свему судећи, не пише се добро миловању ни у Црној Гори, ни у свијету. Кад се мијења Црна Гора, обавезно се мијења и миловање. Па иако је оно најприроднији израз срца. И Црне Горе, коју знамо.

Под новим свјетлом, открива се да је управо оно вруће и безумно миловање поткопавало Црну Гору?! Да је тако продужила Црна Гора да живи из темеља, и да не гледа куда ће је то одвести, експлодирала би, и сама од себе ишчезла.

Тешко је то прихватити свима који су опсједнути миловањем, као вишим и љепшим животом. Али чињенице новог живота, искључују ту *бескорисну љепошу*. Чињенице су сасвим равнодушне према таквој љепоти. Ако миловање може да има и практичну вриједност за живот, дај да се милујемо. Да се милујемо и да не престајемо. Али без видљивог разлога, и чистог рачуна, не можемо се више миловати. Не можемо се миловати као да немамо памети. Ни луди се више тако не милују. Него су и они посумњали у дубоки смисао миловања.

Паметнима и не приличи наивно миловање. Паметни знају шта раде, и кад се милују. Поред толико убитачних чињеница са којима смо се сусрели у реалном животу, зар можемо још увијек бити наивни?! И обожавати миловање само по себи? Такви више нијесу за живота. И у Црној Гори, најархаичнијој, а скоро и најегзотичнијој земљи на свијету, дошло се до таквог сазнања.

Јер, миловање у Црној Гори, већ данас има сасвим конкретан повод. Нико више ту неће да се милује, а да не зна зашто се милује, шта добија тим миловањем. Ново миловање, сасвим је осудило старо миловање. Не само зато што прво миловање, само по себи, нуди потпуно неизвјесну будућност, него што би такво миловање, могло да поткопа и деградира нови концепт миловања и нови смисао Црне Горе. Ко се и зашто се милује данас у Црној Гори, то ваљда више свако зна. Миловање овдје више није спонтано и слободно. Миловање је усмјерено. Мило и драго више нијесу исто код нас. Ко данас у Црној Гори ради само оно што му је драго, обавезно ће добити мило за драго. Мило може једним подизањем обрве да уништи све драго и најдраже, да му више и не пада на памет врућа лудост миловања. У новом миловању, важан је зацртани циљ, а миловање само по себи, није важно.

СУМЊЕ

Откриће да миловање не мора бити само миловање, покренуло је сумње и код најнаивнијих. Ако миловање једна доноси пораст животних сила, и моћи, а другима, пад имунитета и исцрпљеност, онда у таквом миловању има нешто неприродно. Неко неком у таквом миловању узима живот и пије душу.

Ако миловање једнима доноси раст и друштвени углед, а другима само таворење на друштвеној маргини, онда у таквом миловању има нека велика неправда и злоупотреба.

Ако миловање једноме доноси читу корист, а другоме читу штету, онда је такво миловање све друго, само не миловање. Онда, може бити, ништа на свијету није како изгледа? А многи су се просто на то навукли, јер их је привукло изгледом! Док још ништа нијесу знали о животу. Него им миловање отворених, јагњећих очију било све.

Откад се открило да миловање једног високо подиже, друге упропашћава, - све је постало неподношљиво. На прагу смо да сви једни у друге изгубимо свако повјерење. Основано је већ посумњати, да свака љубазност, свака најавна и намјера миловања, може бити увод у неку пропаст.

На миловање, које је у Црној Гори било најсигурније занимање, пада тешка сјенка. Оно је већ постало сасвим сумњива работа. Не сумњива работа него можда и криминална радња. Многи су већ узели главу у шаке. Замислили се као да никад нијесу прије. Како да се под тако нечим невиним и милостивим, може сакрити мрачна радња? Може ли споља бити миловање, а унутра тровање? Може ли нешто споља бити занос, љепота, а изнутра мрачно и разорно дјело? Може ли неко некога да измилује и исциједи као лимун, а онда да га одбаци? И може ли исцијеђени и одбачени још мислити да га овај милује, а онеме већ на то не пада на памет, јер је већ заузет другим и силнијим миловањима?

Ништа није како јесте. Све јесте да није. Ко не види ствари и са друге стране, не види ни са ове. Очи не помажу да се ово разумије. Очи не виде да се Црна Гора руши изнутра. Миловање је било прича, а унутрашње разарање, дјело. То су видјели који су видјели умом. А очи остављали „за просте потребе“. Миловање је било, уз велику и надахнуту причу, замазивање очију и уништавање срца и ума. Сад се залудно питати како су се толики миловатељи ухватили на такве обмане. Касно чуђење је без вриједности. Ко заборави да је човјек склон обмани и лакшем путу, зачудиће се само још једном – пред јамом која ће му се на крају отворити да га прими. Али, док су у милости и обичног миловања, људи неће ништа више да знају. Мисле да неће никад проћи. А прибојавају се да би могли већ сјутра остати без њега. А надају се, да ипак неће никад. Да сад не говоримо о стањима кад миловање достиже

снагу од 300 вати, када се гарантује потпуно сљепило и одсутно мишљења. О томе се, наравно не може говорити. То ће о том говорити без језика. Колико је тога било, нико неће знати. Али ће се осјећати у ваздуху. Као последице великог пожара и пропасти.

У новој Црној Гори и миловање је морало да добије нова значење, и нови смисао. Миловање је морало прећи са наиве, на практичну корист. Више се милост не може добити у Црној Гори с неба, или из наивног и дубоког срца, милост се добија по уговору. Уговор је темељ сваке модерне државе, већ три вијека уназад, а Црна Гора тек сада успијева да угради тај уговор. И све мора бити још драстичније формулисано, како би се успјело корачати са свијетом, иза којег толико заостаје. Левијатан је огладнио, и зинуо на наивно стадо. Давање милости, у Црној Гори, зато данас много кошта. Многи су то већ увидјели. И негдје се већ чула ријеч: „Боље је и змија да те уједе, него да пристанеш на ново црногорско миловање. Од змије има лијека, а од такве милости нема“.

Показало се да миловање не само да може упропастити појединце, него може и државу. Ако миловање постане масовна друштвена хистерија, као што се код нас дешавало, оно стане да тресе цио народ, државу, историју, памћење.

Ко још подржава миловање у Црној Гори, или је сасвим оуглао и змијињи отров, или тражи утјеху да што више душа око себе зарази и упропасти својим миловањем.

ШАМПИОНИ

Црногорци морају у нечем увијек бити шампиони. Нешто ће измисли, или их неће бити. Нешто ће учинити, па макар било стотину пута наопако. Просто, немогуће је икад било замислити Црну Гору без шампиона. По шампионским талентима, мала Црна Гора је увијек била шампион. Њени шампиони постижу прва мјеста на свјетском такмичењу и у немогућим условима.

Законито или незаконито, јавно или тајно. Иначе, шампион је изван закона и законитости. Посебно црногорски. Шампиону се то дозвољава. Шампион је изван логике. И без иједнога дана школе, или, регуларног тренинга, црногорски ришћадури постају у нечем прваци. Како нико никад прије

није. Како нико никад више неће. Јер нико није толико луд, да ризика таквим путем.

У Црној Гори су познати шампиони у потпуно неочекиваној дисциплини. А то је, као што већ знате – миловање! Миловање је у Црној Гори постало масовно занимање, и прича. На сваком ћошку прича се о миловању. Кад се двоје састану, одмах крену да се милују. Чим окрену телефон, стану да се милују. Кад договарају послове, најчешће то раде с миловањем. С миловањем све иде лакше. С миловањем и тешки послови постају лаки и неосјетни. Миловање је јавна тема у скупштини, на тв екрану, новинама. Ко није за миловање, нешто са њим није у реду. Ко се не милује, одустаје од живота.

Аналитичари рачунају да ли је миловање у порасту, или, не дај боже, у паду. Ако је миловање у порасту, онда и Црна Гора иде напријед. Ако је миловање у застоју, сви треба да се побрину, како би миловање почело опет да расте у Црној нам Гори. У таквим случајевима, доводе се стручњаци за миловање који предлажу нове начине миловања, откривају нове ресурсе милости, предлажу стратегију активирања неискоришћених ресурса. И Црна Гора се некад изненади који су у њој неискоришћени ресурси миловања. Као што је познато, укупна енергија, видљиви и невидљиви потенцијали, покрећу се најприје, миловањем. Миловање је уводна радња за сваку другу. Само миловање, открива у дубљим слојевима непокрнуте ресурсе горљиве милости и радости, нову силу за нове подвиге.

Док су људи, и жене у миловању, ништа више неће да знају, да не би покварили милост миловања. То су рајски часови, за које се моле да никад не престану.

У Црној Гори треба знати, има доста противника оваквом миловању, али њима не треба допустити ни уста да отворе, захтијевају острашћени миловатељи, који чврсто држе све конце у црногорском друштву. Противници миловања сами себе осуђују на непостојање у Црној Гори, кажу ови чврсторуки забити, од чијег је миловања многима стало срце. Ненормално је бити противник миловања, кад се миловањем све добија? Противници миловања су противници самог живота. Противнике миловања живот избацује из живота. Могу да причају да их Црна Гора не подноси, да их прогони и мрзи, а њих не подноси и не прима живот. То је једина истина. Јер је неприродно и смртоносно бити против миловања. Тако говоре обучени апологети црногорског миловања.

Ко је у Црној Гори у милости миловања, он је у милости живота, а противници миловања, нека ишту Божију милост. Никакву другу милост и наклоност, што се тиче Црне Горе, они не могу имати. Они само могу имати презир и отпадничко име од Црне Горе.

Бити против миловања, гријех је према животу. Свако је тешки грешник ко је против миловања. Не треба му други судија и казна, него сам живот, који га избацује изван живота. Па и изван Црне Горе. Нико противнике миловања не гони из Црне Горе, нити у Црној Гори неко њих кажњава, дискриминише, њих дискриминише сам живот. Само на страни и природни људи могу бити против миловања.

Ако у Црној Гори неко добро живи, а противник је миловања, – онда је неко чудо са њим. Такве једино Бог милује и доноси им хљеб и вино. Али, њима ће се позабавити висока служба и апологети црногорског миловања. Јер се не смије дозволити да чудаци, и божије луде, провале надахнуто црногорско миловање, од кога зависи судбина државе и народа. Знамо за чудеке који би да изокрену црногорско миловање, које је по њима, испуњено страхом и завишћу, а не милошћу. По њима, миловање Црну Гору води у пропаст, јер јој разара основу, и растура срце, уништава будућност, - што миловатељи не могу да виде. Јер им је већ попустио вид и ум, од даноноћног миловања.

ЗАВИСНИЦИ

Једно је, навући се на миловање, а нешто сасвим друго – скинути се с миловања! Ко се једном навуче на миловање, он више тешко може да се скине с миловања. Миловање му постане свакодневна навика, без миловања не може да живи. Миловање му дође као неопходни и редовни допинг за све друге животне активности. Умисли да му миловање подиже животну силу, појачава контакте са вољеним особама, подиже неопходну борбеност у животу. Миловање поједностављује разумијевање свијета и живота, тако мисли онај ко је силно навучен на миловање.

Кад такви мушкарци, или жене, безразлично, помисле да би због нечег могли остати без миловања, обузме их страх и

дрхтање. Јер им је више живот незаамислив без тог чудног занимања. Миловање им пређе у крв. И то је опасан стадијум, но, против чега се већ тешко ишта може предузети. За такве се каже - „преузело их је миловање, и не питајте их низашта друго“.

Миловање не дјелује само на промјену психе, миловање је и посебно органско стање. Појачава струјање крви, рад срца, упрошћава рад мозга, а појачава рад жлијезда, што поклоницима миловања обезбјеђује унутрашњу хармонију, безбрижност, и равнодушност на сва друга питања свијета и живота. Кад је неко у миловању, може кућа да гори, он наставља миловање као да се ништа не догађа. Ко је у јаком миловању, може и држава на очи да пропада, може око њега да многи гладују, болују, да се убијају, али је он обузет миловањем, и неће ништа да зна. Кад су многи у држави обузети миловањем, знајте у каквом је стању та држава. Држава пропада као Титаник, а они се и даље милују као да се ништа не дешава.

Кад миловање добије такве размјере, по налазима стручњака за душу, оно постаје патолошко стање народа. Мушкарци и жене, безразлично, постану тешки зависници миловања. Не могу себе да поднесу кад миловање не напредује. Низашто друго неће да знају док их држи миловање. Без миловања им нема живота. Ко има прилику да се милује, он живи. Ко се не милује он и не живи. Миловањем се једино постиже друштвени углед. Ко се милује, тај је на цијени, ко се не милује, одбачен је. Ако неко не подноси, или, мрзи миловање, он је непријатељ живота, друштвеног и државотворног поретка, и, напретка.

И у миловању има тешких искушења. Који су дуго у миловању, и наједном осјете хлађење у души, мисле да су већ неком нешто криви, да више нијесу у милости миловања. Одбачени од миловања јуришају и срљају у разноразна понижења, само да остану у зони миловања. Пристају на најниже послове, само да не буду одбачени од миловања. Пију таблете да би бар фиктивно остали у привиду миловања.

Ко је провео десет или више година у миловању, он обавезно ретардира, и иде ка дебилитету. Раширеност дебилитета, сразмјерно је раширености стихије миловања. Могло би се с разлогом повести експертско испитивање, о утицају миловања на ниво дебилитета у ширем простору државе Дембелије.

Од многих ћеш данас чути да је црногорско миловање патолошка појава. То се тек сада може чути, кад је опао ауто-

ритет миловања. Кад се тензија миловања већ одржава и на силу. Кад је очито потребан државни интервенционизам и субвенције, како би миловање задржало свој неопходни друштвени ниво. И какав-такав углед.

Долази се до тога да је миловање у Црној Гори подстакло колективну амнезију, глупост, тупост, губитак драгоцене животне супстанце, виталности и креативности. Ко је остао у миловању десетак година, а био у пуној снази, он је већ низашта. Пензионер миловања. Национални пензионер миловања. Ко је остао десет година у незазирном миловању, обавезно постаје, не само пензионер, него и дебил миловања. Могао би се, последице свако десет година организовати попис за утврђивање броја дебила миловања.

Дебили миловања, обавезно, као заслужни грађани и патриоте, добијају национална уважења Медаље за вјерност миловању. Они се појављују на државним парадама, високим пријемима, и прославама иако више подсјећају на мумије него на живе људе. У националном театру сједе у ложама. Главни национални дебили имају наименоване своје ложе у националном театру, у којему се никада не играју националне драме.

Утврђено је да је штетније по ментално здравље бити десет година у интензивном миловању, него у тешком алкохолу. Миловање се може само упоредити са дрогом. Лакше је много оставити алкохол, него миловање. Миловање обузима до коријена, и разара до дна.

Скидање с миловања, тешко иде зависницима миловања. Они практично не могу да се скину, док миловање не обави свој посао у њима. Неки би рекли – док се миловање не скине с њих.

САМАР

Миловање се не оставља лако. Зашто би остављали миловање, ако га можемо имати? Треба само упоредити живот с миловањем, и без миловања. И видјети велику разлику, видјети два свијета, видјети небо и земљу. Свуда у свијету миловање је везано само за љубав, њежност, емоционалну естетику, а у Црној Гори, миловање је везано још и за прагматику. Кад се у Црној Гори размишља, или говори о миловању, никад не

знаш тачно нашто се мисли. Кад је то еротика, кад политика?! Јер, фактички, и онтолошки, у миловању увијек може бити и неких примјеса прагматике и политике. Мање или више. Приватне или јавне. Јер ради се о утканим намјерама, о нијансама и суптилној осјећајности. О семантичком удвајању и поливалентности. Никад краја. Просто, додир може бити извор непојамних чуда. Додир се не може транспоновати у неки интелектуални или сазнајни производ. Он остаје *иза*, као подземни извор, коме се не могу догледати моћи и могућности.

Прелазимо с поезије на миловање, јер је миловање храна за поезију. Поезија изгори и пречисти све за час, а миловање траје. Миловање је истовремено и извирање и акумулација. Не може се опстати без добрих акумулација. С dobrим акумулацијама могу се издржати и велике небеске суше, и земаљски постови.

Али, кажем у Црној Гори је све мало другачије. Треба бити опрезан и кад се ради о миловању. Нема опуштања у црногорском миловању. Јер оно, као што смо видјели, зачас може да пређе у јахање, и у нешто треће, и, мало теже. Има надахнутог јахања, али има и тешког зајаживања. Кад јахач неће да се скине, док не удави оног кога је зајажоао. Само то треба имати на уму, па онда имамо разуђени семантички контрапункт појма јахања у Црној Гори. Многи су испустили душу у Црној Гори, под осиљеним јахачима. Којима није никад доста мамузања изнурене марве у гола ребра и гладан трбух. Док је тијело у снази, а зелена трава, све је још добро, јер се још ништа не зна. Али, кад тијело клоне, сасуши се трава, а јахање се продужава на голој души. У Црној Гори има таквог упорног јахања, док појажани не испусти душу. Знате, има таквих жалосних вјерника, који су спремни да испусте душу носећи свог господара.

Треба се, дакле, вратити реалности. Пустимо сад државни скечерај око награде Мирослављево Јеванђеље (Награду за 2010? добио пљувач на српску традицију у Црној Гори, неки Николаидис, пр. аутора!). То реално ништа не значи, али значи симболички. Да се насамаре оне који су изван миловања. И зато што ништа реално не значи, значење се преноси сасвим у симболички простор. А симболичка порука је – пљунути на Јеванђеље и српску Црну Гору, а пљувачу за то дати државну медаљу. А није им први пут. То само може да се дешава међу прејашаним душама. Које су се претходно дуго миловале. Па

се све завршило јахањем и мамузањем. Тада и душа најчешће губи очи. А слијепа душа не разликује Јеванђеље од жуте штампе. Њој је више свеједно. Играјте се и са симболима, кад сте се поиграли са живим људима. Газите и Јеванђеље, кад се изахали и изгазили живе душе. Све може у Црној Гори, па и да се фикцијама дотуца реалност. И то се, са цинизмом, проглашава, вишком слободе.

Зашто се тако лако у Црној Гори прелази с миловања на јахање? Ко не зна наш народни живот, и његову психологију, то не може знати Јесте, то би могла бити нека резерватска психологија. Јер прелазак с миловања на јахање иде лако, зато што се најприје добија седло и седлање. Многи, врло радо пристану да буду оседлани, мислећи да ће седло дуго носити. Сами пожелеле да пређу с миловања на седлање. Седло је част, јер само господа узјахује на седло. Носити првог јахача, јесте друштвени престиж.

Али, не носи се дуго седло у Црној Гори. Такав је терен. Трке не могу бити дуге. Терен је сасвим непрегледан. Иза мале кривине може да те дочека амбис. Вукови и лисице су се само донекле разумијевали у тај терен. Ни коњи не могу проћи свим црногорским стазама. Зато су често погоднији магарци. Седло се брзо скида, ставља се самар. Седло је за мало, а самар заувјек. А кад добију самар, тек тада схвате цијелу игру. Многи коњи касно схвате да су намагарчени. Но увијек је проблем у тој нијанси, кад једно прелази у друго, кад миловање прелази у јахање, кад коњ бива намагарчен. Ти неухватљиви моменти, носе највише реалности. Али, најчешће, бива касно. Оком се не трепне, док једно пређе у друго. Док се у првом открије друго. Док се коњ не претвори и магарца, седло у самар, миловани у појаханог.

Осамарен, само може још више да буде насамарен. Седло се скида последије трке, а самар се не скида последије товара. Јер кад се скине један, навали се други. Насамарени могу само са тугом, да се сјећају миловања и седлања, као прошлог живота. У којем ништа нијесу знали. А којим су зарадили самар, и убоје по рбату и ребрима.

ПАРАДОКСИ МИЛОВАЊА

Видјели смо, миловање се најчешће заврши јахањем. Али, нека сад јахања. Хоћу још да се задржим на невиности миловања. На милости миловања. О јахању ћемо послуже, ако стигнемо до тога. Јахања има на сваком кораку, а миловања нема. Мада, ко гледа само овим очима, изгледа супротно. Не виде јахање, али виде миловање. Милују се на сваком ћошку, а не види се да неко некога и тада јаше. Али ја волим да откривам оно што је скривено, и не волим ништа да измишљам. Идемо како иде и сама стварност миловања. Ако то није преамбициозно?! Јер још не значи да сагледавамо стварност, ако идемо у корак с њом? Као што човјек не може да сагледа миловање, док је у срцу миловања!? Као што не може да сагледава миловање, док га само миловање сагледава. Или, као што човјек не може да сагледа суштину, ако је изван те милости.

Значи ли то да миловање одузима вид, или скраћује, или помућује? Све то може били, али и не мора. Јер, миловање може да изоштрава и вид и ум. То само говори о лавиринтском простору миловања. Миловање може да нас сурва у минотаурску јаму, али може да нас изведе до великих сазнања и обасјања. „Бог те миловао“, каже се. Али Бог не остаје на ријечима, он стварно, и најдубље зна да милује. И то се не да испричати. Тиме је то узвишеније и истинитије. И не да рђи опричавања на себе.

Миловање нас враћа у непосредност, у јединство са собом. И са другим. То показује миловање на дјелу. Ни миловање ни јахање не могу се замијенити причом. Али миловање је дубље, и сложеније. Мада је простије од свега. Може да нас упрости до првих елемената, до ватре, некад, и до свјетлости.

Зато се толико обожава миловање. Миловање нас обожава, а јахање, не обожава, мада импонује. Миловање одвезује божије дарове, а јахање је људска ствар, људско уживање, људски престиж. Јахање је земаљска трка, миловање небеска. Али и миловање може спасти на само земаљско занимање, а јахање се подићи до небеског галопа. Много се мијења смисао од неба до земље. Отворене су све могућности. На небу почиње надахнућем, на земљи може сасвим да угине.

Много се промијени ријеч идући од уста до уста. Не треба ништа друго пратити, него то. То можемо, ако можемо ишта. Мада нема ништа компликованије од тога. Јер треба

хватати нијансе које производе ријечи у употреби. А за то је потребан блистав ум. Ум који није изгубио небеску свјетлост. А то је, признаћете, - права реткост.

Ријечи могу да искриве уста, ако уста не узимају у уста ријечи с невином љубављу. Уста која су изгубила жеђ невиног љубљења, криве ријечи, јер не подносе њихов пуни смисао. Многа су се уста искривила од намјерног кривљења ријечи. Многе су ријечи и приче сасвим искривиле свој смисао, идући од крвих до наопако окренутих уста, којима је кривљење смисла ријечи постало свакодневно занимање.

Кад се тако могу кривити ријечи које имају небеско поријекло, како да се не иштети миловање, које највише зависи од нас самих? Као што ријечи, идући од уста до уста, могу сасвим да оповргну свој смисао, тако и миловање може да пређе у убијање невиности миловања.

Парадокс миловања могу у сваком моменту да се активирају. Тако, ко се наивно измилује, у опасности је да буде појакан. То је парадокс миловања. Парадокс који пропитује миловање у сваком правцу. Ако се миловање заврши миловањем, ни тада није баш све у реду. Више се очекивало од миловања!?! Ако миловање остане само на миловању, може да се посумња у добре намјере миловања?

У миловању нијесу сви исти, мада тако често изгледа. То је кључ свих деформација, и могућности свих обрта. Реална могућност преласка с миловања на јахање. Да онај ко је у невиности миловања, не зна кад је његов љубљени прешао на јахање. Дешава се да наивна душа још мисли да је у јеку миловања, а онај с опаком намјером већ увећано зајахао. Толико зајахао, да више нема ништа од миловања, оно је неповратно прошло. Остало је само јахање и мамузање, већ заблудјелих, који више никаквог пута не знају, никаквог смисла не виде.

Будимир ДУБАК

ИСТРАГА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Положај српске књижевности у данашњој Црној Гори нужно мора да се сагледава у контексту позиције српског народа у Црној Гори, и шире, у свјетлу стања Срба и њиховог третмана у Србији, дијаспори, региону: у бившим југословенским републикама, на КиМ-у, у Албанији, Румунији, Мађарској, итд.

Распад Југославије, за чији крвави сценарио су оптужени Србија и Срби, како од стране актера тих сукоба, тако и од њихових моћних иностраних спонзора, резултирао је инверзијом у историјској перцепцији српског народа. Догодило се оно најгоре, на шта је упозоравао мудри доктор Јован Рашковић: Срби су од жртве промовисани у целата. Тиме су сва средства против српског народа на просторима бивше Југославије постала легитимна, дозвољена и чак пожељна. Хрватска „Олуја“ и „Бљесак“ добили су карактер ослободилачких ратова. Југославију је бомбардовао НАТО, да би се спријечило тобожњи геноцид над Шиптарима на Косову и Метохији. Срби су оптужени за геноцид у БиХ. Генерално, жигосани смо као реметилачки фактор стабилности и хармоније на Балкану.

Тиме је припремљен терен за куп де грас (завршни ударац), који је задат српском народу, разбијањем државне заједнице Црне Горе са Србијом. Видјели смо на који начин је реализован референдум у Црној Гори. Основна порука у референдумској кампањи актуелне власти била је да свако треба да има своју кућу, али да ће након независности Црне Горе све остати исто, кад је ријеч о односима са Србијом и положају српског народа у Црној Гори. Готово деценију након обнове државности Црне Горе у прилици смо да сумирамо резултате.

Већ је референдумска хистерија суверенистичког блока имала изразито антисрпски карактер. Присталице заједничке

државе са Србијом жигосане су као издајници и непријатељи Црне Горе. Присуствовали смо повампирењу злодуха оне независности Црне Горе, коју је 12. јула 1941. прокламовао ратни злочинац, Секула Дрљевић. Тај програм је постао званична идеологија и политика црногорске власти.

Настављен је атак на Српску православну цркву у Црној Гори, који доживљава кулминацију ових дана, с Нацртом закона о вјерским слободама, који предвиђа укидање Православне цркве и отимање њене имовине. Донесен је Устав, којим је, као службени, избрисан српски језик. Кад је ријеч о статусу српског језика и ћирилице у Црној Гори, најбоље га илуструје поређење са статусом у узурпираној покрајини Косову и Метохији, тј. лажној држави Косово (коју је Црна Гора признала), гдје је српски језик један од два службена језика. У Црној Гори је српски, као већински језик, сведен на тзв. службену употребу, као хрватски и босански. Ко жели да извади личну карту на ћирилици, мора да пише посебан захтјев за „промјену имена“. Дакле, ријеч је о системском прогону српског језика и ћирилице у Црној Гори. Како стоје ствари, не бисмо се изненадили да ускоро ријетки ћирилични натписи на таблама установа, улица и фирми буду обијани чекићима, као у Вуковару. Оваква политика нужно води ка томе.

Нису ово катастрофичке визије једног писца, склоног фантастици, већ, нажалост, реалистички погледи на суморну будућност, коју пројектује идеологија дукљанског инжењеринга.

Дискриминација српског народа се спроводи и у погледу његове потпуне неравноправности приликом запошљавања, конкурисања за било који пројекат, о којем одлучује држава, итд. Школски програми су, готово сасвим, елиминисали српску књижевност.

Позиција савремене српске књижевности у Црној Гори може се означити као стање прећутног погрома. Ту смо, а за државу Црну Гору не постојимо. Шта смо могли да очекујемо од оних који прогоне и фалсификују самог Његоша, из чијих фрагмената у уџбеницима се не може разабрати ком народу припада, којим језиком пише, о чему говори „Горски вијенац“, и тако редом. Та цензура је спроведена по упутству оног несрећника, који је написао да су Свети Петар Цетињски и Његош геноцидни. Један на дјелу, други на перу.

Видимо ко нам пише историју. Ти фалсификатори су више пута ухваћени у безочним лажима, али то није утицало на њихове позиције и даље ширење опасних кривотворења наше историје.

Видјели смо како је прије двије године од стране државе обиљежена 200-годишњица Његошевог рођења. Они би били најсрећнији да се није ни рађао. Јер, кажу, био је заведен од стране Срба, попут учитеља Сарајлије, под чијим утицајем је и сам постао Србин и идеолог српства. Ту наивност и незнавност не могу Његошу да опросте непоткупљиви и освијешћени Дукљани. Стога узимају за право да га накнадно, у његовом одсуству, исправљају и преваспитавају.

Али, они који су се одрекли највреднијег што је Црна Гора дала европској и свјетској цивилизацији, да парадокс буде потпун, све то присвајају. Недавно је објављено фототипско издање „Октоиха Петогласника“, поводом 520 година од његовог штампања на Ободу, у издању Митрополије црногорско-приморске. Држава о томе није хтјела ни да чује. Закупљена је увођењем латинице и Чиргићевог новоговора, који несрећни Црногорци називају својим језиком. На тај измишљени језик су превели и „Горски вијенац“. О tempora, о mores!

Све што је, од Мирослављевог јеванђеља до данас вриједно написано, настало је на српском језику, написано и штампано ћирилицом.

Савремена књижевност у Црној Гори нема релевантних и значајних писаца до оних који пишу на српском језику. Међутим, држава за њих неће да зна. Треба да буду задовољни и захвални што уопште могу да живе у Црној Гори и што због својих увјерења и књига (које, нека штампају, ако имају пара), нису санкционисани. Ми, српски писци у Црној Гори, дакле, припадамо катакомбној књижевности.

Да не би било неспоразума, ово није жалопојка над нашом худом судбином. Немају разлога да ликују неталенти, миљеници овакве власти, егзекутори и следбеници њене наказне, културоцидне политике, која се темељи на аутошовинизму, који ће вријеме надвладати, као што је побједничко славље њихових ментора, спонзора и господара, већ утихло. Умјесто тријумфалистичке екстазе, код њих се јављају страх и брига за сопствену будућност и трајање оног што су, на лажи, аутонегацији, мржњи и недаровитости измуцали. Незадовољни су и

угрожени самим нашим постојањем. Велика је њихова мука. Ту им никаква власт, новац и сила не могу помоћи.

Љуте се Дукљани на свога господара што им је изневјерио надања, да ће Црна Гора бити њихово власништво и територија ослобођена од Срба, или бар са покореним Србима. Међутим, олуја о којој су сањали, нити је била, нити ће икада бити могућа.

Просто су незајажљиви у потирању и отимању свега српског.

Једном сликару, запјенушеном антисрбину, који ми је пришао у кафани и пожалио се на Мила, казао сам, у горкој шали, да је вјероватно љут на свога господара, зато што није прогнао непослушне Србе, или макар за њих овдје отворио један мали конц-логор. Употријебио сам деминутив, назвавши га „конц-логорчићем“. Нити ми се више јављао на улици, нити му је вјероватно падало на памет да се неком Србину жали на Ђукановића и његову власт.

Причао сам то једном свом пријатељу, који рече да га догађај подсећа на немогућу ситуацију, у којој би се њемачки нациста жалио Јевреју, на Хитлера. Прејакно поређење, али црнохуморно, из уста огорченог српског писца, са статусом унутрашњег емигранта у Црној Гори, који има и УКЦГ и сви српски писци лично. Ова прича, нажалост, вјерно илуструје позицију српског народа и његове књижевности у Црној Гори.

Слободни су дукљани да стварају своју књижевност, али не на српском језику, који су преименовали у црногорски.

Међутим, за овакво стање српског народа и његове књижевности у Црној Гори, велики дио кривице сносимо и ми сами. Неслога, гордост, индиферентност, утилитаризам и завист расипају нашу енергију. Кад би било среће, као што није, да објединимо снаге и интернационализујемо свој положај апсолутно дискриминисаног, државотворног народа, у Црној Гори, власт не би могла овако бахато и безобзирно да се понаша.

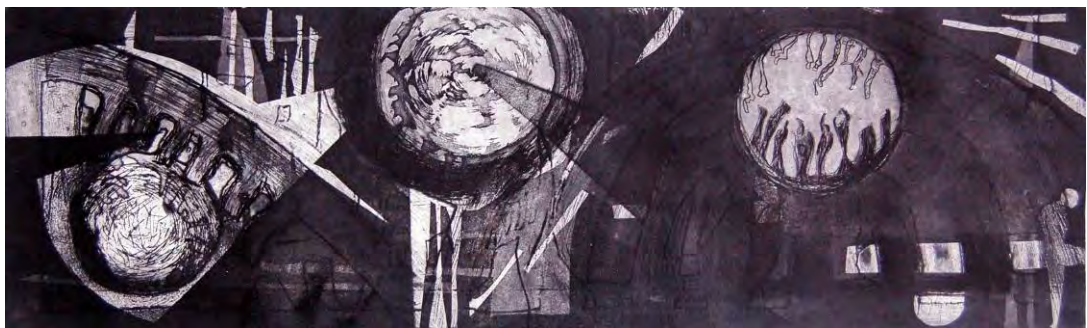
Данашњи скуп разумијем као још један драгоцјен напор Српског националног савјета да нас обједини и подстакне на заједничку и енергичну акцију.

И да завршим ову невеселу ријеч, Рилкеовим стиховима, из „Реквијема за грофа Фон Калкројта“:

„Ко ту о победама говори?
Издржати – сав подвиг је у томе“.

Издржали смо и теже, па ћемо и овоме злом добу видјети леђа. Наша књижевност ће, као и увијек до сада, бити трајно свједочанство о бесудним временима, којих није бивало ни у једном народу и држави, откад је свијета и вијека.

У Никшићу,
12.09.2015. г.

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Горан Ж. КОМАР:
Од Хумилишана до Онојошћа

Васиљ Л. ЈОВОВИЋ;
Средњовјековни градови у Зетци

Горан Ж. Комар

ОД ХУМИЛИШАНА ДО ОНОГОШТА

Када се из Мостара крене главним друмом ка Сарајеву, у мјесту Потоци може се скренути на сеоски пут који води у Хумилишане. На излазу из села, уз пут, лежи средњовјековна некропола која броји више од шездесет споменика. На једноме сандуку види се знак стилизованог равнокраког крста. Ову некрополу поменуо је уважени Шефик Бешлагић у прегледу стећака Југославије¹, а натпис о којем бих овдје рекао неколико ријечи, Марко Вего². Опис некрополе Ш. Бешлагића је доста груб. М. Вего је, као епиграфичар, правилно прочитао натпис. Ми бисмо, ипак, овдје, донијели прецизни цртеж натписа који се у неким детаљима разликује од Веговог.

Стећци се налазе груписани на главици крај пута, а најважнији дио некрополе лежи даље, стотину корака западније са друге стране пута, који је очигледно расјекао некрополу. На тој локацији постављена су два велика надгробна крста са припадајућим масивним плочама. Крст који је постављен сјеверније носи оштећење (одбијено десно раме), а мјери: 2,67x0,94x0,32 м. Другом крсту недостаје вршни дио који ипак лежи крај плоче, па би била могућа његова поправка. Његове димензије су: 2,78x1,16x0,29 м. Јужније од крстова, на двадесетак корака, леже два стећка типа сандука. Стекао сам утисак да онај постављен сјеверније није помјеран и управо он, на дужој сјеверној страни, носи дворедни натпис који каже да ту лежи православна калуђерица Владисава. Димензије споменика износе: 1,31x0,69x0,55 м. Овдје је калуђерица поменута изразом „дивница“ баш као на надгробној плочи у мјесту Видоштак код Стоца која чува ћирилични натпис који казује да ту лежи дивница Марија жена попа Дабижива, а тај је натпис јасно датиран по византијском рачунању које означава 1231. годину

¹ Š. Bešliagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, 1971, 338–339.

² M. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, tom I, Sarajevo, 1962, 36–37.

по Рождеству Исуса Христа. Натпис дивице Владисаве бих смјестио оквирно у 14. вијек. Он за историју Хума и историју Српске Православне Цркве у овим предјелима уз Неретву има јако велики значај. У данашње вријеме гдјекад се објављују историјска дјела о Хуму којима се одриче присуство било какве православне црквене организације у томе простору. Оно што има велики значај за сагледавање карактера ове некрополе је мјесно предање о ранијем присуству цркве у близини надгробних крстова и споменика дивице Владисаве о којој предање каже да је „пропала“. Вјерујем да на терену постоје назнаке присуства њеног темељног вијенца у зони између споменика Владисаве и крстова.

Пут из Хумилишана може се наставити преко планинског превоја ка Зијемљима, крају под гребеном Вележа. Доње Зијемље које лежи под самим Вележом препуно је старих споменика. Најзначајнија је некропола са савременим српским гробљем у селу Падежине. Она чува мањи крст који вјероватно припада периоду касног средњег вијека димензија 1,20x0,78x0,19 м, али и јако велики стећак типа сандука у сјеверном ободу некрополе (2,30x1,17x0,93). Постоји овдје и један узани дугачки и ниски сљемењак какав смо имали прилике видјети у некрополи у Крушеву код Стоца. У сусједном селу Ранчићи, у пољу између Падежина и Ранчића, постоји још једна велика некропола. Под Вележом, западно-југозападно од гробља у Падежинама, лежи некропола Крст са великим надгробним крстом који по комплетном доживљају његове умјетничке израде, одмјереношћу, осјећајем за мјеру, распоредом и симетријом розета и украсних врпци у вршном дијелу, коначно, изузетним обликом, одређујем најуспјелијим оваквим творевинама на простору Херцеговине. Крст мјери: 2,17x0,98x0,28 м и редовно се кречи, као и један велики оближњи сандук. И ова некропола посјеђује три масивна сандука, нешто нижих сандука и одређен број плоча. На улазу у село Падежине лежи још једна већа стара некропола састављена од споменика типа сандука и плоча.

Велики крстови у Хумилишанима

Крст у Доњем Зијемљу

НАТПИС У ЗИДУ ЦРКВЕ СВЕТИХ АПОСТОЛА У НИКШИЋУ

Натпис који се данас читује као једноредни, уклесан је на стећак типа плоче која је уграђена у јужни зид старе цркве Св. Петра и Павла у Никшићу. Некропола је у вријеме посјете Сергејевског бројала 396 споменика, а више је него преполовљена до посјете Бешлагиха. Данас броји само неколико споменика међу којима су два раскошне израде. Ова темељито уништена некропола била је, дакле, једна од највећих на простору Старе Херцеговине. Натпис на плочи доживљаван је као фрагмент из кога се не може „извући“ било какав податак³. Ипак, натпис спада у детектибилне којима се прилази углавном прстима, а тек у другом плану, очима. Нека слова у натпису су изокренута наопако (А, N, Д, Ђ) што се виђа у натписима Херцеговине.

... КАЛ(њ)Ћ(Е)РЕМ NЕНАДОМЪ (реконструкција)

³ Слободан Раичевић, *Споменици у старој жупи Онојошић*, Београд, 1992, 118–119.

НАТПИСИ У ЈАЊИЋА ГРОБЉУ У БАНЧИЋИМА КОД ЉУБИЊА

Средњовјековни споменици Јањића гробља, као и сусједног Михића гробља, помињани су од стране истраживача стећака Ш. Бешлагића⁴, али натписи, као и натпис под крстом ван Михића гробља који сам раније објавио, нису уочени. Коначно, уочава се презиме Стипковић као могући припадник рода настављача Косача⁵.

Први натпис је уклесан као дворедни уз западну ивицу стећка типа плоче која лежи у крајњем источном сачуваном дијелу средњовјековне некрополе у којој се истичу два масивна украшена сандука са постољима. Сандук смјештен јужније мјери 1,54x1,30x0,99 м, а на сјеверној страни, у горњем источном углу, носи представљену руку са отвореном шаком. Други сандук лежи сјеверније, а његове димензије износе: 1,63x1,02x0,71 м. Простор између стећака типа сандука и плоче са натписом испуњен је са неколико плоча међу којима једна има велике димензије.

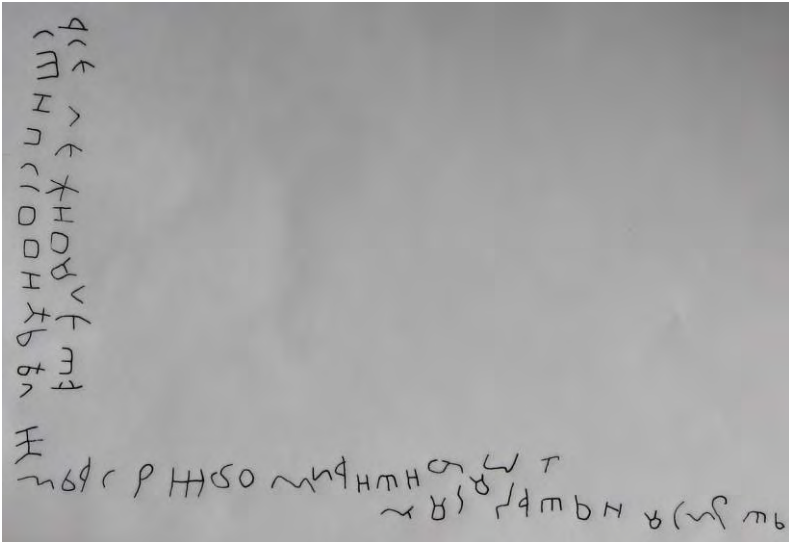
Натпис бр. 1. Плоча са натписом мјери: 2,07x1,26x0,28 м. Сам дворедни натпис на западној ивици плоче који доноси име покојника захвата поље величине: 0,80x0,16 м. Усјечен је у кречњачку плочу солидне израде лишену украсних детаља. Натпис чува укупно 58 словних знакова и спада међу источно-херцеговачке натписе средње величине. Велике тешкоће у детекцији словних знакова имао сам у дијелу натписа након имена Вучета Стипковић са прва три слова усјечена на западној ивици споменика: Ђ Л Ж. Но, кључ рјешења натписа састојао се у препознавању слова Ж у ријечи СРЖБОМ[Ђ], које је

⁴ Š. Bešliagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, 1971, 378. Не бих се могао сасвим сложити са описом Михића гробља уваженог Ш. Бешлагића. Из његовог описа некрополе произлази да шест надгробних крстова у овоме гробљу посједује плоче. Плоче посједују два масивна и висока крста, један унутар оградe гробља и други јужно-југозападно од гробља. Остали крстови су мањи, настали касније и полегли. Плоча великог крста ван гробља посједује кратки натпис А СЕ ЛЕЖН РАДЕ: Г. Ж. Комар, *Стари ћирилични натписи источне Херцеговине*, Херцег Нови, 2014, 114. Такође, у допуњеном издању „Стари ћирилични натписи источне Херцеговине (са прегледом крстова) Херцег Нови, 2015, 123–124, доноси се још два новооткривена стара натписа из овог гробља.

⁵ Ђуро Тошић, *Сјоредна ірана ілемепа Косача*, Зборник за историју БиХ, бр. 3, Београд, 2002, 61–68.

уочено као идентично по маниру првом слову Ж у глаголу Л[Е]Ж[Н]М[Ь]. Како обично бива у средњовјековним ћириличним епитафима и слово Б је представљало тешкоћу. Оно се овдје јавља као посве полегло и недовршене омче и као нагнуто удесно, али такође недовршене омче.

За разлику од претходних натписа, овај је уклесан у доста неравној површини плоче. Ипак, тече континуирано. Уз западну ивицу споменика другим редом одмакнут је од ивице, док се уз јужну ивицу слова усијецају упадљиво немарније и дохватајући ивицу споменика.

Транслитерација: А СЕ ЛЕЖН ВѢЧЕТА / СТИПКОВНѢЬ / Ъ
Л(Е)Ж(Н)МЬ /

А СРЖБОМ НАНТН БѢГ / Ѣ МѢ ЗНАТЬ Н Ѣ СМРТЬ

Превод: **Овдје лежи Вучета Стипковић. Ја лежим, а срѣбом
наићи, Богу му знат и у смрт.**

Графијска анализа усмјерена је најприје на неколико словних знакова „другог“ дијела натписа уз јужну ивицу споменика: В, Ж, Б, Г, Н, М, ш и З. Треба примјетити и да је први дио натписа који је позициониран уз западну ивицу споменика упадљиво уредније уклесан него други, а запажамо и слово Ж различитог облика које је овдје уклесано као ћирилично Ћ⁶

⁶ Управо овакво Ж виђа се у натпису на крсту Драгића Дорлошевића у Врхпољу, сусједу споменика жупана Медулина: Г. Ж. Комар, *Стиари ћири-*

или је заправо овакав облик преостао након дјеловања процеса хемијског растакања материјала који је на овом споменику уочљив. Ипак, овај облик слова Ж се веома разликује од облика два преостала знака у „другом“ дијелу натписа.

Слово В у првом дијелу натписа клесано је у облику полеглог унеколико неправилног правоугаоника иако је оно доживјело да се растакањем претвори у просто удубљење. Овакав облик виђа се нпр. у натпису Радича Пићевића у Клечку (Дабар) и Трипка Радојева у Брестикама код Билеће⁷. Слово Ж са полукружним бочним краковима, које Г. Томовић одређује као под-тип, виђа се у натписима 15. вијека⁸. Ово слово у нашем натпису посједује посве прав лијеви крак, а преломљен десни крак. Сличност овоме облику налазим у натпису Брајка у гатачком површком селу Кокорина⁹, али и у натпису Милице и натпису Станисаве крај Саборне цркве у Бањанима¹⁰. Слово Б се јавља као нагнуто удесно и посве полегло, али у оба случаја недовршене, несастављене петље. Аналогију можемо пронаћи у натпису Покрајца Оливеровића у Врхпољу (Љубомир) из прве половине 15. вијека и натпису Радоја Стипановог код Стоца из друге половине 15. вијека¹¹. Такође у натпису Радивоја Драшчића у Горњем Храсну¹². Слово Г показује сличност са овим словом у натпису Радоње Ратковића из Туђенице код Кључа,¹³ али и другим натписима са подручја источне Херцеговине које одређујемо у 15. вијек. Слово N јасно се уобличава као брзописно и виђа се у натписима источне Херцеговине веома често. Слово М оваквог облика са заобљеним угловима и несиметрично, види се у натпису Вукше Дмитровића у Зовом долу у Невесињу¹⁴. Варијанта несиметричне оме-

лични натписи источне Херцеговине (са прећедом крстова), друго допуњено и измијењено издање, Херцег Нови, 2005, 220.

⁷ Г. Ж. Комар, *Сѣтари ћирилични натписи источне Херцеговине*, Херцег Нови, 2004, 31, 32.

⁸ Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд, 1974, 19.

⁹ Г. Ж. Комар, *Сѣтари ћирилични...*, 35.

¹⁰ Г. Ж. Комар, *Сѣтари ћирилични натписи источне Херцеговине (са прећедом крстова)...*, 205, 206.

¹¹ Г. Томовић, *Морфологија...*, 17.

¹² Г. Ж. Комар, *Сѣтари ћирилични...*, 54.

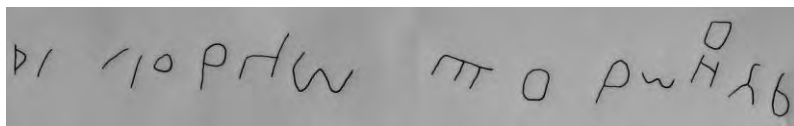
¹³ Г. Томовић, *Морфологија...*, 18.

¹⁴ Г. Ж. Комар, *Сѣтари ћирилични...*, 45.

ге снажно оживљава у Босни током 15. вијека¹⁵. Слово З које се често врло тешко препознава тендира облику овог слова у натпису Помоћана Остојића (Под Дуб, Убоско)¹⁶.

Из свега показаног, јасно је да се натпис оквирно може смјестити у 15. вијек.

Натпис бр. 2. Лежи на западној ивици плоче у јужном ободу средњовјековне некрополе у Јањића Гробљу на Банчићима.

А С(Е) КОРНѠ ТОРѠВНѠѢ Превод: **Овдје Корно Торовић**

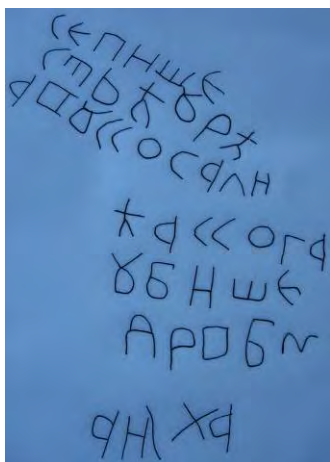
НАТПИС НА КРСТУ У СЕЛУ БАЛОСАВЕ КОД НИКШИЋА

Овај полегли и сломљени крст лежи на главици на предјелу Равни код вртаче Јабуковац. Локалитет се налази на линији која повезује цркву Св. Петра Цетињског и гробен Ћуровац у Ријечанима, сјевероисточно од цркве. Натпис помиње Вукосалића чије презиме сјећа на значајни властелински род у Хуму и касније, Подрињу¹⁷: **Ово пише гост Ђурађ на Вукосалића кога убише Дробњаци. Христова...**

¹⁵ Г. Томовић, *Морфологија...*, 23.

¹⁶ Г. Ж. Комар, *Стари ћирилични...*, 71.

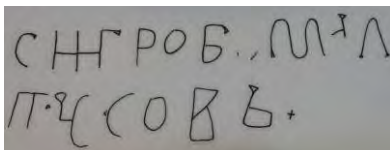
¹⁷ Михаило Динић, *Хумско-џребињска власнела*, Београд, 1967; Pavao Anđelić, *Srednjovjekovni pečati Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1970, 30–33; Esad Kurtović, *Iz historije vlaha Pliščiča*, ANUBiH, Godišnjak, knj. 45, Centar za balkanološka ispitivanja Sarajevo, 2008, 219, 231–232; E. Kurtović, *Dobrašino-viči iz Vrsinja*, Godišnjak, knj. 39, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 2010, 168, нар. 36.

2,25 x 1,25 x 0,28 м

(А)СЕ ПНШЕ
(ГО)СТЪ БѢРЪ(Б)
(N)А ВѢКОСАЛН
ѢА КОГА
ѢБНШЕ
ДРОБН
А(Ц)Н/ Х(РНСТОВ)А...

НАТПИС У ПОДУ ЦРКВЕ СВЕТИХ СЕРГИЈА И ВАКХА НА ПОДИМА КОД ХЕРЦЕГ НОВОГ

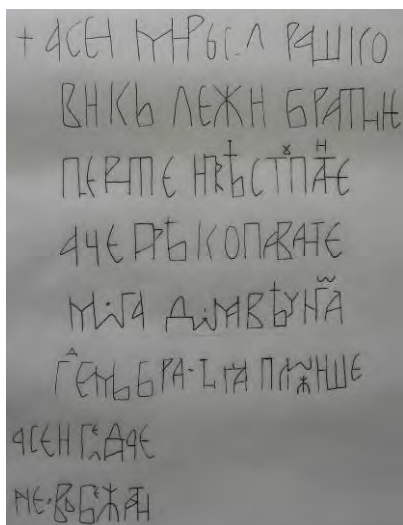
Свештеник Саво Накићеновић писао је у дјелу „Бока“ како „у цркви има двије гробнице, које су смјештене у пјевницама. Под њима народ вели, је укопан краљ Драгутин и жена му Драгија¹⁸. Занимљиво да нико од истраживача до сада није прегледао површине ових плоча. На плочи лијево, постоји јасан ћирилични натпис старим писмом и доста ситним словима који гласи: СН ГРОБ(Ъ) МНЛ(А)ТКОВЪ+. Дакле: **Ово је гроб Милатков**. Ово име није баш често код Срба у Средњем вијеку, али се јавља, нпр., током 14. вијека управо на подручју Требиња. Помиње се Милош Добреновић као човјек **Milatici Voynich**.¹⁹ Натпис је доста оштећен усљед гажења плоче у ранијим периодима, а ваља узети у обзир и обнове од којих је једна велика услједила у 20. вијеку (даровницом краља А. Карађорђевића и краљице Драге).

¹⁸ С. Накићеновић, Бока, 1913, издање ЦИД, Подгорица, 1999, 313.

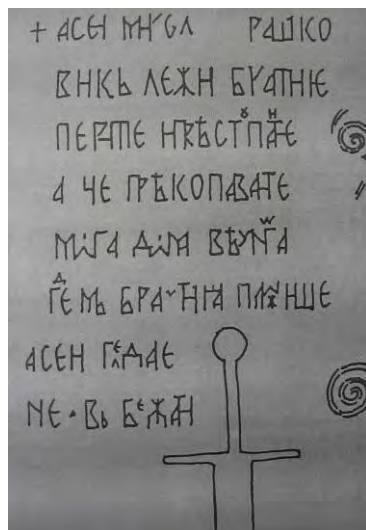
¹⁹ Михаило Динић, Хумско-требињска властела, Београд, 1967, 80.

НАТПИС У ЗИДУ ЦРКВЕ У ПОШЋЕЊУ (ШАВНИК)

Натпис је узидан у зид цркве у Пошћењу са унутрашње стране. Након пажљивијег снимања, израдио сам цртеж који се разликује од цртежа Ш. Бешлагиха. Али, тумачење натписа припада Јб. Ковачевићу (Старине 10, 1878).

Г. Комар, 2015. године

Š. Bešlagić, Stećci-kultura i umjetnost, 1982

+ А СЕН МНРОСЛ(АВЪ) РАШКО
ВНКЪ ЛЕЖН БРАТН Е
ПЕРНТЕ Н ПРНСТѢПАНТЕ
А НЕ ПРЪКОПАВАНТЕ
МwГА ДwМА ВЪЧNwГА
ГДЕ МЪ БРАТН А ПОЛwЖНШЕ
А СЕН ГЛЕДАЕ
НЕ ВЪБЕЖАТН

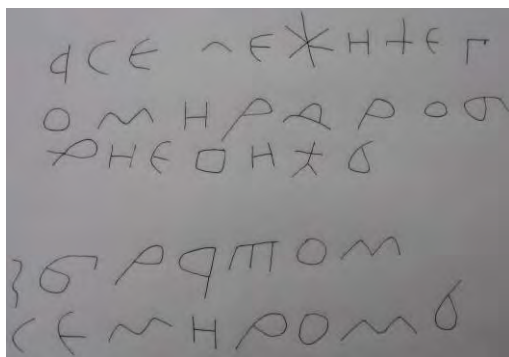
ДВА ЋИРИЛИЧНА НАТПИСА ДОБРИЈЕВИЋА У ДОЊЕМ ЛУКАВЦУ НА ПОДРУЧЈУ НЕВЕСИЊА

Гробље у Доњем Лукавцу поменуо је заслужни истраживач стећака Шефик Бешлагих доносећи податке по казивању других лица (што је назначено) и казујући да некропола броји четрнаест споменика као и да се налази на узвишењу

близу села. Натписи нису поменути²⁰. Према казивању мјештана, ово гробље није посједовало већи број споменика типа стећка, већ само два сандука (или дебеле плоче) под којима су, према мјесном предању, сахрањена тројица браће. Оба споменика леже један крај другог у средишњем дијелу ограђеног простора савременог српског гробља, а у непосредној близини стијенског комплекса на којему се уочавају остаци старих зидова везиваних кречним малтером (Вал). Крај села и Вала води планински пут за билећко село Давидовићи и Дабар што је значајно за овај прилог.

Споменици су приближних димензија и оба су украшена мотивом спирално повијене лозице уз рубове. Уочљива су јасно оцртана натписна поља правоугаоног облика која леже у западном, надглавном дијелу хоризонталне површине споменика. Слова су велика (максимално до 12 цм), дубоко усјечена, али су оба натписа трпјела утицај хемијског растакања што је видљивије на другом, положеном сјеверније. Први натпис је било могуће квалитетно снимити и прије него су усјечи глијета маркирани меканом кредом.

Натпис. бр. 1

А СЕ ЛЕЖИ НЕГ
ОМИР ДРОБ
УНЕВНЋЪ
З БРАТОМ
СЕМНРОМЪ

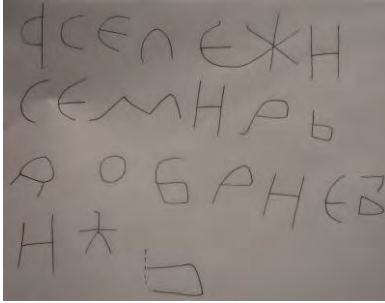
А СЕ ЛЕЖИ НЕГ
ОМИР ДРОБ
УИЕВИЋ
З БРАТОМ
СЕМИРОМ

Плоча: 2x1,59x0,40 м

Послије пажљиве анализе свих словних знакова дошао сам до јасног сазнања да је клесар овдје укlesaо презиме ДРОБУНЕВНЋЪ, дакле: Дробујевић. Вјерујем, а видјећемо касније и доказе које доноси други натпис, да је овдје клесар начинио погрешку и криво исписао презиме ДОБРУНЕВНЋЪ,

²⁰ Šefik Bešliagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, 1971, 354

Натпис. бр. 2

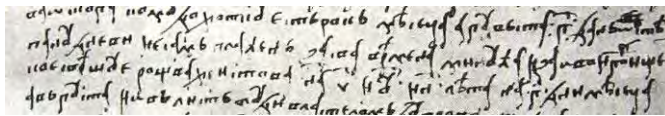
А СЕ ЛЕЖН
СЕМНРЪ
ДОБР[НЕВ]
НЋЪ

А СЕ ЛЕЖИ
СЕМИР
ДОБР[ИЕВ]
ИЋ

Плоча: 2,03x1,54x0,40

Овдје лежи Семир Добријевић.

Ова плоча која лежи сјеверније носи натпис који је оштећен. И овдје је натписно поље јасно уоквирено. Посљедња слова трећег реда трпјела су највећа разарања. Ипак, могуће је јасно уочити слово Н и Е и остатке двотрбушастог В. Вјероватно да се овим натписом „исправља“ погрешка код клесања претходног натписа двојице браће и презиме доводи у ваљани поредак словних знакова: Добријевић. Овдје бих пружио један очигледан примјер погрешке писара Радича Групковића који је начинио писмо херцега Стефана Дубровачкој републици 5. јула 1450. поводом исплате конавоског дохотка. У реду Х писма Радич пише назив мјесеца августа: агѹвста, а у XIII реду правилно: авѹѣста.

(Црнојевића) 1442. године; Raditius Dobrievich de Tergovista уговорио је са Михаилом Палташићем 1441. испоруку олова уз јемство Херака Хераковића. Аутор скреће пажњу и на писање К. Лирчека о Вукосаву Добријевићу као деспотовом кефалији у Трпчи 1450. године претпостављајући да је то онај војвода Вукосав који је 1452. ишао у Цариград султану као деспотов изасланик: Risto Kovicjanić, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV-XVI vijek)* knjiga II, Titograd, 1974, 106-109. Добријевић Богдан се помиње у конавоском селу Витаљина 1467. године, а у вези са пословима Илије Мицетића из Новог са Видом из Венеције: Вељан Атанасовски, *Пад Херцеџовине*, Београд, 1979, 148. Аутори студије о конавоским родовима презиме доводе у везу са Луићима: Niko Kapetanić, Nenad Vekarić, *Konavoski rodovi a-g*, sv. I, Zagreb-Dubrovnik, 2001, 352.

По граfiјским карактеристикама ове натписе би било могуће оквирно смјестити на крај 15. и почетак 16. вијека (полегло Б²⁴, правоугаono, хоризонтално положено В, слово Н у облику столице какво виђамо у рукописима до 18. вијека, слово Г са украсном кукицом које би тендирало 15. вијеку²⁵, слово Д накривљено удесно блиско облику овог слова у натпису Драгића Бодеча на Враћеновићима које тендира 15. вијеку²⁶, слово З које може припадати 15. вијеку²⁷).

Без намјере да рјешењем натписа реконструишем мјесно предање о тројици браће, рекао бих да први натпис свједочи процес исламизације у овоме крају. Свакако, може се размишљати и чини се вјероватном могућност укопа Семира из првог натписа под други споменик, дакле, промјена одлуке о укопу под исти стећак.

У пољу под селом Горњи Лукавац обишао сам гробен *Грчке лавице* са великим бројем стећака при чему су најстарији примјерци груписани на гробној гомили у западном дијелу некрополе. То су махом стећци типа плоча. На источном крају некрополе виђају се велики сандуци и један сљемењак димензија: 2.07x0,76x0,85 м. Ово гробље је поменуо Ш. Бешлагић²⁸ пропутивши да помене некрополу *Дјевојачке гробнице* која је ситуирана на тјемени гомиле под кућом Петра Граховца. Ова некропола састављена је од сва споменика типа сандука.

СРЕДЊОВЈЕКОВНО ГРОБЉЕ У РАНКОВЦИМА КОД ЉУБИЊА У РЕПУБЛИЦИ СРПскоЈ

Гробље се налази у љубињском селу Ранковци које припада предјелу пространог кречњачког била које раздваја старе хумске жупе Љубиње и Дабар.

Бројни аутори писали су о средњовјековним гробљима Љубиња. Ипак, ово старо љубињско гробље није до сада поменуто.

²⁴ Гордана Томовић, *Морфологија ћирилских напписа на Балкану*, Београд, 1974, 17.

²⁵ Исто, 18.

²⁶ Г. Комар, *Стари ћирилични напписи...*, 2015, 161. Велика је сличност облика слова натписа из Лукавца са овим натписом крај цркве Св. Георгија у Враћеновићима.

²⁷ Г. Томовић, *Морфологија...*, 20.

²⁸ Исто, стр. 354.

Средњовјековно гробље у љубињском селу Ранковци састоји се од три споменика у облику крста, при чему два посједују сачуване припадајуће плоче и два споменика у облику дебелих плоча у крајњем западном дијелу некрополе (сјеверни: 179x140x40 цм и јужни: 239x201x28 цм). Гробље је смјештено испод гребена Татина на путу за село Влаховићи и сусједну регију Дабра на сјеверу, која је, као и Љубиње, представљала средњовјековну жупу²⁹. Поред великог броја старих гробаља састављених од споменика типа плоча, сандука и сљеменака, међу којима се налази и већи број новооткривених³⁰, Љубиње посједује веома значајан број старих масивних надгробних крстова који нису поменути у познатом прегледу Ш. Бешлагича³¹. Овом приликом, указујем на науци непознату некрополу којом доминирају масивни крстови израђени током периода касног средњег вијека. На припадајућој плочи крста који је постављен источно уочен је и остатак ћириличног натписа. Надгробни крст израђен је, могуће, од римског миљоказа. Његове димензије су: 1,40x0,55x0,36м. (Плоча: 1,95x1,80x0,25м). Плоча у своме југозападном дијелу чува остатак ћириличног натписа који казује да на том мјесту лежи Првислав. Уочљива су слова из прва два реда: А СЕ Л[Е]ЖН ПРВН-СЛАВ. Детаљном анализом при условима јутарњег свјетла, али искључиво детекцијом словних знакова додиром, било је могуће пронаћи остатке слова из трећег реда: ГРК ДЉАК.

Сјеверозападно од првог споменика, уз саму међу, налази се други масивни надгробни крст. Његове димензије су: 1,40x0,55x0,36 м. (Плоча: 1,95x1,80x0,25м). Сличан облик старог крста виђа се на још једном мјесту у источној Херцегови-

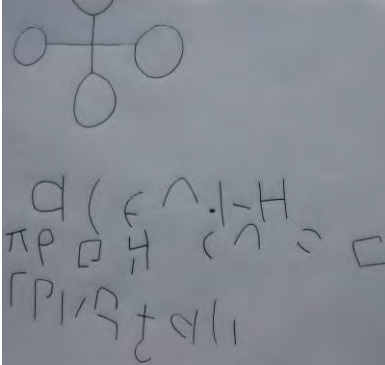
²⁹ Радмило Пекић, *Жуја Дабар у средњем вијеку*, Билећа, 2005; Ђуро Тошић, *Средњовјековна хумска жуја Дабар*, Београд, 2005.

³⁰ Горан Ж. Комар, *Стари ћирилични написи источне Херцеговине (са прегледом крстова)*, друго допуњено и измијењено издање, Херцег Нови, 2015.

³¹ Šefik Bešliagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled, Sarajevo*, 1971, 376–380. Овим прегледом обухваћене су тек двадесет и двије некрополе у подручју Љубиња, при чему су поменуте и оне у Ранковцима сусједним селима Влаховићи и Доња Капавица: 376, 378. У опсегу ових села постоје и друге средњовјековне некрополе. Такође, број средњовјековних крстова је много већи и може се рећи да овај крај, поред билећког, чува највећи број ових споменика на простору источно-херцеговачких општина и могуће, простору читаве Босне и Херцеговине.

ни, управо у подручју Љубиња, у Убоском пољу (засеок Брајковина, Крстине)³².

Трећи споменик у облику крста је полагао и поломљен. Он лежи на крајњој југозападној ивици некрополе. Његово лијево „раме“ је одбијено. Овај крст је посједовао гробну конструкцију састављену од оклесаних плоча која је оштећена приликом пада споменика. Његове димензије су: 1,85x1,15x0,25 м.

А СЕ Л[Е]ЖИ

ПРВНСЛАВ[Ъ]

ГРК[Ъ] ДЪАК[Ъ]

Овдје лежи Првислав Грк дијак

Датирању натписа може послужити слово В уклесано у облику квадрата које се у натписима Херцеговине јавља током 15. вијека³³, као и слово Ж у виду крстића. Овако усјечено слово Ж, у облику равнокраког крста, виђа се управо у натписима Љубиња 15. вијека³⁴. Слово Ђ у трећем реду је изузетног облика у простору источне Херцеговине. У веома старом натпису жупана Крња у цркви Св. Арх. Михаила у Аранђелову се виђа постамент у облику правилног троугла³⁵ са окомитом линијом која се прихвата на врху.

³² Г. Ж. Комар, *Сѣари...*, 191. Споменик на бочној страни посједује ћирилични натпис.

³³ Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких најпписиса на Балкану*, Београд, 1974, 17.

³⁴ Г. Ж. Комар, *Сѣари...*, 118: натпис Радка Дојчина у Г. Ивици и 124: Стипка Радослалића у Премиловом пољу.

³⁵ М. Vego, *Iz istorije...*, 245; Г. Ж. Комар, *Сѣари...*, 41.

реконструкција

Крст у Ранковцима 1

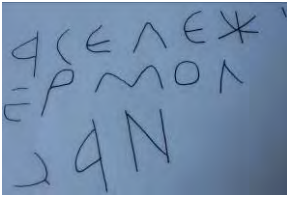
Крст у Ранковцима 2

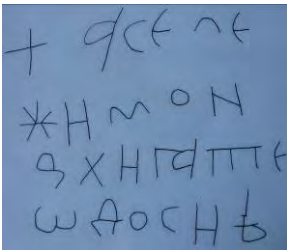
Крст у Ранковцима 3

НАТПИСИ НА ПЛОЧАМА КОД ТЕМЕЉА МАНАС-
ТИРСKE ЦРКВЕ У ВРАЊОЈ ДУБРАВИ КОД БИЛЕЂЕ

На плочи чија је горња површина веома оштећена лежи фрагмент натписа. Предање казује присуство манастира. Током августа 2015. године мјештани су у потпуности откопали темеље цркве (димензије: 8,10 + 2,20 (апсида)х5,60 м) и гробље које броји двадесет и девет надгробних плоча, као и четири надгробна крста са натписима. Два натписа помињу јеромонахе, а један монахињу Теодосију. Тиме је коначно потврђено да је у овоме селу у средњем вијеку, а и касније, постојао манастир.

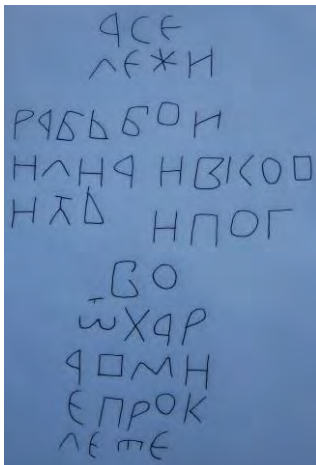
А СЕ ЛЕЖН
ЕР(О)МОН)АХ(Ъ)
АН(ДРНА)

+ А СЕ ЛЕ
ЖН МОН
АХН а ТЕ
одоСНѢ³⁶

НАТПИС НА КРСТ У ГРОБЉУ СЕЛА ЈАСЕНИК КОД ГАЦКА

Крст димензија 0,81x0,47x0,10 м налази се у близини црквишта у православном гробљу села Јасеник. На њему пише: **Овдје лежи раб Божји Илија Ивковић и погибо(х) од харамвије проклете.**

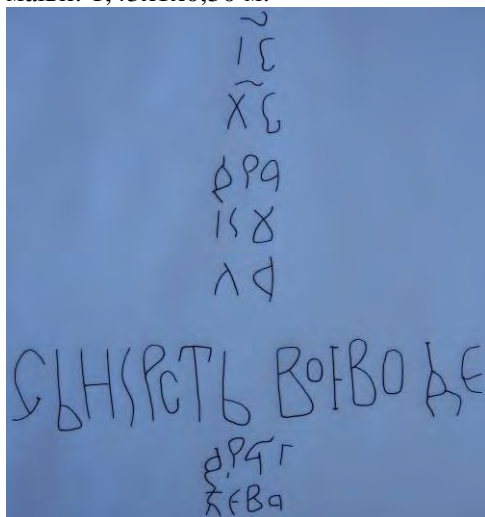

А СЕ
ЛЕЖН
РАБЪ БО(Ж)Н
НЛНА НВКОВ
НѢ Н ПОГ
(Н)БО
Ѡ ХАР
АВМН
Е ПРОК
ЛЕТЕ

³⁶ Натпис је погрешно објавио Г. Ж. Комар, *Стиари ћирилични најпјиски исцјочне Херцејовине...*, 2015, 243. Погрешка је изазвана препознавањем слова Д у почетку II реда услед удубљења у стијени које са усјецима глијета формира овакву словну фигуру.

НАТПИС НА КРСТУ ВОЈВОДЕ ДРАКУЛЕ ДРАГИЋЕВА У НИКШИЋУ

Стари крст војводе Драгића још увијек стоји на свом мјесту у сјевероисточном одјељку никшићког гробља цркве Светог Петра и Павла. Његове димензије износе: 1,59x1,15x0,38 м. Натпис тече унакрст у средишњем дијелу споменика, на његовој западној страни. Уз овај крст постављен је и други мањи: 1,43x1x0,30 м.

ДРА
Кр
ЛА
СЪН КРСТЪ ВОИВО-
ДЕ
ДРАГ(Н)
ЋЕВА

Ово је крст војводе Дракула Драгићева.

Западна страна споменика са натписом војводе Дракула Драгићева

Васиљ Л. ЈОВОВИЋ³⁷

СРЕДЊОВЈЕКОВНИ ГРАДОВИ У ЗЕТИ

(у периодици на простору Црне Горе
од 1835. до 1941. године)

Сажетак: У периодици на простору Црне Горе у периоду од 1835. до 1941. године писано је о старим средњовјековним градовима. Највише је писано о градовима у средњовјековној Дукљи – Зети, у првом реду Котору, Дукљи, Подгорици, Оногшту, Ободу, Цетињу, Улцињу, Скадру, Бару. Текстови су стручног, публицистичког и есејског карактера, писани или као посебни радови, или у оквиру других тема, приказа, јубилеја, путописа. Многи од текстова имају јаку идеолошку компоненту. У текстовима се истиче српски карактер тих градова, што указује на сачувану историјску свијест Црногораца тога времена о српској средњовјековној држави.

Кључне ријечи: средњовјековни градови, периодика, Дукља, Цетиње, Скадар.

У периодици на простору Црне Горе у периоду од 1835. до 1941. године највише је писано о приморским градовима, на првом мјесту Котору, на који се односи велики број текстова. Неколико радова о Котору има стручни карактер, од којих посебно треба издвојити текст Антуна Милошевића који се бави историјом града Котора у XV вијеку и периодом након прихватања млетачке власти 1420. године, у којем је описан рад Великог и Малог вијећа, функција ректора и провидура, управна и судска власт, и све то на основу которског Статута.³⁸ Колекција свих которских закона, како аутор наводи, била је штампана у Венецији 1616. године под насловом: „*Statuta civitatis Cathari*“.³⁹ Износећи одредбе которског Статута

³⁷ Филозофски факултет Никшић, студијски програм за историју, vasilj@ac.me.

³⁸ Милошевић А. (1936). Из прошлости града Котора. *Гласник народној Универзитетској Боке Кошторске* (2–3), 3–8.

³⁹ Исто, 7.

Милошевић осликава друштвени живот Котора током позног средњег вијека. Милошевић на крају износи гдје се налазе штампани примјерци овог Статута, као и два рукописа которског Статута.⁴⁰

По стручном карактеру издваја се текст „Котор у прошлости“, у коме се кроз неколико наставака износи историја града Котора од оснивања до краја XV вијека.⁴¹ Аутор текста Саво Ђ. Бакочевевић истиче да је 535. године византијски цар Јустинијан отео Боку Источним Готима, и на мјесту разрушеног античког града *Askriviuma* подигао нову тврђавицу и дао јој име *Decatera*.⁴² Приповиједајући историју града, аутор истиче да је Котор био једна од престоница Војислављевића, да је у њему имао двор Стефан Немања и краљ Вукан. Наводећи Јиречека, Радуловић каже да се у XIII вијеку помињу заступници српских краљева у Котору, а да у XIV вијеку краљев заступник није више пребивао у граду, већ је од тада Котором управљало „Мало Вијеће“, са три судије које су се мијењале сваке године.⁴³ Када пише о освајању Котора од стране Млечана 1378. године, аутор исцрпно цитира Николу Ђорића, односно податке из његове књиге „Котор до 1421., са особитим освртом на босанску превласт“. Бакочевевић пише и о которској епископији,⁴⁴ босанској врховној власти над Котором, непријатељству са Балшићима, которским понудама Венецији.⁴⁵

Стручног карактера је и текст дон Ника Луковића „Котор у доба хуманизма и ренесансе“.⁴⁶ У првом дијелу рада, дон Нико Луковић пише кратку историју града од оснивања до краја XVI вијека, износи политичке, социјалне и економске прилике, у другом дијелу аутор износи културне прилике, а у трећем говори о каснијем периоду и несрећама и недаћама које су задесиле Котор у XVI и XVII вијеку. Аутор истиче да је током средњег вијека Котор, од VII вијека до 1185. године, припадао византијској Далмацији, а да је, од те године дошао

⁴⁰ Исто, 7–8.

⁴¹ Бакочевевић Ђ. С. (1931). Котор у прошлости. *Зейта* (39), 1–2; (40), 1; (41), 2; (42), 4.

⁴² Исто, (39), 1.

⁴³ Исто, (39), 2.

⁴⁴ Исто, (40), 1.

⁴⁵ Исто, (41), 2; (42), 4.

⁴⁶ Луковић Н. (1934). Котор у доба ренесансе. *Глас Боке* (75), 4–5; (77) 2–3; (79), 2.

под власт српске државе Рашке, и остао под њом све док није су изумрли Немањићи. Луковић такође истиче да је под српском влашћу Котор просперирао, како економски тако и културно, да су Которани уживали велики углед на српском двору и вршили високе државне службе.⁴⁷ Интересантан је податак који износи аутор, да је средњовјековно бродоградилиште у Котору било у близини кафане „Дојми“, и да је постојала „*Confraternitas nautarum*“, данашња Бокелска морнарица, која има Статут писан 1463. године.⁴⁸

Публицистичког карактера је текст који описује живот которског племства, њихова права и обавезе, описује рад Великог вијећа и истиче да је међу најпознатије которске племиће био Андрија Сараценис, који је купио тијело св. Трипуна и основао први манастир у Котору у IX вијеку. О имену Котора, аутор наводи, да је добио име по једној старој грчкој насеобини, као и да се цијела средњовјековна историја Котора, па и Боке Которске одиграла и била у тијесној вези са црквама св. Трипуна и св. Луке.⁴⁹

Дукља је описана у више текстова. Један број текстова има стручни карактер, од којих посебно треба издвојити текстове Илије Радуловића, у првом реду, текст „Прошлост Дукље и Подгорице“, у коме аутор, користећи тада релевантну литературу (Јиречека, Руварца, Јастребова, Милаковића, Гебзера, Шкеровића) и изворе (Порфиригенита, Кинама, попа Дукљанина, Стефана Првовјенчаног), износи историју града Дукље од њеног оснивања до краја XV вијека.⁵⁰ Аутор, Илија Радуловић сматра да су Дукљу опустошили удружени Словени и Авари 609. године, па иако неки историчари мисле да је Дукља опустјела у бурним временима VII вијека, епископ Дукље, Бара и Улциња јавља се у списку епископа драчке митрополије, састављеном око 900. године. Радуловић истиче то, да ако Дукља има свог епископа, онда је и сам град постојао. Радуловић потврђује мишљење И. Руварца да наведено мјесто Дукља код Јована Кинама не доказује да је град Дукља посто-

⁴⁷ Исто, (75), 4.

⁴⁸ Исто, (75), 5.

⁴⁹ Бартуловић А. (1936). Како је живјело и пропало которско племство. *Зейски гласник* (1–4), 6.

⁵⁰ Радуловић И. (1935). Прошлост Дукље и Подгорице. *Зейи* (26), 3; (27), 2.

јао у XII вијеку.⁵¹ Кинам наводи Дукљу међу 57 далматинских градова које је заузео византијски цар Манојло Комнин побједивши Рашане и Мађаре 1165. године. Радуловић сматра да је Дукља опустјела у првој половини X вијека у вези са нападом бугарског цара Симеона на Рашку 924. године, када је са војском ударио и на крајеве Дукље, те су становници Дукље да би се заштитили од напада Бугара разорили мост преко Мораче, јер већ Константин Порфирогенит који је писао око 950. године каже да је Дукља пуста.⁵² У једном другом тексту стручног карактера Радуловић такође наводи да је Дукља опустјела негдје у првој половини X вијека.⁵³ Радуловић говори о томе да је Подгорица више пута била средиште српских намјесника у Зети у доба Деспотовине. Радуловић истиче да је нетачно мишљење Стојана Новаковића да су град Подгорицу подигли Турци 1405. године, јер се она под овим именом помиње 1330. године у которским споменицима, и да су Турци владали Подгорицом и овим крајевима много касније, што се види из извјештаја Ивана Црнојевића млетачкој влади 1472. и 1474. године у коме се каже да су Турци хтјели да утврде Подгорицу. Такође оспорава мишљење Димитрија Милаковића, да је тврђаву која је постојала на мјесту старог града Подгорице, подигао далматински краљ Тугомир у X вијеку и да није историјски доказано да је краљ Тугомир постојао.⁵⁴ У једном другом тексту о Дукљи, Илија Радуловић указује на чињеницу да се римски цар Диоклецијан родио у Салони, а не у Дукљи, и да он није основао Дукљу како су мислили византијски писци: цар Константин Порфирогенит и историчар Јован Кинам.⁵⁵

О Подгорици је писао учитељ Илија Радуловић, и његов текст има по садржини стручни карактер.⁵⁶ Радуловић је писао о положају и постанку Подгорице, типу вароши и њеном ширењу, саобраћајној и трговачкој улози, као и о становништву. Радуловић наводи да је на мјесто данашње Подгорице било римско насеље *Berzumno*, а да Константин Порфирогенит у

⁵¹ Исто, (26), 3.

⁵² Исто, (27), 2.

⁵³ Радуловић И. (1932). Трагови старијих насеља у Зетској Котлини. *Годишњак наставника Подгорицке гимназије* (2), 66.

⁵⁴ Исто, (27), 2.

⁵⁵ Радуловић И. (1933). Дукља. *Зетски гласник* (26), 4.

⁵⁶ Радуловић И. (1930). Подгорица. *Годишњак наставника Подгорицке гимназије* (1), 52–63.

свом дијелу *De administrando imperio* међу градовима у зетској равници набраја град Лонтодоло, за који се мисли да је био на мјесту данашње Подгорице. Није нађен ниједан од три велика срушена града које помиње Константин Порфиногенит у Спису о народима: Градац, Новиград и Лонтодокла.⁵⁷ Причајући о траговима старих насеља у Зетској котлини,⁵⁸ Радуловић истиче да се Подгорица под именом Рибница помиње 1123. године, из те године сачуван је запис Стефана Првовјенчаног у коме се каже да се Немања родио у граду Рибници. Назив Подгорица јавља се први пут у најстаријој нотарској књизи судског архива у Котору, гдје се око 1330. године помињу трговци с кожом и обућом из Подгорице.⁵⁹

Стручног карактера је и текст о Подгорици др Ника Миљавића, у коме он уз историју нововјековног града, излаже и историју Дукље и Зете.⁶⁰ Миљавић, наводећи попа Дукљанина, лоцира поједина мјеста и жупе дукљанске државе, износиће народно предање о настанку Бјелопавлића. Такође истиче да је за вријеме владавине Балшића Подгорица улазила у састав њихове државе. Миљавић износи податак да су Подгорицу заузеле Турци, дванаест година прије Цариграда (1453).⁶¹

У наставцима је у „Гласу Црногорца“ излазио текст Максима Шобајића о Оногошту-Никшићу од старина до 1887. године. Шобајић је описао никшићко окружје, историју града, описао је знатнија мјеста у никшићком округу с обзиром на њихове старине и споменике, писао је о именима Оногошта и Никшића, о црквеним грађевинама и споменицима.⁶² Шобајић причајући о постанку и историји средњовјековног Оногошта наводи и цитира чињенице из историјске студије Стојана Но-

⁵⁷ Мијовић и Ковачевић (1975). *Градови и ујвђења у Црној Гори*. Београд и Улцињ: Археолошки институт и Музеј Улцињ, 63; Порфиногенит К. (1959). „Спис о народима“. У: Б. Ферјанчић (прир. и ур.), *Византијски извори за историју народа Југославије* (II), гл. 29, 30, 35, Београд: Српска академија наука.

⁵⁸ Радуловић И. (1932). Трагови старијих насеља у Зетској Котлини. *Годишњак наставника Подгоричке гимназије* (2), 66.

⁵⁹ Исто, (2), 68.

⁶⁰ Миљавић И. (1886). Dioclea-Подгорица-Миркова варош. *Глас Црногорца* (43), 1–3.

⁶¹ Исто, (43), 1.

⁶² Шобајић М. (1887). Опис Оногошта-Никшића од старина до 1887. *Глас Црногорца* (48), 1–3; (49), 1–3; (50), 1–3; (51), 1–3; Шобајић М. (1888). Опис Оногошта-Никшића од старина до 1887. *Глас Црногорца* (1), 1–3; (2), 1–3; (4), 1–3; (5), 1–3.

ваковића о српским областима X и XII вијека, као и радове Пантелије Срећковића.⁶³

О старом Оногошту – Никшићу постоји и један текст стручног карактера у „Слободној мисли“, који је писао анонимни аутор, и у коме се износе интересантни подаци за везани за историју града. У тексту се каже да је град Оногошт имао велики значај још прије Немањића, што наводи и поп Дукљанин. У тексту се наводи да се жупа Оногошт, налази у покрајини Подгорју и да је у X вијеку Оногошт био једно вријеме средиште цијеле државе коју су тада сачињавали Зета, Требиње, Хум и Подгорје. Када је у ово вријеме грчки цар заузео Рашку, рашки јупан побјегао је у Оногошт, гдје је нашао краља Премислава. Аутор текста износи даљу историју града, наводећи да је у вријеме Немањића Оногошт био центар једне простране области Радилова, да је 1362. године у њему борао српски цар Урош, да је у XV вијеку Оногошт припадао босанском војводи Сандаљу Хранићу, а затим његовом нећаку херцегу Стефану, као и да су Сандаљ и Херцег имали у Оногошту царину и да су развалине у Нерику (Норину) и Херцеговој градини у Будошу из тога времена.⁶⁴ Ове податке о Оногошту, потврђује и каснија савремена историографија.⁶⁵ Аутор даље наводи како су се важни путеви укрштали у Оногошту и да је он имао велики стратегијски значај, стари пут који је везивао Рисан са Дунавом ишао је преко Оногошта, из Дубровника и Требиња за Зету, из Оногошта кроз Дугу за Гацко и даље. У дубровачкој архиви често се спомиње име Оногошт, али га они зову Анагаст. На крају аутор наводи да један стари запис из тога времена каже да се град налазио у сред Поља ограђен четвртастим зидом.⁶⁶ О средњовјековној прошлости Никшића-Оногошта писао је укратко приликом Светосавске школске прославе у Никшићу учитељ Илија Кадовић.⁶⁷

По важности се издвајају текстови стручног карактера о граду Облону⁶⁸, Иван-беговом и Јеринином граду⁶⁹, дата је

⁶³ Исто, (49), 1в2.

⁶⁴ А. (1922). Никшић у прошлости, *Слободна мисао* (12), 1.

⁶⁵ Храбак Б. (1997). *Никшић до њочейка XIX века*. Београд, 17–26.

⁶⁶ Исто, (12), 2.

⁶⁷ Кадовић И. (1933). Никшић у прошлости, *Слободна мисао* (4), 2.

⁶⁸ Драговић М. (1886). Град Облон и црква на Космачи. *Глас Црнојорца* (28), 3.

⁶⁹ Драговић М. (1886). Иван-бегов и Јеринин град. *Глас Црнојорца* (33), 3.

њихова локација и архитектонски изглед. Облон, Оболон или Облун налази се поред источне обале Малог блата Скадарског језера и контролисао је велики дио басена Скадарског језера и Темовског поља.⁷⁰ Облун се први пут помиње у Лџетопису попа Дукљанина када се говори о догађајима у Дукљи половином XII вијека: „*intravit in castellum, qui Obolon dicitur*“.⁷¹ Дукљански краљ Ђорђе бјежећи кроз планине утврдио се у кастелу који се звао Оболон, гдје су га Византинци опсиједали, а затим по заузећу тврђаве и заробили. Под Иван-беговим градом мисли се на Обод или Ријечки град. Иван Црнојевић је 4. јануара 1485. године написао једну повељу у Ријеци, у којој се између осталог каже да је даровао и једну воденицу у Ободу.⁷² Под Јерининим градом подразумијева се стари град Сусјед, који се налази у Никшићкој жупи, око 17 km источно од Никшића. Помиње се 1444. године у првој повељи краља Алфонса Херцега Стефану, а такође и у повељама из 1448. као и 1454. године.⁷³ Народни назив Јеринин град свједочи да се код мјесног становништва одржала традиција српске средњовјековне државе и да је било живо сјећање на Јерину жену деспота Ђурђа Бранковића.

У прегледном стручном тексту Љубомира А. Булатовића о прошлости Улциња до 1571. године, поред историје града износи и историја средњовјековне Зете.⁷⁴ Булатовић истиче да се Улцињ у средњем вијеку називао *Ulcinium, Dolcinium, Dolchin, Dulcigno*, и да се први пут у историји Зете помиње при крају X вијека у борби између цара Самуила и Јована Владимира, а да је потпао под српску власт одмах послје побједи Војислава Војислављевића над Грцима 1042. године.⁷⁵ Булатовић наводи да је у Улцињу живио као *princeps Dioklae* Ђорђе, син Вукана Немањића, и да је Улцињ био престоница Ђурђа Страцимировића Балшића, који је у њему и сахрањен, као и да је надгробна плоча са његовог гроба била сачувана до

⁷⁰ Мијовић и Ковачевић (1975). *Градови и утврђења у Црној Гори*. Београд и Улцињ: Археолошки институт и Музеј Улцињ, 120.

⁷¹ Шишић Ф. (1928). *Летопис поља Дукљанина*. Београд и Загреб, 331.

⁷² Шкриванић Г. (1959). *Именик географских назива средњовјековне Зете*. Титоград, 84, 92.

⁷³ Динић М. (1940). Земље Херцега Светога Саве. *Глас СКА CXXXII*, 178.

⁷⁴ Булатовић А. Љ. (1925). Улцињ, његова прошлост до 1571. године. *Ловћенски одјек* (1), 69–72.

⁷⁵ Исто, 69–70.

1917. године.⁷⁶ У још једном стручном тексту на систематичан начин је приказана историја Улциња, дати подаци о становништву града у средњем вијеку, његовој трговачкој и привредној улози, значају Улциња као важне луке и гусарског центра.⁷⁷

Један о ријетких текстова који обрађује историју старог града Бара је текст Илије Радуловића.⁷⁸ Радуловић даје локацију старог града Бара, детаљно приказује политичку историју града до придруживања Црној Гори 1878. године, највише истичући средњовјековни период.⁷⁹ Радуловић истиче његов романски карактер током средњег вијека, значај Бара као привредног центра током средње вијека, ковнице новца, а нарочито његов значај као црквеног средишта – Барске надбискупије, за коју каже да је основана 1067. године. Радуловић је саставио текст ослањајући се на Јиречекову Историју Срба.⁸⁰

Преглед историје старог града Медунa доноси Илија Радуловић, истичући да се као тврђава помиње 1455. године када Стефан Вукчић Косача, господар Херцеговине, предаје српском деспоту Ђурђу Бранковићу Горњу Зету и тврђаву Медун.⁸¹

У неколико текстова у оквиру путописа обрађени су поједини стари средњовјековни градови. Као на примјер у тексту архимандрита Нићифора Дучића гдје аутор говори о граду Ободу, престоници Црнојевића, кога су у његово вријеме називали „Ријечки – град“ или „Црнојевића-град“, чије су се зидине, прекривене ниском зеленом шумом налазиле са десне стране ријеке Црнојевића, наспрам истоимене варошице. Нићифор Дучић истиче да је град подигао Иван Црнојевић крајем XV вијека и да је у њему штампана код Срба прва црквена књига „Осмогласник“ 1491. године, по заповијести Ђурђа Црнојевића и тадашњег зетског митрополита Вавиле.⁸² У истом тексту Нићифор Дучић наводи и град Рибницу, као мјесто рођења Стефана Немање 1114. године, пошто му се отац Гра-

⁷⁶ Исто, 71–72.

⁷⁷ И. (1939). Прошлост Улциња. *Зейски гласник*, (804), 2; (805), 2.

⁷⁸ Радуловић И. (1939). Прошлост Бара. *Зейски гласник* (799), 3; (800), 2.

⁷⁹ Исто, (799), 3.

⁸⁰ Исто, (800), 2.

⁸¹ Р. И. (1933). Медун. *Зейски гласник* (26), 2.

⁸² Дучић Н. (1867). Путописне црте од Нићифора Дучића, Арх. у септембру 1865. *Орлић* (1), 41–42.

диња ту доселио из Требиња.⁸³ У оквиру путописа обрађен је и стари град Улцињ, гдје је дата кратка историја града.⁸⁴ У овом тексту анонима, на стручан начин је обрађена историја Улциња. Анонимни аутор истиче значај Улциња у вријеме Војислављевића, Балшића, наводећи да је Ђурђе Бранковић, након смрти деспота Стефана Лазаревића 1428. године, оставио Зету на управу Стефану Црнојевићу,⁸⁵ што је било у складу са тадашњим историографским тумачењем.

У оквиру путописа обрађена је и Дукља, на стручан начин аутор текста који се потписује иницијалом (Лазар Томановић) даје кратку историју Дукље,⁸⁶ наводећи да се надомак Дукље 1113. године родио Стефан Немања гдје је било српско „велико краљевство от прва“ и који је обновио титулу за себе и своје наследнике „по првому отачеству краљевства их“.⁸⁷

Један број текстова писан је поводом различитих јубилеја. Ту треба издвојити текст о Херцег Новом поводом 250-то годишњице његовог ослобођења од Турака 30. IX 1687–30. IX 1937.⁸⁸ У уводном дијелу Милошевић даје кратку историју града, истичући да је град основао босански краљ Твртко I (без навођења године оснивања), којег је намјеравао назвати Свети Стефан, али је град прозван Нови, по титули његовог синовца Стефана Вукчића Косаче, који од 1448. године носи наслов „херцега од Св. Саве“, град је касније добио име Херцег-Нови.⁸⁹

У једном броју текстова који се односе на тада актуелну политичку ситуацију обрађени су и стари градови. По важности истиче се текст „Црна Гора и Скадар“, у којем се у уводном дијелу даје кратка историја града Скадра и истиче да је он већ од друге половине XI вијека прва српска краљевска престоница за вријеме династије Војислављевића, да су сви наследници престола из династије Немањића живјели у Скадру и ту се припремали за владаре, као и да је за вријеме Балшића Скадар опет постао престоница зетске државе.⁹⁰ Даље у тексту Саво

⁸³ Исто, (3), 55.

⁸⁴ К. С. (1891). Писма с пута, побратиму А. Мародићу. *Нова Зеџа* (3), 96–97.

⁸⁵ Исто, (3), 97.

⁸⁶ Т. (1890). О Дукљи (Dioclea). *Нова Зеџа* (2), 75.

⁸⁷ Исто, (2), 72.

⁸⁸ Милошевић А. (1937). Херцегнови у Боки Которској. *Гласник народној Универзитетској Боке Кошорске* (1–3), 8–15.

⁸⁹ Исто, (1–3), 8.

⁹⁰ Вулетић П. С. (1931). Црна Гора и Скадар. *Зайиси* (VIII), 90–101.

Вулетић истиче да се спомен на цара Душана који је као краљевић-наследник боравио у Скадру задржала у топониму „Душанов виноград“, једном мјесту испод брда Бардањола до самог Скадра.⁹¹ Уочи и за вријеме Балканских ратова појавио се у периодици један број текстова о Скадру, који у себи садрже политичку компоненту, али су са стручног становишта релевантни. Такав је текст „Скадар у историји српског народа“⁹², као и текст Саве Дечанца, епископа жичког о Скадру.⁹³ Текст „Скадар у историји српског народа“, бави се средњовјековном историјом Скадра, Дукље и Зете, и износећи мишљења тадашњих историчара: Стојана Новаковића, Голубинског, Љ. Ковачевића, Љ. Јовановића, Ђелчића, Ч. Мијатовића наглашава се српско историјско право на Скадар.⁹⁴ Сава Дечанац пише да је Скадар: „блистава круна на југу српских земаља, на обалама српског Сињег мора“.⁹⁵ Дечанац истиче да се подручје уз ријеку Дрим које је гравитирало Скадру, у средњем вијеку називало Горњим и Доњим Пилотом и да је било насељено Србима.⁹⁶

Стари градови су обрађивани и у оквиру текстова о старим црквеним грађевинама. Тако у тексту о црквама у Луштици, помиње се да је у Росама постојао стари град, који су порушили Сарацени у IX вијеку, град се опет подигао у XIV вијеку (*ad Rosam in Culfo Cathari*) али у мањем обиму, аутор наводи да постоје његове развалине, као и да се Росе спомињу у Неродимском хрисовуљу цара Стефана Душана од 1351. године, који је сматран као фалсификат.⁹⁷

Постоји и већи број текстова публицистичког карактера, од којих треба истаћи текст о старом граду у Подгорици, у којем се јављају подаци да је тврђаву на ушћу ријеке Рибнице у ријеку Морачу подигао у X вијеку Тугомир краљ Далматински, да су Турци град освојили 1405. године, а да је 1477. године султан Мехмед подигао зид око града.⁹⁸ Текст „Улцињ некад и сад“ такође је публицистичког карактера, и иако писан

⁹¹ Исто, (VIII), 90.

⁹² А. (1912). Скадар у историји српског народа. *Глас Црнојорца* (49), 3–4.

⁹³ Дечанац С. (1913). Скадар. *Глас Црнојорца* (19), 3–4.

⁹⁴ А. (1912). Скадар у историји српског народа. *Глас Црнојорца* (49), 4.

⁹⁵ Дечанац С. (1913). Скадар. *Глас Црнојорца* (19), 3.

⁹⁶ Исто, (19), 4.

⁹⁷ А. (1898). Цркве у Луштици. *Просвјета* (IV), 293.

⁹⁸ А. (1931). Стари град у Подгорици. *Зейна* (14–15), 12.

у сврху промовисања туризма, садржи у себи преглед историје града.⁹⁹

Један број текстова односи се на приказе монографија о градовима. Својим квалитетом истичу се прикази књиге Петра Шобајића „Никшић-Оногошт“ у коме се између осталог говори о најстаријем помену Оногошта у Љетопису попа Дукљанина из XII вијека,¹⁰⁰ и приказ књиге Николе Ћорића „Град Котор до год. 1420“, у коме писац приказа Душан Вуксан истиче да је писац дао детаљну слику живота Котора од најстаријих времена до почетка XV вијека, али критикује књижевни језик којим је књига писана.¹⁰¹ Такође у приказу књиге Лаза Поповића „Цетиње (историјски преглед)“, Душан Вуксан истиче да осим што Поповић говори о постанку Цетиња, манастиру Ивана Црнојевића, заслужује пажњу тумачење Поповића о поријеклу назива „Ћипур“ мјесту гдје је био првобитни манастир Ивана Црнојевића. Међутим Вуксан замјера Поповићу да није могло бити ријечи о „ободској“ штампарији у чланку о Цетињу, већ би то имало смисла само у случају кад би Поповић био присталица теорије, да се Црнојевића штампарија налазила на Цетињу.¹⁰²

Стручног карактера је приказ Н. Банашевића о књизи др Свет. Стефановића „Легенда о зидању Скадра“.¹⁰³ Банашевић критикује историчност неких Стефановићевих тврдњи да умјетничка композиција легенде у вези са Скадром и традицијом Мрњавчевића припада преткосовској епоси, XIII или раном XIV вијеку, истичући да се краљ Вукашин није био ни родио у XIII вијеку и да је у раном XIV вијеку био тек дијете у повоју, јер је погинуо 1371. године, а почео владати 1365. године, дакле у другој половини XIV вијека. Банашевић наглашава да нема никакве основе да се браћа Мрњавчевићи доводе ма у какву везу, не само са зидањем Скадра, градом много старијим, него ни са облашћу Скадра уопште, и да се овај пјеснички мотив везао за браћу Мрњавчевиће много кас-

⁹⁹ А. (1931). Улцињ некад и сад. *Зетски гласник* (82), 3.

¹⁰⁰ Драгићевић Ј.Р. (1939). П. Шобајић: Никшић-Оногошт, Београд 1938. *Зайиси* (XXI), 125–126.

¹⁰¹ В. Д. (1927). Д-р Никола Ћорић: Град Котор до год. 1420, с особитим обзиром на босанску превласт (1385–1420). *Зайиси* (I), 381–382.

¹⁰² В. Д. (1928). Лазо Поповић: Цетиње (историјски преглед). *Зайиси* (1–6), 377.

¹⁰³ Банашевић Н. (1928). Легенда о зидању Скадра, (прештампано из „Воље“, Београд, 1928), *Зайиси* (6), 373–376.

није, у доба када су народни пјевачи прекрајали историју, или из незнања, или по својим потребама, или са нарочитим тенденцијама.¹⁰⁴

У великом броју текстова о средњовјековним градовима у Зети, писаним у периодици на простору Црне Горе од 1835. до 1941. године, преовлађују мишљења романтичарске историографије, али има и одређени број текстова у којима се на критички начин, уз коришћење извора и литературе обрађује посматрана тематика. У текстовима се истиче српски карактер тих градова. Један број текстова и у свом наслову има одредницу „српски“. То свједочи о сачуваној историјској свијести Црногораца тога времена о свом поријеклу, то је сјећање на стару српску славу и величину, на српску средњовјековну државу.

ГРАЂА:

Глас Боке (1934); Глас Црногорца (1886, 1887, 1888, 1912, 1913); Гласник народног Универзитета Боке Которске (1936, 1937); Годишњак наставника Подгоричке гимназије (1930, 1932); Записи (1927, 1928, 1931, 1939); Зета (1931, 1935); Зетски гласник (1931, 1933, 1936, 1939); Ловћенски одјек (1925); Нова Зета (1890, 1891); Орлић (1867); Просвјета (1898); Слободна мисао (1922, 1933).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

- А. (1898). Цркве у Луштици. Просвјета (IV), 293.
- А. (1912). Скадар у историји српског народа. *Глас Црногорца* (49), 3–4.
- А. (1922). Никшић у прошлости, *Слободна мисао* (12), 1.
- А. (1931). Стари град у Подгорици. *Зейта* (14В15), 12.
- А. (1931). Улцињ некад и сад. *Зейтски гласник* (82), 3.
- Бакочевећ Ђ. С. (1931). Котор у прошлости. *Зейта* (39), 1–2; (40), 1; (41), 2; (42), 4.
- Банашевећ Н. (1928). Легенда о зидању Скадра, (прештампано из „Воље“, Београд, 1928), *Зейтиси* (6), 373–376.
- Бартуловић А. (1936). Како је живјело и пропало которско племство. *Зейтски гласник* (1-4), 6.
- Булатовић А. Љ. (1925). Улцињ, његова прошлост до 1571. године. *Ловћенски одјек* (1), 69–72.

¹⁰⁴ Исто, (6), 374.

- В. Д. (1927). Д-р Никола Ћорић: Град Котор до год. 1420, с особитим обзиром на босанску превласт (1385–1420). *Зайиси* (I), 381–382.
- В. Д. (1928). Лазо Поповић: Цетиње (историјски преглед). *Зайиси* (1–6), 377.
- Вулетић П. С. (1931). Црна Гора и Скадар. *Зайиси* (VIII), 90–101.
- Динић М. (1940). Земље Херцега Светога Саве. *Глас СКА СXXXII*.
- Дечанац С. (1913). Скадар. *Глас Црнојорца* (19), 3–4.
- Драгићевић Ј. Р. (1939). П. Шобајић: Никшић-Оногшт, Београд 1938. *Зайиси* (XXI), 125–126.
- Драговић М. (1886). Град Облон и црква на Космачи. *Глас Црнојорца* (28), 3.
- Драговић М. (1886). Иван-бегов и Јеринин град. *Глас Црнојорца* (33), 3.
- Дучић Н. (1867). Путописне црте од Нићифора Дучича, Арх. у септембру 1865. *Орлић* (1), 41–42.
- И. (1939). Прошлост Улциња. *Зейски гласник*, (804), 2; (805), 2.
- К. С. (1891). Писма с пута, побратиму А. Мародићу. *Нова Зејна* (3), 96–97.
- Кадовић И. (1933). Никшић у прошлости, *Слободна мисао* (4), 2.
- Лексикон градова и њихова средњовековних српских земаља према писаним изворима* (2010), Београд.
- Лексикон српској средњеј века* (1999), Београд.
- Луковић Н. (1934). Котор у доба ренесансе. *Глас Боке* (75), 4–5; (77) 2–3; (79), 2.
- Мијовић и Ковачевић (1975). *Градови и ујвђења у Црној Гори*. Београд и Улцињ: Археолошки институт и Музеј Улцињ.
- Милошевић А. (1936). Из прошлости града Котора. *Гласник народној Универзитетној Боке Којорске* (2–3), 3–8.
- Милошевић А. (1937). Херцеговине у Боки Которској. *Гласник народној Универзитетној Боке Којорске* (1–3), 8–15.
- Миљавић И. (1886). Диослеа-Подгорица-Миркова варош. *Глас Црнојорца* (43), 1–3.
- Порфирогенит К. (1959). „Спис о народима“. У: Б. Ферјанчић (прир. и ур.), *Византијски извори за историју народа Југославије* (II), гл. 29, 30, 35, Београд: Српска краљевска академија.
- Радуловић И. (1930). Подгорица. *Годишњак насљавника Подгорицке гимназије* (1), 52–63.
- Радуловић И. (1932). Трагови старијих насеља у Зетској Котлини. *Годишњак насљавника Подгорицке гимназије* (2), 66.
- Р. И. (1933). Медун. *Зейски гласник* (26), 2.
- Радуловић И. (1933). Дукља. *Зейски гласник* (26), 4.

- Радуловић И. (1935). Прошлост Дукље и Подгорице. *Зетѝа* (26), 3; (27), 2.
- Радуловић И. (1939). Прошлост Бара. *Зетѝски гласник* (799), 3; (800), 2.
- Т. (1890). О Дукљи (Dioclea). *Нова Зетѝа* (2), 75.
- Храбак Б. (1997). *Никшић до њочейка XIX века*. Београд.
- Шишић Ф. (1928). *Летњојис њоја Дукљанина*. Београд и Загреб.
- Шкриванић Г. (1959). *Именик њеојрафских назива средњовековне Зетѝе*. Титоград.
- Шобајић М. (1887). Опис Оногоста-Никшића од старина до 1887. *Глас Црнојорца* (48), 1-3; (49), 1-3; (50), 1-3; (51), 1-3; Шобајић М. (1888). Опис Оногоста-Никшића од старина до 1887. *Глас Црнојорца* (1), 1-3; (2), 1-3; (4), 1-3; (5), 1-3.

Vasilj L. Jovović
 University of Montenegro
 Faculty of Philosophy, Nikšić
 Program of study for history

Summary:

MEDIEVAL TOWN IN THE ZETA

(in the magazines which are published periodically in region Montenegro state from 1835 until 1941)

In the magazines which are published periodically in Montenegro in the period from 1835 until 1941, has been written a lot of documents about the old medieval towns in the Zeta. The most documents was written about the towns in medieval state Duklja-Zeta, primarily Kotor, Duklja, Podgorica, Onogost, Obod, Cetinje, Ulcinj, Herceg-Novi, Shkodra, Bar. These texts are professional, publicist and with essay character, written or as a separate project or as part of other topics, presents, anniversaries, travelogues. The texts highlights Serbian character of these cities. This character indicates on the conserved historical consciousness Montenegrins that time about the Serbian medieval state.

Keywords: medieval towns, magazines which are published periodically, Duklja, Cetinje, Skadar.

КРИТИКА

КРИТИКА

Лидија ТОМИЋ:
О књизи Камена чтенија Ивана Неїришорца

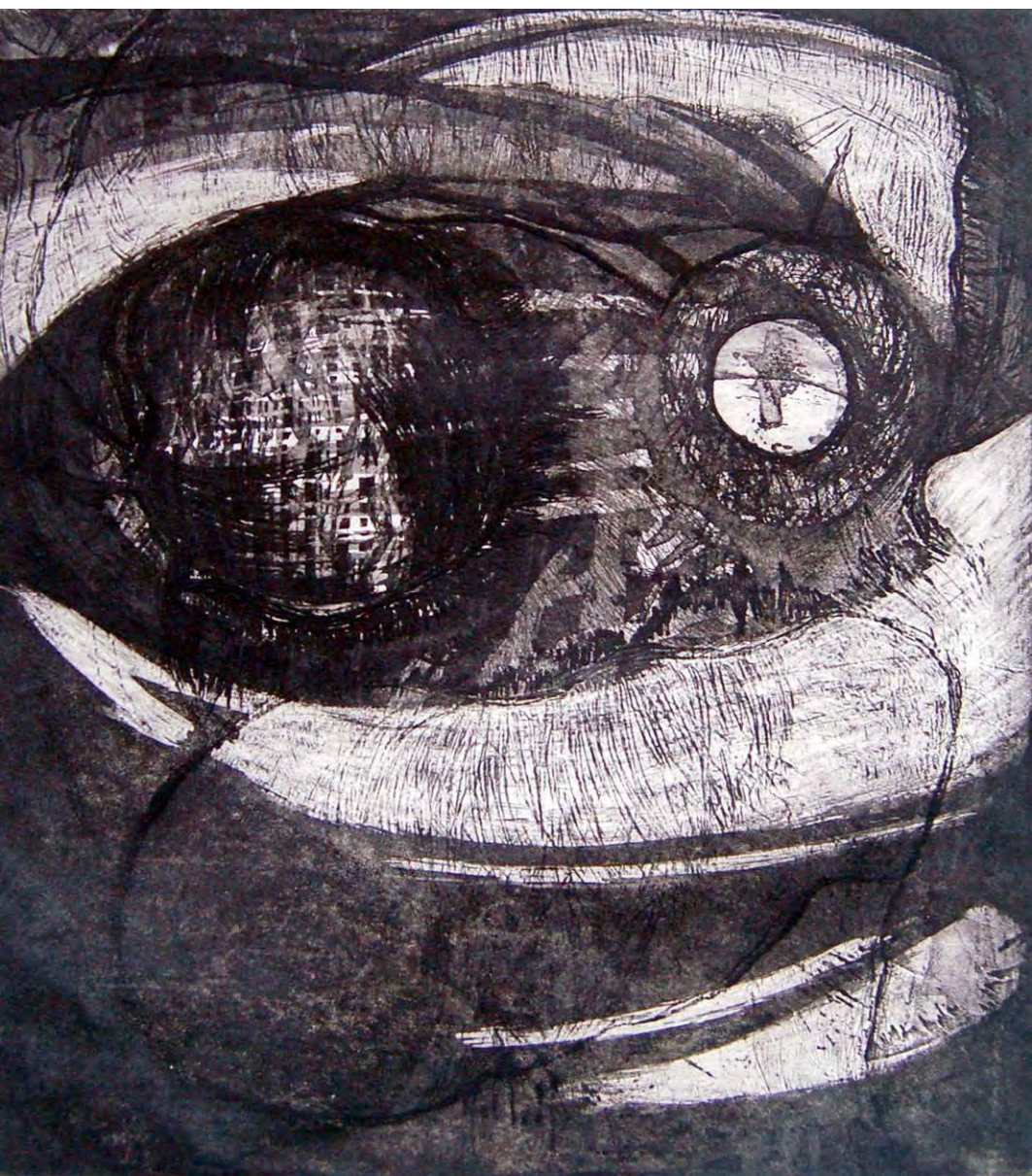
Лабуд ДРАГИЋ:
Меланхолично чићање историје

Драган КОПРИВИЦА:
Нова њјесничка оїледања Андрије Радуловића

Ружица КОМАР:
Мисаоноси њоејскої рийма

Душица ИВАНОВИЋ:
Хероји балканскої раїа и мира

Мирослав РАДОВАНОВИЋ:
„Оцеубисїво у квази држави“

Лидија ТОМИЋ

О КЊИЗИ *КАМЕНА ЧТЕНИЈА* ИВАНА НЕГРИШОРЦА

Већ од корица књиге *Камена чтенија* Ивана Негришорца, пјесника, писца и професора, предсједника Матице српске из Новог Сада, знамените личности српске културе, читалац ће застати због симболичног наслова који спаја тему постојања с читањем светих списа, у овом случају, историје и традиције српског народа. Вријеме и трајност те приче огледа се у епској и лирској структури књиге, а њен поетички знак у поетским записима различитих људских судбина и историјских збивања.

Од лирског десетерца у уводној пјесми збирке *Камена чтенија*, првој у низу од четири дијалогизоване пјесме под називом „Жалостни плач Петра II Петровића Његоша“, Иван Негришорац, из перспективе лирског субјекта, креира и реактуализује тему бића у различитим историјским епохама и приликама. Имајући у виду хиљадугодишње искуство српске традиције, дубину и поступност њене еволуције и генезе, ријеч је о компонованој књизи којом аутор казује тему егзистенције, тренутке осаме и самоодређења, једном ријечју, живот, дјела и догађаје карактеристичних времена српске историје. При том, у средишту сваке пјесме открива се перспектива савременог доба, као и унутрашњи контекст појединачних прилика које мозаички граде слику о људским самоћама и угроженостима, о односу Бога и човјека, о онтолошкој, историјској и метафизичкој суштини српске историје. Теолошко и религијско улази у небеску и земаљску стварност, истина о Богу и човјеку у божанске токове човјекове патње и вјере, на више планова.

Вриједност ове књиге тиче се концепције и контекста, тј. лирски одуховљене суштине поетског искуства када је ријеч о традицији, прво словенској и паганској, потом хришћанској, српској и средњовјековној, историјски даљој и ближој тради-

цији различитих простора и јунака. Временски оквир ове књиге креће од византијског цара Ираклија љ. г. 641, краља Светопелека, с краја 9. вијека, до Немањића, њихових наследника, историјски старијег и млађег периода из живота различитих периода у Црној Гори и шире. Изразитост ликова је поетски наглашена. Аутентично дјелују стања људи у различитим временима, њихово искуство живота у једанаест поглавља ове књиге.

„Дукљански прозраци“ евоцирају судбину словенског народа, молитвени пој душе за спасењем, настанак словенског писма и његов значај. Пјесник евоцира Кирилов „васцијели живот“, настанак словенских земаља и тему међусобних деоба, старих гријехова и искушења. Исповијести наслеђују легенде, текст животописа о Владимиру и Косари лирска пјесма која симболизује „намјеренија црног цара злоковарног“. Негришорац даје и исповијест војника цара Владислава, другу перспективу Владимировог страдања, којом осветљава „милосну правду“ над починиоцем гријеха. Читалац открива и предсмртни час краља Часлава, и причу о пропасти краљевства дукљанског. Духовна нит хиљадугодишње историје проговара у обраћању благородног светитеља Јована Владимира. „Човјекољубље“ и „милосрђе“ су, каже Јован Владимир, снага, а „ревност у вјери“ и „молитва“, спасење.

После првог циклуса, природно настају следећи: „Зетска воштаница“, „Дође земан“, „Бокељски ферази“, „Паштровске слутње“, „Цетињска тиховања“, „Понуде и милоште“, „Брђанске каже“, „Цјепкање луча“, „Ходослов по брдима“, „Камена плаштаница“. Између циклуса налази се по једна пјесма, функционално окренута тренутку лирског откривења – духовног и емоционалног. Од пјесме „Мртва стража“, простор међу циклусима везују пјесме „Метаморфоза таласа“, „Видици са Брајића“, „Сутон у Режевићима“, „Жалостни плач Петра II Петровића Његоша 2 и 3“, као и пјесме „Питалица за трговце“, „Красте“, „Хор цврчака у Перазића долу“, „Цркву снујем“ и „Жалостни плач Петра II Петровића Његоша“ 4, на крају. Због сагласја дјелова у цјелини књиге, можемо говорити о цикличној структури поетске хронике или, како у једној пјесми стоји, „звјезданог вијенца“, сазданог од искуства бића у сасвим конкретно дијалогизованој мисли о духу времена и његовом току.

Негришорчев ослонац на Његошу има двоструку мисију. Једна происходи из визионарске мудрости Његошевог поет-

ског свијета, а друга из егзистенцијалне запитаности лирског субјекта над судбином српског рода у његовој историјској угрожености. Традиција крстоносног страдања српског национа, али и васкрсења, видна је у овој књизи. Исповијести и приче обједињава искуство Његошевог дјела које у себи садржи и библијску тему добра и зла, и косовску трагику, и тему пада, пораза и спасења. Пјесникова усредсређеност на лирски паралелизам прошлости и данашњих догађаја везује дијака Григорија, Архиепископа Саву Немањића у диоклитијској Рибници 1235, монаха Давида, сина Вукана, краља Далмације и Дукље, с пјесниковом идејом да се смисао „чтенија“ огледа у знамењима националне традиције и културе. Теолошке теме су везане за симболику цркве и вјере, за свијест српског народа и промјенљиви статус узвишених и њима супротних вриједности егзистенције. Тајна постојања упућује на виши смисао егзистенције, због којег, као поетско искуство, и постоји ова књига.

Идући за измјенама човјека у једном и више времена, пјесник прати „метаморфозе“ историјских прилика и људских страсти. Мијењају се земани, каже пјесник, али и нарави, моћи, примјери зла. Аутор „чита“ српску историју и преводи је у свој текст, у лирски рукопис дугог стиха, у ново поетско свједочанство прича о Ивану Црнојевићу, Скендер-бегу, Турђу Црнојевићу, Цетињу, игуману хиландарском Макарију, Божидару Вуковићу итд. Оно што је ново у овој књизи је дијагоналност световне и сакралне историје, каква је српска историја у Црној Гори. Она је читљива „лицем у лице“ с искуством савременог доба. Лирски записи слиједе историјски ток, али и континуитет и традицију српског народа у Црној Гори. Његошев плач у четири пјесме је и плач поетског субјекта над наслеђем трагичних мијена. Негришорац има у виду првобитну знаковност патријархалног доба, „крст часни и слободу златну“ када говори о врлини и недовољности егзистенције, када успоставља однос добра и „ђавола у људској души“. Непријатељи српског народа су, казује пјесник, и освајачи, и иноплеменици, и идеолози различитог типа, и идеолошке различитости, али и човјек сам себи, у изневјеравању сопственог имена, традиције и језика.

Камена чџенија садрже литургијски дух страдања и спасења, поетски симулакрум различитих прича – о Бокелима, светој Озани, Змајевећима, Бућама, о анонимном Которанину који приповиједа Вуку Караџићу о историји свог града. Не-

гришорчев љетопис укључује причу морнара који је „опловио васцијели свијет“, молитву за спас Пераста. Интертекстуалне споне егзистенцијалног искуства преносе се на друге просторе и ликове, од Паштровића у „Сријем, Барању и Славонију“, од Будве до Венеције и Амстердама, путем јунака и ликова паштровског поријекла. У постмодернистичком преплитању искуства, *Камена чџенија* актуализују подвиг Кањоша Мацедоновића и творца овог јунака – Стефана Митрова Љубише у Бечу, новембра 1878. године.

Када су личности у питању, читалац открива ријечи владике Саве на Цетињу, поводом укидања Пећке патријаршије, упознаје се са саборношћу мисли о Косову у Црној Гори. О српском бићу Црне Горе свједочи ова поетска историја, владари, анонимне личности, али и писци Симо Матавуљ, Лаза Костић, Љубомир Ненадовић. У књизи говори Вук Стефановић Караџић, говоре теме патријархалне и књижевне традиције. Говоре етички принципи „црногорског човјека“ о којем пише Герхард Геземан, говори искуство Павла Ровинског, говоре примјери чојства и јунаштва, легенде и предања о храбрости и части једног времена. Ријеч је о „постојаности српске мисли“, о етици жртвовања, али и о инверзији и декомпозицији традиције, о рушењу, спољашњем и унутрашњем. Спољашње се односи на аустроугарске, турске и млетачке притиске и потчињавања, највише, и најболније, на рушење Његошеве капеле на Ловћену. Унутрашње рушење тиче се властитих посрнућа, грехова Јуде, Каина и Авела, односно зла у човјеку „до судњег дана“. Разлози за страдање српског народа су и политичке природе, и идеолошке, као и неписаног правила и става комуниста да су „Срби најгори сами себи“. Ако под утицајем одређених центара „обављају важну мисију“, губе ослонац у себи. Национална свијест нестаје у процесима њиховог „раздвајања“ и конфронтирања („... Ми ћемо том племену / Скухат мозгове, па кад буду мислили, / Туђом главом мислиће“ или „само нека кажу и нек повјерују, / Тврдо повјерују да нијесу Срби! Нек они сами о томе почну говорит!“).

Спој традиције и новог доба омогућава пјесников видо-круг о Црној Гори, по дубини и ширини простора. Њим Негришорац метафорички сабира ходочашће по оном што је било и чега више нема. „Ходоловчеве мукe“ тичу се савременог тренутка, оног што одаје пад из вишег у нижи поредак етичких вриједности. Гора у Негришорчевој књизи је и земља,

и име, Црна у свијетлим примјерима моралне и духовне снаге, другачија и без снаге у „трицама и кучинама“ произвољне свијести о себи, својим почецима и коријенима. Разграђеност и кварење традиције учинило је да је и историјска истина постала маркетиншка роба у којој се све продаје („продајем име и презиме, народ и сјећање...“). И језик, и претке, и завјете, и аманете, и истину. Оно што је своје постаје туђе, а туђе се не ослања на своје. „Хармоније више нема / Свет се распада у комадиће грубог звука“, каже Исидора Секулић у Негришорчевом лирском запису, „сјећајући се“ злочина над Његошевом капелом. Лајт мотив цијеле књиге је рушење, конкретно и симболичко, оно које убија дух и слободу мисли, достојанство живота и имена. Негришорац говори о болести, о отуђењу и однорођењу, о убијању Бога и оца у човјеку. Међутим, књига говори и о покајању, о покајницима и дјелотворности одбране од зла под мотом Његошевих стихова о непрестаној борби и жртвовању „за далеко неко покољење“.

Стога, на крају, препоручујем вашој пажњи књигу о нама самима, вјерујући да ће она у вама побудити мисао о судбини српског народа и разлозима страдања, као и вјеру да сваки отпор злу чува „племенито чувство“ српског рода и имена у култури и стварању.

Лабуд ДРАГИЋ

МЕЛАНХОЛИЧНО ЧИТАЊЕ ИСТОРИЈЕ (О ПОЕЗИЈИ ЋОРЂА СЛАДОЈА)

Са именом Ћорђа Сладоја срео сам се пре више од четврт века у необичним околностима. У то време проводио сам једну дугу јесен осаме у морачким планинама и, неким чудом, више од десетак месеци редовно добијао *Књижевне новине*. Никада нисам сазнао чијом заслугом. У неком од тих бројева, једне ноћи, уз петролејку (*Поново је њалим / И у сузном сјају / Видим моји граи / С Хришћом вечерају*) прочитах песму *Косидба Ченић луја*. Ова песма је дахом неке исконске сете окадила кућу и оно вече; својим тоналитетом, језиком и атмосфером сабрала и осмислила многе вечери празничне и претпразничне, озарила лакоћом и снагом певања и подсетила на трагове минулог бола. Све у сневном бунилу: *будим се у зноју лица свој...* Као да је овом песмом родна кућа осведочила и утемељила неко унутарње освећење, па сад и она може у сонет, у светлост поезије. Знао сам, да овим открићем, песника и његово песништво уткивам у биће куће, а кућа бива честицом поезије, те да ћу име песника запамтити.

Првом приликом у Београду сам нашао неколико Сладојевих збирки, које су ме увериле да сам на трагу новог, изузетног песништва. Доцније сам у тим песмама наишао на топоним *Залом* и схватио да је онај мој Залом у Љевиштима исти онај Залом од Невесиња, који су неки моји давни преци овамо донели; да има и река Заломка, те сам, путујући његовом поезијом, једним делом путовао и трагао за реком понорницом властитог трајања, за њеним извором, реконструишући путање којима су пре двеста-триста година отуда бежали моји стари.

Да би се симболи и знамења додатно испреплитали, нашао сам да је у електронској адреси Ранка Поповића, једног од приређивача антологијског избора Сладојевих песама, опет именица *Залом*.

Сладоја сам потом упознао у *Клубу књижевника*, позних осамдесетих прошлог века. Доцније смо се сретали сваке друге, треће или пете године – оним ритмом којим су његове збирке излазиле – настављајући разговор онде где смо га неколико година раније прекинули, и већ бејаш навикао на његово песништво као на једну од чињеница на основу којих овај свет и даље опстаје у сфери Логоса, необавезно одгонетајући магију његове лирике.

Свака нова Сладојева књига била је мој скривени празник или, да се послужим Борхесовим изразом поводом Р. Л. Стивенсона, *јеган од облика среће*. И чим бих отворио ту нову збирку, видео бих да је у њој макар једна трећина антологијских песама. Али, како би време одмицало, и када бих након извесног времена поново посегао за истом књигом, закључио бих да су и оне које на први мах нисам препознао као такве – такође антологијске.

Сваком новом свеском овај песник је доносио аутентично виђење пре свега наше историјске судбине, приређујући ми нестварне радости јер сам разумео да негде у моме видокругу постоји песник, аутор песама које бих сам желео написати. По законитостима неког вишег реда, његове збирке су долазиле као с неба, приређујући ми те личне празнике и „мала васкрсења“, увећавајући мој лични избор српског песништва. С друге стране, радовао сам се лагодном унутрашњем одахнућу знајући да је „моје“ најбоље песме написао неко кога познајем, неко ко је мој савременик.

Ако занемаримо незналице, и „младе критичаре“ и бабе склоне гаткама – о Сладоју се писало и сувисло и добронамерно и мудро, али увек непотпуно, па чак и у случају када су о њему написани *најбољи* текстови. Ти најбољи текстови нису се фокусирали на оно што је у овом песништву суштинско, а неухватљиво. Зато бих се изнова тешио читањем Ђорђових песама, те сам многе запамтио и вазда могао казати наизуст. А када од једног песника знате неколико песама, то је, чини ми се, пут ка највишем степену разумевања.

Говорио сам његове песме понајвише себи и пријатељима, приватно и јавно – од Београда до Хиландара, од Хиландара до Залома, а од Залома у свим правцима – на север запад и југ: од Савине до Требиња, од Требиња до Пребиловаца а оданде до Гацка равна и Мљетичка славна, под Савиним Куком на Дурмитору, међу песницима и свештеницима; међу

ратарима, дрвосечама и косцима; међу ратницима, гусларима и властелинима; међу књижевницима, журналистима и шпијунима; међу војницима, чобанима и брђанима: од Дурмитора до Мркоњића, а одатле до Торонта и Детроита,... од Детроита до Велике Реке и Мексичког залива, па назад до Њујорка или, како наши збораху, до Навијорке, па опет у Морачи – уз косидбу и вино или на племенском скупу.

Нестварна је лакоћа с којом су слушаоци свих узраста и образовних сталежа усвајали његове песме. Они су их примали као жедан бистру и хладну воду, као што се хвата дах или удише рески планински ваздух. Као кад вас заплъусне чудесна музика, коју апсорбујете целим бићем и у вама остаје заувек. Не треба посредника између слушаоца и његове песме, и по тој особини његово је песништво најсродније Његошевом и у непосредном је дослуху с душом целог народа. То је отуда што се његове песме памте без напора, као да су већ уткане у бићу сваког слушаоца. *Зашио се* – оправдано се пита један од Сладојевих тумача – *Сладојев сџих љако губоко засијеца у гушу*¹. Оне се лакше примају него псалми, природније него молитве за сву поскитану браћу, а све који су се од себе и свога корена одвојили и себе у свету загубили у белосветским трицама и кучинама. У Залому уморни косци *оће* још једном да чују ону *О љраведној води и врелу Јавичу*; под *Љордијем* Дурмитором то једнако траже и *љјесници* и *војници*, *оће* ону *љјесму* да имају при себи и да је један другоме казују у рововима.

Ако је, по мишљењу неких филозофа (Ја Кан), меланхолија почетак филозофије, могло би се једнако рећи да је и – почетак поезије. На том почетку, који је и свевремен, преплићу се магично и реално; слутња и привид са свакодневним, конкретним, збиљским; историја и мит. Зато ме упорно копкала мисао да дубље проникнем у природу овог певања и по могућности макар донекле одгонетнем тајну Сладојева песништва.

Неко је већ нагласио како песмама Ђорђа Сладоја није потребно тумачење и да их је најбоље и најсврсисходније тумачити њима самима. Читао сам их на прескоке, на одморке, понекад само помало, као горак мелем од неке бољке средне оној песниковој, оној из *Тригесет љреће*, где

¹ Р. П. Ного, *Туја рацка*; Ђорђо Сладоје: Горска служба, *Графолмарк, Лакџаши*, 2010, 207.

*Скамуче моја душа и скичи-
У пошљаљеној букви куна.
Чујем: у корењу раде рила,
Уместо срца – луво клаино.
Вешар ми куда њрах са крила
И сиреса њрво лисје злаино.*

*Кайљу лајано ко са сџерах
Ноћи и дани џридесеј џреће.
хвајја се иње од мој смеха,
и леденице око свеће.*

*Бивам све мање овоземан.
У ведром нишјавилу мисао цвркне:
Сваки џренујјак као неман
По џушљај моја живојја сркне.*

*Нечујно којним – нема лека,
Ниши љубави смрјоносне.
Тек рејшка кайља чаробној млека
Кане у дане жалосне, џосне.*

Испијао сам тај горки мелем онако како је настајао, из збирке у збирку, враћао се, читао тумачења, која су се (мање или више) дотакла оног суштинског, али је у сваком изостало НЕШТО, оно *нешјо* што Ђорђову поезију чини особенем и јединственем у овом времену. То *нешјо* је у мањој или већој мери у свакој Сладојевој песми, и неки будући истраживач који буде желео да постави основе за тумачење Сладојева песничтва, мораће ићи од збирке до збирке – песму по песму.

Нама сумње да Сладоје живи своје песничтво, и по томе би се могао сматрати анахроном појавом. Али није ли М. Хајдегер пре више од пола века насловио један есеј, о Хелдерлину и Рилкеу, Хелдерлиновим стихом *Песници у оскудно време!* Данас сам склон уверењу да је свако време за истинског песнике оскудно. У чему? У смислу. У суштаству.

Сладоје се јавља у време националног пораза, у доба прикривеног планетарног помрачења. Да употребимо Хајдегеров израз – *зајевао је у џоноћ Свејске ноћи*. Отуда је Сладоје песник превасходно националног, али и светског бола, а њего-

во песништво *носи јасан ѿраї свейшосїи*. Он пева о српском националном удесу *овде* и *сага*, али и кроз сва времена, подражавајући оно што се десило, водећи неку врсту (прикривеног) дијалога како са временима прошавшим, тако и са оним што је рефлекс тих времена. Он води дијалог са историјом и националним епом (Филип Вишњић, Тешан, Милија), али и са својим лирским претходницима, па је отуда и његова поезија у свепрожимајућем интерактивном односу са песничким наслеђем од националног, али и универзалног значаја.

По томе колико је његово песништво ослоњено на баштину, колико проткано песничким наслеђема, а и по начину на који је та интеракција остварена у његовом песништву – Ђорђо Сладоје спада у националне песнике првога реда. Са друге стране, онолико колико је Сладојево песништво прожето скепсом у односу на све вредности што их афирмише национални еп, толико је и њихова афирмација; онолико колико је његово *вјерују* прожето најдубљом сумњом, толико је и дубоко освећено чистотом језика, охристовљено најдубљом вером.

Сладоје није мистик, али доходи до самог руба тајанства, до руба бездана који твори сама историјска збиља, само је наговештавајући; вирне ка тами оностраног препознајући га у овоземном, претварајући тај доживљај – предосећај, слутњу, профетизам, у магијску чаролију језика. Његове песме потресају сâм корен, из њих *бљеца* живи, насушни језик као само Биће, као Бог. Мало је песника чији је језик тако жив и чист, а доживљено тако убедљиво и снажно као у Сладојевим стиховима. Рима је неусиљена, ненаметљива, природна и складна, и као да се његове песме саме од себе пишу и додају једна другој.

Песничка слика је исказана најлепшим савременим језиком, те нема потребе за кованицама, а посебно не за туђицама, па ни архаизмима. Уосталом, и када их користи, они постижу пуну функционалност и у свеколиком језичком цветнику делују као драгуљи:

*Да оно с ђуѿрије јакѿже с мосїа,
уїишем мирно у їубиїшак
И у фуїролу ваїшм свиїшак.*

За стварну слику и јасну мисао језик насушни се показује довољним, па је у сфери језика и певања као онај митски

краљ који, када се било чега дотакне, све претвори у злато. Ако је набрајање топонима, биља, ређање догађања, ако је то само низање слика – то у његовом случају постаје сама светлост поезије.

Нема у њој малих и великих тема: све су једнако велике; његова песничка слика нам казује да је песник проникнуо у божанско порекло призора о коме пева: *Звоник у маховини, сасуде у лишају...* Храм је Господњи у ономе који га гледа, а Господ у језику којим нам све то саопштава.

Саплићући венец од имена лековитог биља и речи скрајнутих са видика или затрпаних наносима оовременог језичког муља, као да неком само њему знаном магијом проналази златнике и показује их на монашком длану као невидимо чудо. Тим језичким венцима нудио је песме – мелеме од чемера и јада, од онога што је бол историјског трајања.

У савременом српском песништву нема таквог гласа нити таквог трагичко-елегичног тона (*самује моја гуша и цичи / у зайаљеној букви куна*). Извлачећи најфинији звук, он проналази најтананији нерв, најсуптилнију нијансу, којом сеже до искона чувства, до најдубљих тамнина бића – као да његовом поезијом пролази ехо неке жаловне јеке столећа и, певајући о националном поразу, он дотиче општељудски удес, а његов лирски субјект носи присен вечног, свечовечанског бола. У његовој лири певају сва поколења српског језика кроз векове, а он је онај што је марљиво процедио сету нараштаја и оног меланхоличког и трагичког доживљаја света.

Сладоје синтетизује најлепше и најбитније из српског песничкога наслеђа у алхемичарској лабораторији ретког дара, да би до читаоца дошао звук његове чаробне фруле, по чијем звуку се може толковати удес и судба српског племена. Сугестивне су и снажне песничке слике његовог песништва, уклопљене и у сталном дослуху са оним што је у епском песништву препознато као највиши облик певања.

Ђорђо је, својом поезијом, и профет и проповедник и Јеремија српски у пустињи који диже глас свој Господу, и обескућени племић и себар и ратник, и *кришничар и рибар...* Једна, али права реч у његовој алхемији спаја тренутно незнање и мит, далеки догађај у једну згуснуту метафору набијену значењем и слојевитошћу. У песми *Сесџира*, коју су темељно разматрали моји претходници, то је бор:

Враћа њрсџиен бору, неће гар од бресџа.

Именица *бор*, јасно је, доводи *сесѝру* у контекст Косовке девојке (*Јао, јадна, уде ти сам среће! / Да се, млада, за зелен бор ваѝим, / и он би се, зелен, осушио.*), која међу мртвима и рањенима тражи тројицу косовских витезова, од којих је један њен вереник, Милан Топлица, други кум венчани, Косанчић Иван, а трећи је ручни девер, војвода Милош. Овде је та Косовка девојка *сесѝра Сенка*, која:

*... нема другої руха ни мираза
Осим наше ѝаѝње, тиује и ѝораза.*

Она је сада ововремена, „модерна“ Косовка, која чува дах огњишта и дома, она је и монахиња Јефимија, која

*ѝри звезди крвавој
на дар манасѝиру везе ѝрви завој.*

Иако је Сладоје песник ироничног дискурса, ваља истаћи да је његова иронија осенчена меланхолијом колико и хумор: фрула Сладојева јечи кроз лугове српске Аркадије, али су радост, сета и бол у томе звуку неразделиви. Он је пронашао златну жицу између Старца Милије и Војислава Илића и исплео од ње аутентични национални еп, али не гуслама, већ лиром.

Као у оном стиху који упућује на Радичевића и његово *лисје* које *доле веће ѝага*, Сладоје увек подразумева свеколико песништво – неретко и светско, али национално пре свега, и све што је предмет тога певања. Судбинске тренутке националне историје, предања, митологију, целокупну епiku и јунаке те епике; славне и оне мање знане – песник држи на окупу или у свом тематском видокругу, и ствар је згоде само када ће они засјати у неком стиху – истакнути у контрасту са невеселом садашњицом.

С друге стране, понекад је довољна само једна права реч која даје неочекиван контекст песми, шири поље значења отварајући нове асоцијативне низове и значењске слојеве. Примера ради, осврнућемо се на једну од новијих Сладојевих песама под насловом *Преко Дрине*:

*Целоѝа сам века вирко ѝреко Дрине
Оѝуда из Босне као из сеѝеѝа.*

Сеѝеѝ је овде кључна реч, која проширује асоцијацију и лирском субјекту даје нови, шири контекст, у коме он (тај

лирски субјект) персонификује националну трагедију у целокупном историјском трајању. То је сепет оног дечака из Андрићевог романа *На Дрини ћурија*, реч коју смо сви запамтили у сцени која описује данак у крви и одвођење деце преко скеле.

Лирски субјект наједном персонификује националну повест, он постаје то стабло, та вертикала или, како се то понегде каже, *аксис мунди*. Он сада персонификује један можда најтрагичнији део српског племена, овога пута онај преко Дрине. Тако се речју *сейей* отвара нови слој, нови хоризонт значења, у коме се асоцијације усмеравају ка оном правцу где су Ђорђеви духовни (а и крвни) претходници уронили у најдубље узроке националне трагике. Тиме се поље асоцијација проширује до најдубљих тамнина историје да би се, идући даље, ширило до метафизичких, универзалних значења.

У следећој строфи песма добија изразит иронијски заокрет:

*У мали Зворник ко у Јерусалим
Каг најзад банух све се у сѝиг сѝину
На ћурији кличем на мосту већ жалим
За нечим ишћо навек ошћиде низ Дрину*

Сладоје овим стихом отвара нови видокруг значења, постављајући истовремено и једну ироничко-трагичку паралелу: *У Мали Зворник ко у Јерусалим*, то јест *Свети Град Божији* *иде је рођена Црква Христѝова у дан Педесетнице, када је Дух Свети сишао на Ајосћоле. Од Ајосћола је из Јерусалима раширено јеванђеље и целокупно Божанско Ошћривење, оно Ошћривење које је Бој раније најављивао и делимично ошћривао иреко иророка.* Доводећи их у везу, Сладоје релативизује удес у коме је затечен песнички субјект јер се, ето, Мали Зворник јавља у улози места вечног спасења, да би већ у неколика наредна стиха све добило потпуни обрт и метафизичку тежину, чиме песник сеже до универзалног, наднационалног, свељудског.

Сладојева песма се понаша као кристал и сваки залазак у следећу строфу је поглед на нову брушену површину, која нуди сасвим неочекиване светлосне ефекте. У завршној строфи, у којој је сада лирски субјект у обрнутој смеру – из „земље обећане“ ка постојбини стиже се Хароновом барком, а онај завичајни свет из кога је гледао „земљу обећану“ сада је Хад,

īde se још само Каракај бијели. Стиже се, дакле, у свет мртвих, у мрак, у нигдину, у ништавило, у непостојање. Овако ефектан крај, запечаћен парадоксом, достојан је и једног Хелдерлина и Рилкеа, што Сладоја представља као песника највишег формата.

Понекад се чини да је Сладоје своје златно перо спустио у дно оног тамног андрићевског језера, у коме се нико не огледа, у језеро црне жучи, црње од самог туша, и на орфејевској лири извукао онај печални звук који удара у дно најдубљег, најскровитијег душевног дамара, до најдубљих значења језика. Он је завирио до саме суштине бића, суочавајући га са самим собом или најјаснијом сликом сопственог пораза или, ако хоћете, своје суштине. Управо ово песништво у српском језику има ону тежину какву у немачком имају Хелдерлин и Рилке и управо се на овом примеру може најочигледније сагледати она Хајдегеров мисао о уметности *као свештом оињу и месџу īде сиварности сваки ѿуџи изнова ѿоклања човеку свој доџле скривени сјај да би он у ѿој јасности чистије видео и разѿовеџније чуо оно шѿо се обраћа њеѿовој сушѿини.*

Из ове поезије производи да је само пораз оно на шта се може рачунати да би се досегла она највиша тачка Богопознања или самоспознаје, којој тежимо да, како каже песник, *ѿримимо венац и хосѿију на чаробном бреѿу од косѿију.* Ваистину нема такве лире ни таквог тона у српском савременом, па богме ни у новијем светском песништву.

Иако би се Сладојеви стихови понекад могли разумети као пророчанства, његов песнички исказ обојен најдубљом самоспознајом, у коме препознајемо сету предака и гнев поражених витезова, а он је само неко ко о томе бележи *чрѿе и резе* остављајући најоскудније трагове о свету пропалом, неко ко је остао и *без крова и без шемеља.*

*Као да не знам и без њеѿа
Да сам крвава ѿука снеѿа,
Ловац на каѿи, ѿрину словну,
Соха и сѿожер свакоме ѿовну,
И наѿорели криви ѿорањ,
Несѿалоѿ свешѿа ѿодуѿорањ.*

Као у оној библијској, по којој *ниде није ѿророк без часѿи осим у ѿосѿојбини својој и на дому својему,* и у Сладојевом песништву песник је неко ко је понижен и одбачен понајвише управо међу ближњима:

*Гледају ме ближњих очи од сїлачине
Док умрли зову из карамрчине*

*У којој се шума мучи да њрохода
А душа да њојми шїа шайуће вода*

.....
*Изїлега ми да сам госїео у Томе
А њошо сам њеби, гоме, свеїли гоме.*

После Војислава Илића (*Маскенбал на руднику*) Диса (*Наши дани*), Светислава Стефановића (на пример, сонет *Смрїи*), Симе Пандуровића (на пример, *Свеїковина*), ево и Сладојеве дијагнозе „наших дана“ (или векова), која је уједно и препорука за успешан опстанак у „друштву“:

*Саїни се – и бољи су –
Неће њи њасїи круна
Наїїїај и њи сису
У воњу њрљавої руна.*

*Проваљај се у блаїу,
Осеїи родну њругу:
Замркни у развраїу,
А освани у блуду.*

*Нека и с њвојих шака
Прокаїа њраї њо снеїу.
Сркни домаћеї мрака,
Скљокај се у балеїу...*

*Па да ње сред брлоїа
Најзад њрме за своїа!*

У овој и сличним песмама Сладоје је најближи ономе што се означава као ангажована уметност, у овом случају песништво. Његов песнички исказ је оштар и јасан, песников однос одређен а дијалог с невеселом савременошћу изведен до краја – али то га не лишава осећања да *їева* по налогу више силе, по нужди свога времена, сажимајући векове у стихове као комадиће поломљеног зрцала у којима се огледа суморна савременост песникова – упућујући не вечни усуд или вечно враћање истога.

Но, ни песништво, иако последње уочиште витезанахорета, није довољно да се макар привидно залечи рањена

душа или макар делимично искаже оно што се има рећи, јер је, окрени – обрни, залудан посао: *А види селе чиме се ја мајем.*

(У Београду, о Оињеној Марији, 2015)

НАПОМЕНА:

Стихови Ђорђа Сладоја навођени су према следећим књигама:
Ђорђо Сладоје, *Велики њосѝ*, СКЗ, Београд, 1984.

Ђорђо Сладоје: *Дани Лијељани*, избор и предговор: Владимир Јагличић, Слово, Врбас, 1996.

Ђорђо Сладоје, *Пејџозарни мученици*, БИГЗ, Београд, 1998.

Ђорђо Сладоје, *Далеко је Хиландар*, Књижевна заједница „Борисав Станковић“, Врање, и СРНАФЕСТ, Српско Сарајево, 2000.

Ђорђо Сладоје, *Душа са седам кора*, избор и предговор Ранко Поповић, Завод за уџбенике и наставна средства Српско Сарајево, Српско Сарајево, 2003.

Ђорђо Сладоје, *Олдегалце српско*, Просвета, Београд 2003.

Ђорђо Сладоје, *Манасѝирски башиѝован*, СКЗ, Београд, 2008.

Ђорђо Сладоје, *Горска служба*, изабране песме о завичају, Графомарк, Лакташи, 2010.

Ђорђо Сладоје, *Злаѝине олуѝине*, СКЗ, Београд, 2012.

Драган КОПРИВИЦА

НОВА ПЈЕСНИЧКА ОГЛЕДАЊА
АНДРИЈЕ РАДУЛОВИЋА
(„БИЈЕЛА ПЧЕЛА ВОЛТА ВИТМЕНА“,
„Штампар Макарије“ и „Ободско слово“, 2015)

Нова књига поезије Андрије Радуловића, коју су издали „Штампар Макарије“ и „Ободско слово“, „Бијела пчела Волта Витмена“, представља нову потврду зрелог поетског исказа аутора, који је своју прву збирку поезије „Поглед с моста“, објавио још 1994. године.

Радуловић је досад објавио преко десет збирки, а поезија му је превођена на више језика: руски, енглески, њемачки, италијански, шпански, мађарски, арапски, пољски, шведски, бугарски, румунски, грчки, француски, словеначки и друге. Састављач је једне Антологије поезије „Језерски врх“ (2013), и добитник већег броја значајних књижевних признања, међу којима су и „Марко Миљанов“, „Симо Матавуљ“, Кочићево перо, Балканика, „Грамота“ Литерарног музеја Бугарске, „Носсиде“ (УНЕСКО) Италија, Повеља за посебан допринос култури – „Аниноаса“, Румунија, Плакета и златна значка Културно-просвјетне заједнице Србије, Вукова повеља (Лозница), а добитник је и пјесничких признања из Либана, Русије...

Бави се преводима са руског, организовао је књижевно-научни скуп о дјелу Миодрага Ћупића, дакле, вишеструко је присутан у нашим културним дешавањима, а нова збирка представља управо дио мозаика његових пјесничких оглашавања.

Радуловић, свакако, не даје случајно наслов својој збирци „Бијела пчела Волта Витмена“, већ се у самом наслову декларише као заговорник бијелог, то јест, слободног стиха, како се управо оглашавао овај амерички пјесник из 19. вијека, који је при том славио индивидуализам, залагао се за стварање нове америчке литературе, а у доброј мјери бивао несхваћен од својих савременика понављајући на тај начин судбину многих стваралаца на различитим меридијанима.

У својој збирци Радуловић пише у форми слободног стиха, стварајући углавном кратке поетске медаљоне, који имају и ехо тзв. „пјесама у прози“ тургењевске провенијенције. Аутор претвара низ животних импресија у поетске исказе правећи заокружени спектар визија стварног и оностраног, организује цјеловит мозаик пјесничких одазива на утиске из спољашњег свијета, преточене у поетске визије.

У свом садржајном Поговору књизи „Лирска зиданица Андрије Радуловића“ угледни српски књижевник Срба Игњатовић афирмативно се односи према дометима ове збирке, закључујући при том да је „поезија Андрије Радуловића налик будном сну. То није онај сан из којег се будимо да бисмо се суновратили у (нелепу) јаву, већ је фино 'предиво' исткано на фону пунозначја света.“

Књига Радуловића организована је у осам поетских циклуса: „Три ријечи“, „Рукопис“, „Црни ратар“, „Облаци и коњаници“, „Сан на језеру“, „Поноћни разговори“, „Септембар“ и „Узалуд Кафка“.

У првом циклусу, на примјер, језгровитим исказом на „малом простору“ издваја се пјесма „Ангелина“, у којој аутор кроз лирску цртицу заокружује горчину судбине свих младих пјесника занесењака, загледаних у поезију као извориште првих надања, као и потоње горчине, и дубоког разочарања. У другом циклусу успјешно се издваја пјесма „Прва слова“, лирски запис без риме о давним успоменама и сјају дјетињства, доживљај који још увијек траје у сјећању чедним заносом који не тамни у времену. У пјесми „Бицикло“ аутор се опет у сентименталном тону осврће на своје дјетињство и очев бицикл, којим везује два времена, уз пропуштenu жељу да се тим бициклом одјезди до Берлина на чашу пива.

У пјесми „Трешња“ Радуловић се опет зауставља на лирском детаљу, од којег се може изаткати пјеснички медаљон. Овога пута то је сјећање на јунакињу из земље излазећег Сунца, Јапана, изгубљену на нашим просторима, уплакану што је морала бити посјечено стабло трешње у дворишту Студентског дома у Никшићу. Пјесник истовремено прави успјешну поетску паралелу, промовишући тај детаљ у повод за „сјечење“ његове младости, мјесеца и стихова.

ТРЕШЊА

Студенткиња из Јапана
 Прича ми
 Како је читаву ноћ
 Плакала
 Кад су сјекли трешњу
 У дворишту
 Студентског дома
 У Никшићу

Посјекли су тада
 И мјесец
 И стихове
 И дио моје младости
 Рекох јој
 Загледан
 У њене сузе
 Као у ријеку далеку

И у осталим циклусима аутор се драговољно налази у власти симбола, наоко непјесничких слика, које кроз лирски штимунг претаче у поетске импресије преко којих настоји да препозна одлике времена које пролази, у узалудној жељи да заустави временско клатно.

Управо због оваквих порука и поступка пјесме Радуловића у овој збирци носе печат и хаику поезије кроз осмишљавање тренутака запамћених у времену, кроз краткоћу утиска подложног поетизацији и еху пјесничког коментара.

У таквом тону је и пјесма-сјећање „Лулаш“, у којој аутор наводи како је Стаљин пушио херцеговачки дуван, о чему је говорила чак и његова кћерка Светлана, као и један руски ратни ветеран, а пјесничка поента Радуловића је да се „само у Херцеговини ћути о томе читаво једно столеће“.

У пјесми „Седам ребара“ пренесено је сјећање робијаша са Голог отока, а у „Пјесми о коњу Букефалу“ неприкосновене вриједности, које код обичних људи из паланке губе на значају под притиском паланачке филозофије живљења.

Из циклуса „Сан на језеру“ треба издвојити пјесму под називом који носи и сама збирка. Радуловић преко симбола

„бијеле пчеле Волта Витмена“, то јест, пјесникиње Е. Ц. Морган, повезује удаљене просторе Америке и Румуније.

Основни лирски угођај, који преовлађује у књизи Радловића, је својеврсно сентиментално свођење рачуна, пјесника и грађанина истовремено, са доживљеним и испјеваним, при чему је поента у мирењу с неумитношћу времена, које брише за собом године живота, али и збирке и стихове. Зато је књига и интонирана зрелим ауторским углом, прихватањем пролазности као нечег неумитног, природног, али и привлачног, као што се може говорити о привлачности зла и таме у пјесничким мотивима.

Таква је и пјесма „Кречење“, гдје лирски јунак схвата императив потребе за животним промјенама и увођењем реда у личну свакодневицу, али и поред тога оставља све да траје онако како и јесте, без снаге да било шта промијени, а све у знаку пролазности ствари.

Гледано у цјелини, ова нова збирка поезије Андрије Радловића садржи читаве прегршти изврских стихова, поетски сагледаних импресија у духу мирења с годинама и пролазношћу, низ минуциозних запажања о наводно нелирским темама и мотивима, који се под пером пјесника претачу у лирске секвенце, које се оплемењују углом гледања на улогу човјека у времену и простору, његошевским рјечником речено, као „сламке међу вихорове“ пред временом и материјом.

Ружица КОМАР

МИСАОНОСТ ПОЕТСКОГ РИТМА

(Младен Бјелица, „У равнотежи“,
Удружење писаца Поета, Београд, 2013)

Јединствена сугестивност прве књиге Младена Бјелице, с насловом „У равнотежи“, изражава сложен доживљај свијета. Особени поетски ритам, махом, краћег стиха широко развија филозофску рефлексивност. Мисаоност извире из форми pjesама састављених од једног до десет стихова као засебних цјелина (око деведесет и осам), које чине цјелину збирке, а која се доима као својеврстан лирски монолог. Посебна организација изабраних језичких знакова опсервира тему о „билости“, у координатама личног и универзалног поимања постојања. Стварно и метафизички лексика симболично-метафоричних значења понире нијансирајући запитаност о условљеностима егзистенције и њених есенцијалних облика.

Из лично богате временске дистанце, pjesник разматра о видљивим и невидљивим странама оностраног и слуги упитне просторе ононостраног искуства. По унутрашњем диктату срца интуитивном мисаоношћу одгонета енигме игре, са клацкалице добра и зла.

Поета трага излазе, узнемирен личним и друштвеним погледом из планетарног круга, у поразу од таме свеопштег насиља. Испред зидова, из тјескобе налази у поезији могућности које отварају наду о постојању љепоте овоземаљског животног трена. У ријечима је могућ сусрет, и прелазак с ону страну црте, кад „Таласи преливају воду“ (стр. 18). У мелодији из спојева и додира ријечи егзистирају знаци наде, и кад „не радујемо се себи“, и кад: „Небо се огледа у води“ (стр. 19).

Трагалачки дух не посустаје из распећа, из двојности, из неспоразума кад „Загледани у будућност,/ Видимо једино вечито сада“ (стр.14.). Изнова, проналази се разлог и ослонац у могућностима суочавања, што илуструју стихови:

„И само у поезији / Покушаваш да одговориш/ на питање: / Ко кога игра?“ (стр. 34). У токовима лирског монолога, стихови попримају облике мисаоних сентенци. Приближавају

се близу открића загонетих тачки о суштинама разумијевања и неразумијевања међу људима. Ријечи имају моћ да упозоре и покажу на кључеве којима се отварају тајна врата егзистенције и њених есенцијалних облика. У стиховима пулсирају поруке, које опомињу о погубности дехуманизације због отуђености, која потапа племенитост. Ширина значења израња из синтаксе исклесаног стиха избором сведене лексике, што упућује на мисаоност пословичног језика. У слоју универзалних значења а по трагу модерних европских школа егзистенцијализма, изразито је егзистентан тон личног идентитета, из припадајућег пословичног народног кода.

Мотивска ширина у књизи, маркирањем координата добра и зла, одвија се у разуђеним варијацијама: о пролазности овоземаљског трена; о љубави; о могућој реинкарнацији; о огледалима за душу; о моћи духа и ума; о стварном и нестварном са раскрсница сјећања без семафора; о сложености међуљудске комуникације; о насјложенијој релацији мушко-женског принципа битног услова за опстанак човјечанства; о паралели дјечије и мисаоно зреле загледаности у тајанства свијета; о временским категоријама прошлог, садашњег и будућег; о ивицама свега и ничега...

Поетско филозофско понирање крајњим и почетним одговорима наглашава пресудну битност категорија сјећања, у суочавању са разним истинама. Карактеристични су стихови: „Не покушавај да зауставиш хаос, / Он је егзистенција овога света“ (стр. 38). Спољашње негирање активности и покушаја, заправо, опомиње о нужности наставка трагања истина у различитим облицима јаве, као и са ивица сна и јаве. Неопходан је неимарски пут да се досегне близина пламена и зрака из далеких свјетлосних одсјаја, изван кругова таме. Услов је за опстанак, посебно, кад ескалира насиље човјека над човјеком, и кад пријети вода, и прасак кугле, која мрви пијесак. Изражени интензитет поетског проживљавања неизвјесности из прошлости у стрепњи из садашњости за будућност пружа богатство естетско-катарзичних сензација.

Интензитет пјесникове осјећајности може да илуструје Фокнерова мисао: „Јуче се неће завршити прије сутра, а сутра је почело прије десет хиљада година“. Из тога временског круга, пјесник из родне планетарне тачке, саосјећа уопште са човјековом немоћи да оплемени свој пут. Иако узалудно, корака до самог себе и до другог, другачијег човјека. Додатно се

библијска порочност усложњава на путу, на коме је, како Његош рече, човјек човјеку највећа тајна.

У основи и потки књиге посебно функционише лексема „контејнер“, симбол који означава облике материјалне и духовне биједи у хаотичној изгубљености човјечанства. Кроз вјекове, контејнер опомиње значењима из разних мириса Бодлеровског цвијећа зла, из задаха и даха ђубришта, које човјек сам себи копа. Што дубље копа мање су могућности да пронађе оно што нема, и оно што није изгубио, или што не постоји. Из све чешће трагичних призора, из опште опомене пјесников глас тражи одговорност за гладне крај контејнера, било гдје и било када. Блиско, без позе, али без осуде, као у молитви глас у стиховима, из ламентације звучи дирљиво у побуни и опирању неправди:

„Он копа по контејнеру, /Тражи оно што није изгубио, / Нада се да ће наћи/ оно што му не треба./ Али контејнер / Није довољно дубок./Да би се ту пронашао.“ (стр. 44).

У књизи се поетско ламентирање развија од првог кроз пет дјелова означених бројевима. Постоје само три наслова за пјесме, које са почетка, из првог дијела, симболично-метафоричним значењима функционишу у цјелини књиге. То су наслови: „Београд“, „Алкохол“ и „Празник“. Аутентични топоним, име пјесниковог родног мјеста, главног града земље Србије, име балканског, европског и свјетског града, означен је и симболичном синтагмом „бела лађа“. Лађа опстаје и постоји захваљујући трагању да пронађе топлину у сусретима из љепоте људске ријечи. Плови из додира, из загрљаја ријека, са раскрсница разорно непредвидивих ледених вјетрова, међу све немирнијим странама свијета. „Бела лађа“ кроз мрачне ходнике историје истрајава, и опстаје пловећи разумијевању и луци мира. Из концентричних кругова мелодије у књизи, стихови из прве пјесме с насловом „Београд“, доимају се као мисаоно упозоравајућа поента:

„На међи почетка и краја/ Не постоји време./ Оно се овде другачије броји./ Још од Косова“ (стр. 9).

Три означена наслова у композиционој структури књиге продубљују мисаоност у запитаности о удесу и усуду „беле лађе“ било да преовладава „Алкохол“ или „Празник“. Илустративно опомињу стихови: „Тегљач вуче реку низводно“ (стр. 18); „Сви жуде за почетком“ (стр. 16); „Како чујеш реч?“ (стр. 25). „Само још несхватање/ Производи догађање“ (стр. 24).

Гранају разуђена значења у лирском монологу. Посебно су занимљиве варијације о остваривању најсложеније комуникације, разумијевањем односно неразумијевањем између мушко – женског принципа. Пјесник нијансирано открива суптилност из жудње за сусретом љепоте у импресивним сликама:

„Дан се савија око твога струка/ Док садиш цвет овог јутра / Процветаће, кад више/ Нећеш ту бити: / Ја ћу те чекати, / Јер не знам другачије“ (стр. 42).

О сложености међусобне упућености савремених потомака Адама и Еве, на примјер, казују стихови: „А где могу да стигнем само,/ Ако ти отвориш очи.“ (стр. 72). Пјесник црпи снагу из вјечне дилеме, из одгонетања, као у лапидарним стиховима: „Трчала је покушавајући/ Да побегне, или да стигне./ То је једина загонетка./ Овог света...“ (стр. 73).

У књизи својеврсног лирског монолога постоји мото, који се обраћа читаоцу обећавајући да ће заједно стићи тамо гдје нису били. Обраћање и обећање читаоцу сусрета какав се није догодио звучи блиско у тоновима дјечије бајковитости и филозофско–пословичне мисаоности. Додирују се звучања различитих тонова у хармоничној мелодији лирског монолога, цијеловито у књизи. У треперењу звучања из супротних значењских знакова израњају поруке, мисаони свјетлаци. Сугестивно упозоравају и моле мало пажње из широм отворених дјечијих очију. Сам пјесник, по А. Б. Шимићу „чуђење у свијету“, чином стварања поетских слика успоставља мјеру личне равнотеже, са опште клацкалице из дана и ноћи. Поета слаже ријечи у сопствено звучање, идући по наслијеђеном и стеченом путу препознаје и његује израз свога гласа, са рубова таме до свјетлости. Очи пјесника пониру интуитивно, жудећи открићу пејзажа љепоте душе, било гдје и када у природи. Гледају богатство дугиних боја, што дубље, да би ријечима могли да помјерају црте таме тајне. По императивној осјећајности стварају мисаоне сентенце, стихове. Кораци умјетнички тихо свјетлуцају кроз времена из живог блата, одјекују насупрот интензивно присутног осјећања да:

„Чак ни сунце,/ Које је породило све / Не може да прикаже тмину“ (стр. 95).

У сваком погледу, свјезина поетског израза оправдава обраћање и обећање читаоцима са почетка књиге, чији је наслов „У равнотежи“, аутора Младена Бјелице, пјесника и филозофа.

Душица ИВАНОВИЋ, Торонто

ХЕРОЈИ БАЛКАНСКОГ РАТА И МИРА

(О роману *Хероји из сенке*

Стојанке Раденовић Петковић, Партенон, Београд, 2014)

Ратови, међуратни периоди опоравка и припрема за нове ратове, привидни краткотрајни мирнодопски периоди – то је слика Балкана кроз векове. Историја памти оне који су с оружјем у руци бранили отаџбину. Безимени остају они који ратове проводе у бежанији, по склоништима, гладни, голи и боси, чекајући хероје да се појаве на кућном прагу, па макар и у мртвачком ковчегу.

Хероји из сенке је роман о женама које су се бориле „не оружјем, него на свој, женски начин. Као непознате учеснице ратова на Балкану, развило се код њих,... умеће преживљавања“.

Роман је компонован у пет по обиму неједнаких прича о балканским мученицама и херојима.

Причама о Катарини и Милици Стојанка Раденовић Петковић је посветила и највише пажње и највише места у књизи, чак преко 250 страна романа. За њих је везана прича о Катариној унуци Живки, или Ивки. Иако кратка, ова трећа прича употпуњује породичну историју и готово наследно несрећну судбину претходне две јунакиње.

Те три повести су породична хронологија, која није само окосница овог романа, него је, по мом мишљењу, то роман у целости. Животне приче ове три жене једна из друге проистичу и чине компактну целину.

Преостале три, по свему судећи накнадно додате приче, веома су кратке, готово цртице из живота јунакиња, које имају или лабаву везу с претходнима („Ана Луција“, кратка повест жене која је баба Живкиног супруга), или је немају уопште, него су сасвим независне („Жаклина“, „Јадранка Едина“). Поред тога, Стојанка се у судбине и психолошке профиле ових јунакиња ни изблиза није удубила као у прва три централна лика.

Ове три јунакиње, Жаклина, Јадранка и Едина, подсећају нас, међутим, на поруку поднаслова романа „Жене у ратовима на Балкану“, јер ту се роман први пут шири ван граница Србије, посебно југоисточне Србије, где је прича о Катарини и њеним потомцима започела.

Жаклина, избеглица из Босне у Торонту, изданак праве југословенске породице, више није само представница Српкиња, тако да код ње већ имамо потпуни прекид континуитета који је почео са Катарином причом из доба Првог балканског рата.

„Јадранка Едина“ је такође цртица из живота досељеника из бивше Југославије у Канаду. Две жене различитих генерација, другачијег националног порекла и менталитета, срећу се у страном свету у коме свако тражи некога ко говори „по нашки“ и ту се рађа једно лепо познанство са много разумевања. Ратно и национално лудило, које је оставило Жаклину у ожиљцима за цео живот, тек сада, у сусрету Српкиње и муслиманке у далеком свету, показује сву своју бесмисленост.

Последња прича, иако је о нашим савременицима, па још смештена у Торонту, даје кратку и снажну дефиницију жене и њене улоге у ратним условима на Балкану: „Мушки ратују, а ми после плачемо“ – каже Јадранка.

Стојанкин поступак грађења романа на идеји континуитета женске ратне и мирнодопске повести од Балканских ратова, па до избеглица из последњег грађанског рата и њених жртава расутих по свету, помаже читаоцу да сагледа промене улоге и положаја жене у ратним условима. Роман се завршава поруком једне од ћерки бившег официра, који је преживео рат, али се после рата предао: „Тата, ми сад преузимамо ‘команду’!“

У овом повику има мало фине ироније. Јер, Стојанкини војници у прегачама, хероји без еполета и ордења, командују животом и мире се са смрћу током целог овог романа. Сходно наметнутим условима, а услове намеће свет у коме је мушкарац доминантан, па је то још појачано снажним патријархалним односима на Балкану, јунакиње ових прича преузимају улогу и оца и мајке, оне су и жене које чувају огњиште и домаћини у исто време.

Балкански мушкарци, после страдања на фронту и у заробљеништву, губе вољу за животом, разболијевају се, повлаче у себе. Миличиног Митра ратне патње и немаштина преображавају од самопоузданог у слабог мушкарца, који се без стида ослања на женину способност за преживљавање. Јад-

ранкин отац је, по повратку из Немачке, „одбио да учествује у животу ослобођене земље.“

Не само у рату него и у миру, жене из сенке преузимају команду да би нахраниле потомство, очувале традицију, сачувале част и име породице. „Увек је био рат, чак и кад је било мирнодопско време“, каже један од јунака романа. Разлика је само у томе што се ни после потписивања примирја, онај најтежи, женски рат, никад не завршава.

Роман Стојанке Раденовић Петковић одаје дужно поштовање и захвалност овим скривеним херојима.

Слободан ЈОКИЋ

РИЈЕЧ О КЊИЗИ ЈАНКА ЈЕЛИЋА *БИЉЕЖ-НИЦА ИЗ ПРЕОБРАЖАЈА*

Почећу и завршити једном старозавјетном причом /ипак ови који долазе од Дробњака имају доста старозавјетног/. Прича је о Јакову. „И остаде Јаков сам. И рваше се човјек са њим до зоре. И видје човјек да га не може савладати, те се дотаче зглоба бедра његовог, и ишчаша зглоб бедра Јаковљевог у рвању његовом са њиме. И он рече Јакову: „Пусти ме јер дође зора“. А Јаков рече: „Нећу те пустити док ме не благословиш“. И он му рече „како ти је име“. А он одговори: „Јаков“. Рече му: „Од сада се нећеш звати Јаков, него Израиљ, јер си се јуначки борио и Богом и са људима и одолио си. И благослови га. И назва Јаков то мјесто Пениел тј. лице Божије, јер вели видјех Бога лицем у лице, и спасе се душа моја“. Овдје прекидамо ову причу.

Човјек као најсавршеније створење Тројичног Бога, створен „по икони“ свога Творца, Личнога Бога, јесте и сам личност. Бог је личност и човјек је личност. Бог је слободан и човјек је слободан. Тајна личности прва је и последња тајна бића човјековог. У безбројном низу тајни, на којима почива и којима је испуњен свијет, тајна личности је највећа. Личношћу својом човјек надмашује и превазилази свијет и усходи до тајне личнога Бога. А човјек је тајна Божија – чудесни носилац лика Божијега, бесмртно и вјечно, лично биће.

Самим тим човјек се рађа са неугасивом тежњом за вјечним и бесмртним. Све што чинимо – чинимо или би требали да чинимо, да бисмо били бесмртни и непролазни, апсолутни и непоновљиви. Истовремено, у себи носимо и наше друго и скривено ја. У нашој палој природи постоји срамни и тамни стуб, и у њему неки импулси који нашу природу тјерају на саможивост, егоизам, агресију, насиље, мржњу и смрт. Готово чим прогледамо почиње у нама рат, права драма, сукоб божанског и демонског, истине и лажи, добра и зла, мрака и

свјетлости, љубави и мржње. Све то, као у циклусима, смјењује се у нама и у људској историји. На сву срећу зло не тријумфује, али ствара пустош и чини понекад живот неподношљивим.

Живимо у времену, епоси и цивилизацији драматичне кризе човјековог идентитета. Свјесно или несвјесно, учествујемо, у процесу рашчовјечења и дехуманизације човјека. И прошли и овај вијек као ријетко који у историји, борили су се за човјека, за успостављање што бољих услова за живот, и постигли су у томе невјероватне успјехе, какве ни највећи оптимисти нијесу очекивали. Ипак, неком ироније „судбине“, тај грандиозни напредак се окренуо против човјека. До неслухених размјера се разарају и растачу човјекова личност и достојанство. Стил живота, принципи и начела који одређују токове /савременог/ свијета и /живота/, иако на први поглед човјечни, стварају посебан тип човјека. Ствара се човјек /чудовиште и монструм/, нека самозаторена, хладна и безосјећајна јединка /монада/, сурови такмичар и груби професионалац.

Ипак, и као такви позвани смо да се усавршавамо у добру, и светости и у свјетлости (Преображење се дешава у свјетлости, па претпостављам да је отуда и дио наслова књиге), у правди, у лијепом и узвишеном, да свијет и живот чувамо као дар Божији који нам је дат на употребу, да дијелимо своје срце, и све, једни са другима, како је говорио покојни отац Радован Биговић.

Многи људи у историји човјечанства, који су се бавили питањем човјека, говорили су на тему о људском животу. То је и природно, јер кога год интересује човјек неизбежно га интересује и човјеков живот, тј. начин, садржај, квалитет и смисао људског живота. Различити људи у разна времена давали су и различите одговоре, различита схватања и тумачења људског живота, његовог начина, карактера и смисла.

Живот као живот носи безброј питања, сваки човјек свој живот испуњава питањима и тражењем одговора, и управо ту негдје се сретамо на најдубљи начин са Јанком Јелићем и његовом књигом. Управо се Јелић ухватио у коштац са најтежим и најдубљим питањима и човјека и живота. Он више пута кроз своје јунаке поставља питања: има ли живот смисла или како човјековом животу вратити садржај, како људима вратити изгубљени смисао живота? Има ли уопште разлога за постојање? Јанко схвата да је без смисла и без питања и одговора, живот пун страха, лажи, сујете, глупости, издаје и на крају смрти.

Страх. Много ликова из књиге се срело с њим. Шта је страх? Александар Шмеман каже да „супротност љубави није мржња него страх“. Колико је ово дубоко и истинито. Страх је, прије свега одсуство љубави, или тачније, „то је оно што расте као коров тамо гдје нема љубави“. Страх човјеку каља образ често. И онда се нађе по неко ко се чак боји као и један лик из романа, назвати својим правим именом, а све због дневно-политичких, и ускостраначких, и фотељашких интереса. Прича је на жалост истинита потврдио ми је аутор. „А како ти је право име“. Са друге стране мук и ћутање. Не помажу ни надимци ни презиме јер људи се по имену познају. Страх га је нагнао да је чак предузео и да промијени то „мрско“ име. „Једино није знао како ће се звати када промијени име. Сваке ноћи је лијегао са једном идејом, а устајао са другом. Није могао да нађе право име за себе“. А звао се Србољуб. Најљепше му је рекао познаник: „Није ти то због имена... Како ће те вољети неко кад ти своје име не волиш“. Можда би он и волио своје име али не смије, страх га је.

И онда страх изроди лаж која са собом доноси немир и промашај и кад она завлада и надвлада онда једина разлика између дјечака и одраслог је, пише Јелић у поглављу *Сеобе*, само у томе што „одрастао човјек боље лаже, или боље прихвата туђу лаж да би и сопствену лаж могао да протури и оправда на општем вашаришту сујете, самољубља, користољубља и сиромашне али неизбјежне љубави“. То онда изгледа обично, нормално и потребно. Сваки дан нам је испуњен „шареним лажима“. И човјек долази до дна када нема веће потребе у животу него да сам себе слаже. Страх и лаж рађају издају, превару, убиство са којима ће се сретати путар Павле кроз пет својих прича, они рађају мржњу и нетрпељивост коју на суђењу куша Томаш Погорелац, они рађају неразумијевање и чудну љубав и несхваћену бригу између Анђелије и Елеоноре, ружноћу коју ће одсањати један професор. Страх и лаж ће навести човјека на самоубиство или да се човјек буди без части, они ће даље довести до Сеоба и опустошене пустоши, они ће произвести и лавез у Улицама паса. Свему томе није крај јер какав би живот био без драме или како то Јанко узвикну у предзадњем поглављу: „Руси ће на крају побједити“.

Направићемо екскурс. Свидјело ми се како је писац описао Никшић.

Сигурно је Никшић град у који је аутор дошао или како би рекли шљегао из дробњачких гора и села, управо слика и човјека и живота о коме говоримо. Управо у овом граду који је град Светог Василија Острошког, можете наћи много људи упућених једне на друге који не могу замислити свој живот без другога, у коме још увијек можете наћи сјајних професора, писаца, пјесника, говорника, који има и спортску и културну традицију, који данас има два велика музичка фестивала, који има и Саборну Цркву, Краљев дворца и Царев мост, и ријеке Грачаницу и Бистрицу (ријеке са овим именима имају и на Косову и Метохији гдје носих и ову књигу да се тамо мало доради и допуни и просвијетли јер је тамо наше „грно судилиште“) а има и стадион крај Бистрице. Има овај град и Септембарске дане културе, али нажалост само за пробране, подобне у којима млади и талентовани писци додуше неподобни не могу да се нађу. Има и Жупу и Голију мада ово двоје немају, хвала је Богу, никакве сличности. У њему можете наћи још неку кафану, које Јелић на веома проницљив и тачан начин описује, у којој се можете наћи са човјеком, колегом, незнанцем, пријатељем, па и непријатељем, можете се срести и са доктором професором на два факултета /такође неподобан/ који нема проблема са новцем јер га нема, да и по коју паметну и чујете и да је каткад и ви можда кажете, или да са истим професором ћутите и уживате у том ћутању које је веће од сваког говора, или да вам неко изрецитује неку поезију, да чујете лијепу стару и заборављену пјесму. Има и кафана у којима су газде и газдарице уједно и конобари „крупни средовјечни и искрени људи“ виши, јачи и бучнији од свакога госта који долази у њихову кафану, и још много чега има лијепог и јединственог у нашем граду, једном ријечју можете наћи склад и мир испуњење и срећу и радост и за себе и за своју породицу и за своје пријатеље, да баш у овом граду кога је са правом један наш велики књижевник назвао Господином, Господин Никшић. Али са друге стране и као што човјек умије да падне и посрља тако и овај лијепо град умије да буде пун „улица шљама или улица паса“ како их је Јанко сјајно назвао, у коме полако завладавају наркоманија, алкохолизам, зеленашење, преваре, лажи, подметања и на жалост убиства и самоубиства. Претвара се у град у коме се на много питања на жалост одговара са једноставним и незамјењивим Ништа: шта се ради, шта си добио, примате ли шта, како си, има ли ишта

ново, шта нам имаш причати, шта хоћеш? Ништа. И то Ништа је заокупирало и освојило овај град и постало, како Јелић на почетку романа дубоко промишља, „неодвојиви оживљени дио нашег духа и попут вјековне мудрости, традиције, обичаја и закона постаје дио нашег наслеђа. Ништа је свеукупно прилагодљиво и морфолошки и семантички и зато ми имамо сад и НИШТАЉУДЕ и НИШТАРОБЕ попут прецизних одредница за виши и нижи сталеж у нашем друштву. Исто тако потпуно једноставно нам се јављају кованице и изведенице НИШТАЧОВЈЕК, НИШТАЧЕЉАДЕ, НИШТАРИЈА, попут чинова и титула које смо увијек вољели, једни другима дијелили и љубоморно чували. А замислимо тек колико ширих и ужих значења можемо да поведемо под једно НИШТАВИЛО“. Аутор на крају сјајно, исправно и недвосмислено закључује да овај израз Ништавило „дјелује као најподеснији за званични назив система у коме градимо своју садашњост и планирамо будућност“. Вјероватно је због тога и остао без посла и сад га понекад зовемо „бивши професор“, јер је желио да мисли иако су гаfino и добронамјерно савјетовали да му је залуд сва памет и да је „могао по нешто вала и прећути“. У нашем граду има доста оних које из горе наведених разлога зовемо „бивши или отпуштени професори“ али то је данас најчистије и најпоносније „занимање“.

Ипак вјерујемо да овај град има ону потребу као и сваки човјек да устане ма колико дубоко пао, и заглибио као и поједини јунаци овога романа, да устане и превазиђе ово/оно Ништа и да опет буде велики и лијеп и пун духа по коме је био препознатљив. Надамо се и вјерујемо дубоко да ће ово друго тј. Нешто или боље рећи Неко на крају тријумфовати.

У следећи дио свог излагања покушаћу да вас уведем једним библијским тумачењем које нам даје писац, које се надовезује на речену причу а којом аутор покушава још једном да разумије откуд палост у свијету. Јелић на доста мјеста помиње пад. „Пао сам“. Даље наставља: „Пали човјек успијева све да сруши да избрише сваку границу, да поистовјети знање и незнање, лијепо и ружно, памет и лудост, живу крв и мртви прљави шљам“. Али откуд пад. Јелић пад ставља управо тамо гдје се и десио, код *Дрвешта њознања* како и носи назив једно поглавље. О том дрвету каже: „Јели смо са њега и ево гдје смо због тога доспјели. И зар је сад битно ко је кога наговорио. Битно је да се ми последије тога јела нијесмо осјетили ситима,

већ смо постали још гладнији. Вођени само својом глађу упознали смо и оно дрвеће које плода не доноси, бар не онога који би пријао нашем желуцу“. Али писац оставља наду за спасење и избављење. Чак жели и да буде пропалица јер некако му се тај позив чинио занимљивим зато што је послије човјековог пада давао могућност да се поново устане. За њега су прави људи само они који устају. А устати човјек не може ако не падне. Још је негдје на почетку књиге завапио: „Ипак се наддам... Куд бих без тога надања“? и том надом дао је још једну шансу, још једну прилику и мало више времена да се ипак, и са оваквог „неплодног“ дрвета (сјетимо се смокве из Новог Завјета) и да се „са њега понешто убере. Неки другачији плод. Само што том другачијем плоду некад треба дуго времена да узри и да нам се пун сочне горчине проспе пред очима“. Закључује да је најбитније „само доћи у право вријеме под право дрво“. Живот увијек даје још једну шансу, још један тренутак наде, још један позив јер како рече један савремени пјесник „један позив мења све“.

Мислим да је сад дошао тренутак да се вратимо на почетак и причу о „рвању са Богом“.

Најдубље и највеће рвање и борбу Јелић оставља за крај књиге, за који се спремао кроз цијело писаније.

„Има ли Бога? Има ли га да ми помогне? А шта ако га нема? Је ли Бог створио свијет. Шта ако није? Боже откуд околико воде на небу? Шта ће у моме питању самоме себи Његово име? Он би се у појединим тренуцима Богу светио, и рекао ти нијеси наш Бог. Ти уопште нијеси Бог“.

И шта се послије свега догађа? Постаје Јаков. Постаје рвач и борац. Рекли смо да је од тога рвања Јаков добио име по којем се назвао изабрани народ. Али сва ова питања која је аутор изнио преко својих јунака, и кроз свој стид и срам због палог и промашеног живота, не значи да је он богоборац, онај који ратује против Бога. Када дубље прочитамо ову причу, видјећемо да Израил управо значи супротно. То је онај који се бори за благослов Божији, за Божије призивање, за Божију љубав, за Божије пријатељство. Бори се да би био боговидац, и да буде онај који гледа Бога, он жели да се преобрази и да се порази пред Богом јер тај пораз је побједа са Богом и благослов од Бога, јер каже: „нећу те пустити док ме не благословиш“. То тражи онај који се бори са самим собом и са људима око себе, који се бори са свим оним негативним у себи да би

одговорио на Божије призвање. То призвање прави од учмалог и незаинтересованог људског бића ратника који се бори са палим собом да би се приближио Богу. У том смислу може се говорити о борби са Богом старог и палог човјека /наглашавамо палог јер јунаци често падају/ у нама за Божије друштво и пријатељство које тражи онај нови, такође у нама скривени и затрпани гријесима човјек. Он се бори са Богом да би нашао Бога без зазора, сјенки, преграда, огледала. Јанко не жели да вјерује, јер је вјеровање добро, јер је добро увијек вјеровати у нешто, па кад људи не вјерују у себе, онда нека вјерују у виша бића. Такво вјеровање чак разумију и прихватају и убијеђени атеисти, као што је јунакиња поглавља „Она“. Не, он не жели површну побожност, безличну религију, не жели неко вјерско искуство засновано на идеологији, он не жели „оно“ него „Оног“, тј. Христа Бога, жели да се сретне са Њим лицем у лице, жели да буде и рањен љубављу Његовом управо онако као што се срео и био рањен и Јаков. Чист, частан, јасан и истинит однос. И онда можемо слободно рећи да је сваки човјек који жели нешто узвишеније, смисленије, слободније, дубље живљење, борац, рвач који се читав живот рвао са собом, људима и Богом да би добио благослов и прелазак у обећану земљу. Видимо да када се човјек искрено наднесе над собом, над тајном бића свога, /које Јелић тражи и разоткрива кроз цијели роман/, осјетиће сву страшну агонију/борбу која се води на попрштну срца његовог и личности његове, агонију/борбу око смисла и бесмисла у себи и свега око себе. У понорним дубинама душе човјекове, ако је он искрен према себи и има поштену свијест да то призна, увидјеће човјек сву своју немоћ и ништавност без Бога и помоћи Његове. Увидјеће и сву своју трагедију и бесмисленост ако остане сам на развалинама свога бића, по коме пустоше силе гријеха, зла и смрти. И ако се не обрати Богу, Једином Спаситељу човјека, за помоћ, и не преда Му сву душу и сво биће, онда мора да осјећа пакао у себи и око себе, осјећа бесмисао и апсурд свега, и сав свијет тада му се претвара у лудницу. Или по ријечима оца Јустина Поповића, свијет му постаје страшна „воденица смрти“. Али ако су заједно човјек и Бог онда на крају у оваквој борби побјеђују и Бог и Човјек.

Покушаћу да преточим једну познату пјесму кроз Јанково писање и тиме ћу дефинитивно и завршити. Када опстанемо и када се изборимо за „нормалан и узвишенији живот“

обично нас нападну они који не могу да се изборе или у ствари не умију и не смију а можда и не желе да се боре и рвају. Наиме и Јелићевог јунака, као и јунака из пјесме, су на крају а могло би се рећи и већ на почетку романа напали пси, као што нападају и сад и одувијек свакога који се упути боготражитељским стопама и траговима. Обично залаје прво један. А за њим још неколико. А онда „започне читав хор лајања“. Видимо да прво обично почну да лају они мали, који се окураже када њихово лајање пробуди оне веће, а ови мањи се онда још више разјаре и почну да лају као и велики, а толико су мали да не могу ни ограду да прескоче, јер највише нападају управо они пси који су иза ограде а кад би којим случајем и били мало већи и могли да прескоче правили би се да не могу јер не смију, јер су мали а праве се да су велики а они, у ствари, најбоље знају колико су мали али неће да признају. Међутим, овај мали пробуди гомилу и малих и великих који почињу да „кидишу“ и да заувијају, реже и на крају почну да уједају. И шта онда остаје. Обојица јунака прибјегавају најбољем оружју, молитви. Када је јунак „саставио три прста“ и изговорио молитву којом Јелић завршава свој роман: **Господе, Исусе Христе, Сине Божији, помилуј ме грешног**, желећи да их тако и уплаши и побиједи, они су од тога „још више побјесњели“ и нијесу узмакнули ни до дана данашњег и никада неће узмакнути, они покушаше и камен да дохвате али не могоше јер асфалт и „камење бјеше замрзнуто, свезано за земљу студеним синцирима, јер беше јака зима“, као и ове године коју Јелић описује, у којој су обојица осјетили и разношење и лактова и кукова и мириса псеће коже и одвратних задаха, али су остале ријечи које свједоче и вријеме и борбу и зиму и тражење и лајање али које су истините и на жалост свакидашње: „Нека је проклета земља у којој су, пашчад пуштена, а камење свезано“.

Честитам Јанку Јелићу што је као Јаков који је од рвања добио ново име он од тога рвања добио нову и доста велику књигу/роман. Овим заврших своје рвање са књигом а и ви рвање са мном.

Мирослав РАДОВАНОВИЋ

„ОЦЕУБИСТВО У КВАЗИ ДРЖАВИ“

(Аћим Вишњић, *Вијенац српски*,
Српски академски центар, Нови Сад 2013)

Аћим Вишњић је у себи сјединио два великана српске књижевности Филипа Вишњића и Његоша говорећи њиховим језиком, стилем, бесмртним десетерцем и одважношћу о историјским дилемама нашег времена. „Вијенац српски“ састоји се од деветнаест поема које су на линији „Горског вијенца“, његових дилема и вечитог понављања историје на овим ветрометним балканским просторима. Дилеме, историјска раскршћа, издаја, потурице, грозоморна Европа, све се понавља у много драстичнијем и огољенијем облику, а песник наставља песничком линијом својих духовних отаца.

У Вишњићевој визији света историје меша се лична исповест са судбином народа, плаћенички дух репресивне силе злочиначке удруге такозваног ДПС са спонтаношћу људског отпора и вере. Безакоње једне квази државе, њене политичке установе, моралне норме, епска традиција, историја, племенски дух, психологија поробљеног и обезглављеног народа – све су то елементи једне политичко – историјске митологије, облици говора којим се српско национално биће оглашава у мраку историје, у епу који дочарава садашњост. Семантика и симболика овог епског певања Аћима Вишњића није само вањски облик једне културе него носи обележја оне животворне силе која омогућава континуитет историјске свести и осећања која ће у перспективи поразити садашњу националну срамоту. Вишњићево узвишено епско певање је заправо универзално легендарно послање које има егзистенцијално – етичко значење. Његова историјска вертикала и легендарна слика предака сведочи о човековој и националној потреби за самоодређењем и дефинисањем вредносних мерила:

„Небо тмурно имаш ли оркана
Муњо кресни протреси мрчаву

Понорнице откријте латице
 Однесите нам голему несрећу
 Не бисмо ли мало предахнули
 Не бисмо ли Завјет оснажили
 Некршћену браћу окупили
 С њима братску ријеч утврдили
 Да у памет снаге упрегнемо
 Да несрећи леђа окренемо
 Или нам се докрајчује битак“
 (Косовски усуд)

„Вијенац српски“ је еп утемељен у историји и похрањен живим соковима, уздигнуће из света легенди које улази у просторе човековог овоземаљског суочења са парадоксалним обр-тима историјских потреса и непредвидљивошћу безумних сила зла око нас. Вишњић певајући узвишеним стилем наше светле прошлости сваки облик животворне праксе везује за људе тражећи политичке узроке и последице. Политика је судбинска дисциплина коју овај доследни радикал, четник и националист наглашава истичући увек одбрану националне идеје и завета предака као идентификовање са одбраном властитог живота. Његов еп је узвишено певање, израз свести националног бића и хроника трагичних искушења коју нам историја и непријатељи намећу:

„У њима су скривени извори
 Свих тамнина што се откривају
 У човјеку трају без престанка
 Он је свему основ и матица
 Узано му својим тјескотама
 Прекратка му врпца у мислима
 Ћуд opakим дахом испуњена
 Само чека згоду и вријеме
 Кад ће своје расути мракове
 Несагласан с редом утврђеним
 Тај опаки накот непрестани
 Пресебичан неуман и горак
 Жељан наква свога упоришта
 Да покаже своје постојање
 Творењима грешком остављеним
 Да се никад несмиран не стиша“
 (Творац хармоније)

За Вишњића садашњи политички тренутак Црне Горе је истинска драма појединца и народа суоченог са питањима идентитета, вере, територије, припадности, народа изложеног репресији система који је ослоњен на сатанину силу зла САД и ЕУ које чине све да расрбе најсрпскији национални простор. Свет који слика песник у свом епу је попрिште у коме се вредности бране и изграђују у сталном отпору и сукобу са институционализованим облицима политичког насиља и неправде. Политичка митологија непоробљене Црне Горе, којој припада и сам песник, артикулише се као облик и израз колективне свести непоробљеног народа који се буни против наметнутог, националног нихилизма, духовне тираније, оцеубиства, а истовремено тај свој револт представља као израз сећања на подвиге и невиђена страдања за Српство и отачество:

„Хоће нам се побрже мислити
 Како ропству за врат закрочити
 Науци су давно испитани
 Ништа ново нећемо смислити
 Пад нам само изазов велики
 У њему су сапети усуди
 Ту је наше Царство нестануло
 Ми смо дужни главу усправити
 Ништа нема пречега од тога
 Скрушење је предсмртни дријемеж
 Ко не чује онда нек глужје
 Има доста за добра слушања
 Њихово је да сатру мртвило

Глава наша није за продају
 С нашом ћемо свијешћу устати
 Наше руке наше су одлуке
 За добра су дјела намјерене
 Дуго су нам претврдо везане
 Дријешит се морају узлови
 Промисо је Божји прозборио
 И немилост творца синцирова.”

(Косовски усуд)

Историјска перспектива трајања српске Црне Горе представљена је у „Вијенцу српском“ као вечна и натчовечанска борба против снага уништења које су данас тако видљиве.

Вишњић у „Вијенцу српском“ непрекидно посеже за пореклом било да је у питању трагање за коренима националног бића или рађање колективног осећања. Стално је присутна песникова историјска свест о развоју човекове везе са друштвеним поретком и потпуни суноврат захваљујући бојовницима купљеним од стране ЕУ и сатанине силе зла САД. Свој песнички узлет Вишњић остварује на искуственим чињеницама и све то прожима духом личног сведочанства. Вишњићева политичка митологија садашњег оживотворена је песничким моделом у коме је присутан сталан сукоб организованог криминогеног и антисрпског политичког система подржаног Западом и угроженог националног и личног става. Тај сукоб на ширем плану разматрања упућује на узнемиравајуће питање отетог права и слободе и произвољности и накарадности политичког насиља и монополисања прерогативима власти. Самовоља и насиље, политички цинизам тоталитарног управљања у Црној Гори је оно што занемарује неповредивост човекове слободе као вековни идеал. Терор и глупост супротстављају се разумном поретку. Лажна свест и фалсификат свега су израз отуђених политичких установа духовних пигмеја о којим пева Вишњић. Песник је хроничар и сведок распамећене Црне Горе у којој је на делу сукоб човека, нације са окрутним законима оцеубице и криминалца који све фалсификује и стално испољава своју злочиначку ћуд:

„Мајчин језик они не поштују
 Њен им језик није од цијене
 Ни мајка им није што је била
 Они ни с њом нијесу у сродству
 Те њен језик хоће да презову
 Она им је мрска што је Српка
 Што се није другачије звала
 Зашто мора баш Српкиња бити
 Што се туђим перјем не закити
 Ко и они с њиховим школама
 С великијем школским титулама
 Што празнином тешком замрачују
 Те сад с трона лажи и издаје
 На Његоша славног ударају
 Кажу да он добро не свједочи
 Побрчко је веле све од реда
 Није знао велики владика

Шта је Српство а шта Православље
 Он је писо другијем језиком
 Дружио се са српским пјесником
 Па отуда све нас посрбио
 Црну Гору српском учинио.“
 (Разура)

Песник је у парадоксалној ситуацији која не подноси нагодбе јер за свој чудесни силазак у „подземље“ тражи надљудске жртве и вечну самоћу. Видовитост и генијалност изолују човека, његов унутрашњи поглед окреће се према властитој светлости која зрачи у тишини, изолованости и самоћи. Ход ка властитом опредељењу и светлости на трагу је једине могуће истине и опредељења. Песников гест остаје разапет између Земље и Неба, између властитог гласа и негостољубивог, распамећеног света:

„Искро божја у сваком не можеш
 Теби није суђена тамница
 Твој је престо изабране свезо
 И у њима луче настанио
 Да небеса на земљи свијетле
 Дијелићи искрама тајанства
 Одвајајућ глуве и мрчване
 Да царују над вјечнијем мраком
 Како би се достигли пузавци
 У прашини ко свиње ријући.“
 (Слова и гробови)

Вишњићев непоновљиви еп, који досеже његовог узора Његоша, рођен је у сањарији, контемплацији, епифанији (као откровењу суштине ствари). Велики српски песник и нововековни страдалац за Српство износи своје поетско сањарење суочен са реалностима живота, бачен у нељудски систем, свет који је ништавило свега људског и националног. Емоционално промишљајући свет, откривајући знакове и смислове, градећи кроз сањарију динамичан духовни процес песник твори индивидуални архетип живота ослоњен на историјску и националну вертикалу, он уздиже унутарње енергије пробуђене сањарењем, али га оне истовремено бацају и у вртлог макрокосмоса, егзистенцијалне узнемирености која се рађа у дотицају са грозоморном стварношћу Српске Спарте претворене у чудо-

виште, слугу туђина, распамећеног оцеубицу који маше крвавом сабљом у име монструма против нашег рода:

„Ти свјетовни главаре безбрижни
 Те затвори проклету границу
 За немилост крвничке оштрице
 Братску дјецу врагу остављате
 И за браћу небратски радите
 За Косовски завјет не хајете
 Са којим је Гора Његошева
 Пет стотина љета крварила
 И о браћи српској под Турцима
 Славни Вијенац у небо уздигла
 Да читају људи и јунаци
 Да запиру врази и мудраци
 Да се света Милошева рука
 Обасјана Круном Лазаревом
 На пријесто свесрпски издигне
 Нашом борбом нашим довршењем.“
 (Устали гробови)

Поетске слике не иду само у просторе уметникових личних успомена него се уземљују у далеку историју нашег постојања градећи и оне ситуације које се досежу интуицијом, процесима стваралачког надахнућа и духовног заноса. Евокација догађаја, слика, симбола у Вишњићевој поетској творевини подсећа читаоца на митску, религиозну, националну, филозофску суштину. Самосвојне слике и симболи разумљиви су, они су надахнуће колективног, ризница похрањена у свест нашег сећања, обасјана интимним егзистенцијалним:

„Црна Гора Црнојева дико
 Племе гордо дијаманте плави
 Немањића вило нагоркињо
 Лучо света огледало српско
 Петровића лучо над лучама
 Пробуди се растјерај облаке
 Косово ти јечи у ранама.“
 (Свједок)

Унутарњи простор дела је највернија и најпотпунија слика уметникове душе, слика у којој се исказује уметников и песников доживљај живота, света, национа, бића, интима и

самосвест према чињеницама реалнога живота. Аморфни свет се постепено кроз стихове оформљује, рађа, успостављајући аутохтон унутарњи простор епа, казујући познате колективне митске представе, космогонијски систем настао на пакленој завери сила зла (читај САД и ЕУ) које творе нове антисрпске и антицивизацијске системе. Те сатанине силе зла крећу против свега што је српско, руско, православно, ослањајући се на грозоморни систем диктатора, наркобоса, трговца живим људским месом и његове следбенике који се зарад материјалног одричу корена, национа, историје, самосвести. Вишњић буди и активира читаочеву онтолошку самосвест и његово осећање бивства и припадности:

„Боже мили зар да човјек може
 Оволико предалеко ићи
 И овако у инату стићи
 Како може с толико пркоса
 И толико оскудна поноса
 Надредити неразум разуму
 Како може у црквене порте
 Арлакати на ћивот хулити
 Као да су безумнога трага
 А све зарад губавог иметка.“
 (Разура)

У „Вијенцу српском“ Вишњић је стално у „посредној дијалошкој ситуацији“ у којој се испитује и искушава сам смисао живота и стварности. Песник тежи да дочара садашње историјско време, његове струје и трептаје, карактеристичне садржаје, да открије дубински сензибилитет и морална раскршћа епохе, да васкрсне личност и појаве који оваплоћују српске антрополошке типове. Ликови су оживљени као бића свести која обитавају у историјско – културном простору. Ликови славне националне прошлости прикључени су на виши извор духовне енергије. Они смисао сопствених егзистенција смештају у историјско националну судбину и остварују службу надличних феномена. Насупрот њима стоји садашњи политички црногорски естаблишмент аморалних, изопачених духовних пигмеја који зарад материјалне добити служе јудео-англосаксонско-католичким монструмима који све чине да разоре српски и руски национални простор и претворе Србе у Хазаре 21. века.

ЗАПИСИ

ЗАПИСИ

Миле ЦИЦМИЛ:
Казан мученичке крви

Васко КОСТИЋ:
Како се Бока нашла у саставу Црне Горе

Предраг ВУКИЋ:
Оплег о Видов-дану

Жељко КОМНЕНОВИЋ:
*Ко је Вук Караџић и шта значи његово
наслеђе данашњој Црној Гори?*

Миле ЦИЦМИЛ

КАЗАН МУЧЕНИЧКЕ КРВИ

Стабна су на домак плахе Врбнице, до гро кућа се чује њен жубор а кад помјера облутке, стијешњена између плећа Кручице и Жагрице, као да тихо јечи и ту јеку носи собом доље ка Пиви. Куће су одреда од тесанца камена и брвана пошвене ржаном сламом а ријетке цијепаном лучевом шиндром, једва да су ограничиле узане сокаке који се увијају између огњишта: Кандића, Тијанића, Продана, Радојичића, Туфегџића.

Разазнаје се и средиште села баш око цркве и гробља. Црква је саборна, зидана од тесанца камена у врсте, покривена пепељастим лучем. Кад се погледа прије литургије, роса му даје сребрнкасти сјај а од звоника нема веће грађевине у селу. Зидана у славу уласка Сина Господњег Исуса Христа у Јерусалим, Цвијетима, братском слогом на понос села и племена.

Катуни су повише села, по Тресуљи, као да су колибе починуле на пасу присојне стране Кручице и некако упријеко, за сунцем, кад Орловцу превали, гледајући Мало језеро. Ту је издизано откад се памти, од прије и послије Херцега Шћепана, чијем се граду још разазнају темељи, што умна земља растињем брани и ако је премеђијан од стабанских братстава. И сад се издиже уочи Турђева дне, а се забрани угон мала у чаире и баште посуте воћем. Било је тако и уз ове ратне године, и несрећне 43.

До Малог језера иде се старим прогоном раширеним на завојима вученом јапијом и јармовима, а Тресуљи ко уз нос, из села момачким ходом пола и јаче сата добро убјеним путем, широким да се могу натоварени коњи мимоићи, а то је било ријетко, кад се издизало или здизало с катуна. Прије је бивало да млађи и јачи коњ заобиђе оног који под товаром дрхтећих ногу прави станке док се не викне или не поћера.

И село и катуни, на путу и уз пут, ако се пође уз стабанска језера Мало и Велико ка Трновачком језеру, а оно водом запунило ледничку увалу па се модрој води огледају висови горостасних Вољујака и Маглића а са доње стране к'о да у себе језеро хвата гором прашума Перућица, која веже са Сутјеском, Тјентиштем, Зеленгором.

Е, баш туда је озлопутило гро силне војске за оним који су уз борбу узмицали, куда су и како могли. Сила и спрема Њемачка и за њима и уз скут им они који су грабили прилику, комшије Муслимани и усташе.

А зло је како се не памти са њима дошло и притисло Пиву. Почели су убијати прве недеље јуна од кад и гори Жупа пивска и по Планини се дим види узалуд је киша падала. Чим је војска узмакла коју су пред собом потискивали и тукли свим чиме су имали, а имали су свега сем части људске. Плануле су куће и колибе и људи у њима.

Склањали су се како је ко и куд могао, не би ли нашли глави мјесто. Они јачи гонили су са собом живо, раздвајајући да није све на једно мјесто, у нади да ће га мимоићи зликовци. Исто тако и фамилије су раздвајали, а било је да су сви скупа. Већином нејач у близини колиба гдје су се пошто сунце зађе враћали до испред зоре, јер се Њемци нијесу ноћу кретали својом вољом.

Банули су у зору једанестог јуна и опколили катун Мало језеро, све што су затекли сатјерали су у двије колибе. Крвници су с врата у робље запуцали журећи да рафалима надјачају вриску дјеце, чији су јецаји у огњу утихнули носећи у небеску ширину реску мјешавину мириса сагореле косе, тијела и људских костију са сламом, јеловином и лучевином у једном огњу.

Заједно је згасла сузна свјетлост дјечјих очију држећи једно друго окупљени, једно око другог сестрице око браће која су се мало мање плашили мрака а сви око тек неколико њих који су нешто живота проживјели. Дјеца, дјечица: Тијанића, Сукновића, Радојичића, Ђајића, Шумића, Говедарица.

Даница, Драгиња, Зорка, Милева, Луција, Бранко, Милка, Миливоје, Миленка, Милун, Винка, Зорка, Росанда, Јулка, Душанка, Благота, Винка, Вукосава, Јела, Олга, Јела и са њима исте крви у исту крв и огањ они који их нијесу могли сачувати: Митар, Божана, Милијана, Митра, Милосава, Мара, Пава, Ружа.

Са плотуном и вриском прије него се дим дигао и ум прибрао ужасне вијести одјекнуше. Престало се о свему другом мислити. Жене су нарицале не бришући сузе, није било да не изгубише брата, сестру...Страшан и хладан дан смијени бесана ноћ.

Нова зора, ново јутро, ново зло. Ударише на село и побише све што су затекли: браћу Максима и Антонија Кандића, Марка Продана, стогодишњег Боја Кандића, па Неђељка Кандића и Павла Радојичића. Чули смо плотуне и вриску, оних који су уживали у убијању а онда дим загуши сву долину Врбнице.

Смирајем дана искупили су се, људи сличе аветима, ни код дјеце ништа се осим ужаса, на лицима није видјело и она незнавена, стиснута и притрпана мокрим сукништима ћуте. Троши се задња снага, да се одржи на ногама, скупљени пониже у омару чека се да се поврате они који су отишли колибама. Ноћ, хладноћа и нејач потискују страх, мисли су само да се преживи до зоре а једини опстанак за дјецу је да се домогну сувог заклона, колиба. Примицали су се у тишини, мокра тек кренула трава носила је у саму земљу шумове мокре робе и опанака.

Кад су пристигли већ је било људи у колипској тами, која се поколеба пред титрајима модрих пламичака прве ватре, која је на огњишту уз пуцкетање узимала изломљену клековину. Блиједа лица над огњиштем помјери уназад љуткаст дим влажне четине. Не бјеше се ни разгорела ватра, натураше казан да се скува млијеко од кога се ширио мирис.

Тјешили су Ружу Неђељкову Кандић, да живи мора да живи и да није сама у несрећи, набрајају цијеле породице које су јуче спаљене на Малом језеру. Ружа држи синчића Луку у крилу и сва се повија к'о оно неколико неситих пламенова. Остала самохрана са ситном дјецом: дојуд у крилу нема двије године, шћерима: Милки четврта, близанкиње Божана и Станојка јој старије од Милке годину, Мијојљка равна десету, Госпава има тринест и тек што се Софија отима пјегама и висином од остале дјеце. А морала је те вечери да остари и уз мајку преузме бреме бриге за спас породице а да жал за оцем сакрије дубоко у себи. Са својих седамнаест година од којих су двије ратне, већ је свикла на недаће и страх од оног да плаха киша не скваси сув откос, до свјетлице муње која ломи греде...и онај највећи да се очињем виду Луки не деси ишта сем

што му она жели. А сад да га прође све што не да у Пиви да се остане у животу, да га ко њу не боли очева смрт. Тјешила је мајку да нијесу саме, да ће сачувати живо и засијано пожњети. Зло их је и онако сложне зближило опстаће уз братство, кумове, село наше, помиње ујчевину Мићановиће. Само, само им Луки неудило.

„Таман тако“, говорила је Ружа „пази то дијете и фамилију“. Није жалост за један дан но васи вијек. Живот им је црн црн таман ко њена мандалија. „Само да сте живи и здраво“. Тјешила је Софију жена која је срасла са полутамом.

Ружину тишину реметио је само кашаљ, пуцкетање ватре и тих кључ млијека из казана.

По ко зна који пут везала је и дријешила крајеве мандалије, од када јој јавише да су крвници одвели собом једино што је имала и за што је живјела сина јој Радомира-Милуна. Јединац Милун оца није запамтио, као роб је одведен у злогласни логор Менђеђер од Аустроугара у прошлом рату и тамо кости младе оставио, од тада тадашња млада невјеста убради црну мандалију. Крстиња Обренова Кандић није скидала вида са сина, он јој је све надање и узданица. Само се за њега Господу моли и Преблагај Богородици, да је спасе оне муке какву је сама на Голготи доживјела. Само да је он надживи, да јој склопи руке. Нема кога није молила, заклињала да јој кажу је ли жив а сви су се истинито клели да је одведен а друго само Бог зна. У молитви је ноћ провела само, само да јој је жив.

Свуноћ је оно неколико керова превијало, нијесу устукли узалуд су викани и ћуткани. Нијесу престали ни с првим и другим пјевцима. Прије него се и назирала зора, људи почеше напуштати колибе, јављена је навише неспраћена стока из катуна.

Зора тринестог дана јуна, Светих Тројица доносила је мучеништво.

Само они који су први изишли још за ноћи из катуна и више се примили кручичким гредама и дубље зашли у омаре видјеше колоне војске која са три стране удари на катун. Орни и одморни брзим маршем се развише у ланац којим опасаше колибе у којима затекоше нејач. А куд су могле мајке са дјецом која нијесу могла сама ни преко прага, како понијети и узмаћи крвницима. Тек што изиђе из колибе стигоше Љубицу Петрову Продан са дјецом: најстарија Даринка шеста јој година, близанци Илија и Митра немају четири и у наручју Даница

ни двије године... Како је јутро одмицало тако су робље кундацима гурали ка колибама браће Трифка и Риста Туфегџића. Колибе су биле домаћинске простране, једна над избом са свим што треба бројним породицама. Кад се к'о мало умири плач дјечији и окрене око себе у колиби нешто старијих и сама дјеца. На врата као да не чује вику усташа и Њемаца, на трношцу је засјела Крстиња Обренова и мирно гледала крвнике у мислима јој Милун. А иза ње натискала се дјеца са мајкама...

Нико није молио неумољиве који са врата и бокова осуше митраљезом и плотунима у робље. Са плотуном се сложи вриска и кукњава оних који су закукати знали... Једнако су у тишину зашли пуцњи и страшни крици. Још се чуо дјечији плач и ропац оних који су предавали душе Господу, кад су запалили сламом пошвене колибе. Само се небо савило око жртвеног огња.

Око ватре се заори пјесма крвника, која је одлијегала несрећном земљом Пивом.

Окретао се свијет око Софије, кад је видјела да гори све што је имала. Од огња је дијелила стриза ливаде, која је везала до омара. А била је како је и обећала одјавила овце и остала иза леђа крвника заједно са Босом Максимовом и Миленком Антонијејевом.

На олош се не осврћући утрчала је у пламен. Тек што прекрочи преко Крстиње Обренове, неста у ватри. Ту је последњи пут видјела Љубица Петрова која је била у крају колибе а на рукама јој убише Даницу у скут стиснуте близанчад Илију и Митру и са њима Даринку. Исти куршум што уби Даницу прође јој кроз десну руку. Кад су муке додијале од ватре, она се испуза кроз прогорело ребро крова колибе и крвава и опечена допуза до камењара. На оштрице камене куда је допузала остала је кожа и крв. Омамљена димом и нијема од страшног трена кад јој побише дјецу, не својом вољом и без свог вида једва је дисала.

Нестало је и последњег вриска, мученике је захватио живи огањ, од којег устукнуше и зликовци.

Крвници су са сеиром уз подврискивање кренули ка Великом језеру и Стабнима гонећи пред собом оно стоке што су у катуну затекли, неки су се повратили да претурају по пустим колибама које опљачкаше и запалише.

Горела су у огњу мученичка тијела дјеце Кандића, Продана, Радојичића, Тијанића, Туфегџића, Аћимовића, дје-

војчица Паповић и дјечак Ђајић. Са Софијом, Лука, Госпава, Мијољка, Божана, Станојка, Глигор, Јован, Јулка, Десанка, Новка, Радојица, Грујица, Јелана, Смиљка, Винка, Милева, Љепосава, Станислава, Нешко, Коса, Веселин, Радојица, Томаш, Милка, Милева, Даринка, Даница, Илија, Митра, Софија, Бојана, Грујица, Босиљка, Његосава, Наталија, Шћепанија, Витомир, Милосава, Томана, Михаило, Живко, Роса, Стеван, Равијојла, Коса, Милева, Божидар, Винка, Ковиљка, Милијана, Млађен, Миливоје, Радомир, Миленка, Даница и Борислав. Са дјецом у наручју и крај њих: Ружа, Стоја, Брена, Анђа, Крстиња, Јања, Дуња, Милутин, Митра, Даринка, Љубица, Милосава, Сава, Крстиња, Јања, Вукосава, Ана, Видосава, Сава, Митра, Савка, Вишња, Сока, Јегда, Љубица, Василија, Вида, Мићан, Госпава, Крстиња, Милева, Сава, Брена и Петруша.

Први су огњу колибишта Туфегџића дотрчали Кандићи: Радомир-Милун, касно да га мајка Крстиња Обренова жива види, Боса Максимова, Матије-Бећко Лукин, Миленка Антонијева. Још су догоријевале греде, кључеви, довратници колиба и бурила. Није се имало са чим и шта гасити и дим је тањило. Нашли су несретну Љубицу Петрову. Кад су је водом повратили завриска за дјецом све једно за другом помињући, сузе су пронијеле кожу са лица куда протекоше. Она им каза за Софијин нестанак. А само Господ зна како је Софија утрчала да из огња сунце брата Луку уграби или да је с њим ништа не растави. Је ли било времена да се овај свијет толико сузи да у њему нема мјеста без Луке, Госпаве, Мијољке, Божане, Станојке, мајке Руже и оца Неђељка. Зна се да је од када је брата добила говорила, да нема те силе која ће је од њега одвојити.

Како се довзала Љубица не прекида кукати и нарицајући набрајати имена, нико је није тјешо, но како ко пристизаше кукњава се појачавала. Не водише више рачуна хоће ли се зликовци повратити. А гледали су их како се са Тресуље спуштају Великом језеру и наниже преко Мрамора замичу Гацку за буљуцима стоке, гонећи упљачкано на коњима.

Кад је ватра узела све што је могла и дим узмакао почело се разазнавати по које тијело мученика, неко само ко Крстињу су по кључу од шкриње ђевојачке познали, коју је из рода донијела а била је снахи намијенила.

Сунце је било још високо, кад се искупило све што је живо претекло, како се ко јавио да је жив престајало се бар за

њим кукати. Људи су се измакли и чине договор како сагореле мученике прије ноћи од звјериња заклонити. Не може се по сагорелим костима газити а ваљало би их некако помјерити.

У колиби која је на изби а у избу се са доње стране колибе улазило насупрот врата кроз која је на робље пуцано. Како је мученичка крв шегане патоснице залила и крвљу од огња сачувала, тако се низ даску сливала у избу. У изби су били котлови у које се варило и кувало. У један који је отвором био небу окренут салила се и прелила га крв мученичка. Онај који је први у њега погледао свој лик у крви видио. Наузнак из избе искрочио, руке је небу окренуо и питајући се, зар земља више крви не може примити. А чије крви, народа мученичког православног, српског, пивског, стабанског. Мученика којих је на броју у двије колибе тачно деведесет двоје. Питали су се шта урадити, како казан снијети са сагорелим и недогорелим тијелима а да се не проспе увршена крв, да почину мученици и земља се земља преда, да вјекују са прецима у црквеној сјени.

Ноћ која је стизала безнадна да се може ишта више урадити осим молитве Господу, помени Господе душе мученичке: Софије, Луке, Госпаве, Мијољке, Божане, Станојке, Глигора, Јована, Јулке, Десанке, Новке, Радојице, Грујице, Јелане, Смиљке, Винке, Милеве, Љепосаве, Станиславе, Нешке, Косе, Веселина, Радојице, Томаша, Милке, Милеве, Даринке, Данице, Илије, Митре, Софије, Бојане, Грујице, Босиљке, Његосаве, Наталије, Шћепаније, Витомира, Милосаве, Томане, Михаила, Живка, Росе, Стевана, Равијојле, Косе, Милеве, Божицара, Винке, Ковиљке, Милијане, Млађена, Миливоја, Радомира, Миленке, Данице, Борислава, Руже, Стоје, Брене, Анђе, Крстиње, Јање, Дуње, Милутина, Митре, Даринке, Љубице, Милосаве, Саве, Крстиње, Јање, Вукосаве, Ане, Видосаве, Саве, Митра, Савке, Вишње, Соке, Јегде, Љубице, Василије, Виде, Мићана, Госпаве, Крстиње, Милеве, Саве, Брене, Петруше, Максима, Антонија, Марка, Боја, Неђељка, Павла, Данице, Драгиње, Зорке, Милеве, Луције, Бранка, Милке, Миливоја, Миленке, Милуна, Винке, Зорке, Росанде, Јулке, Душанке, Благоте, Винке, Вукосаве, Јеле, Олге, Јеле, Митра, Божане, Милијане, Маре, Митра, Милосаве, Маре, Паве и Руже.

За ноћи су у пусто село стигли сломљени тугом људи и зором почели копати земљу пред црквом да се сахране дјеца, мајке и остали страдали огњу предати на Тресуљи.

Окружени са својим јадом кренули су износити недогорела тијела, кости и пепео сагорелих између од ватре поцрњелих подзида колиба. А једва се разазнава смотана жица око понеког ексера којим је била прикована жиока за кључ пала на кости испреплијетане као стопљене. Гријех их је било а морало се раздвојити а били су загрљени близанци: Бећкови трогодишњи Глигор и Јован, Антонијеви трогодишњи Радојица и Грујица, близанчад трогодишња Петрови Илија и Митра и годину старије близанкиње Неђељкове Божана и Гордина. Са једним по три ручице док се друго испод старије сестре или мајке не искупи... Бијеле се зуби испод нагорелог парчета греде а кости притисле снизане вериге а њих сагорели лим који је о пантама прикован висоо.

Побожно, полако, кости се искупљају док се до небеса дигла кукњава, свака тужбалица о својима нариче. Полажу се у једино што су имали у сукништа, на поњаве и губере. Било је превалило подне, кад се колона несретника са носилима кренула селу. Као у адској врисци разазнавала се само по ријеч, име којим је дозиван и помињан неко ко је ношен.

Остао је између мраморног, нагорелог камења колибишта казан мученичке крви, запретан пепелом мученика и суђеном земљом. Да остане и у сјећању живих овог свијета.

Васко КОСТИЋ

КАКО СЕ БОКА НАШЛА У САСТАВУ ЦРНЕ ГОРЕ

На овакав наслов прави одговор зна мало људи. Нарочито млађих генерација које у „реформисаним суверенистичким“ школама Црне Горе, о томе, неће моћи ништа ни чути па ни научити.

За ову прилику пружам извод из једног од 15 поглавља моје књиге *Црна Гора и Бока у заједничкој држави са Србијом* (Свеска прва, Пожега, 2002). Дакле, почетком узаврелих агитација за суверену Црну Гору. У тако врелој ситуацији поменута књига са супротним тежњама штампана је па „испарила“. Одавно се више нигдје не помиње јединствен појам „Црна Гора и Бока“ – како је записано још од 1813. године у документима са првог „равноправног сједињења те двије сусједне покрајине“. Управо тако пише: „**равноправно сједињење**“. Није Бока припојена Црној Гори, нити је „вољом Бокела враћена у крило своје мајке Црне Горе којој је одувijek припадала,“ – **лаж!** која се и данас често може чути, али и прочитати у кривотвореној званичној историографији Црне Горе. Та творевина, захваљујући окупаторском понашању неких Црногораца, потрајала је само седам мјесеци. Каква је била није могла дуже ни трајати. Од тада, дуже од 200 година, важне посебности Боке постепено тону у дубине заборавља под заталасану површину *Zaljeva svetaca* пред обалама *Porto Montenegro*

У оваквим ситуацијама неко се увијек нађе да добро-намјерно указивање оцијени угрожавањем цјеловитости државе Црне Горе. То није, не може бити, јер каква би то држава била да је нешто овако може угрозити? Ово може бити само апел за паметнију и поштенију политику врховника власти. Може бити и упозорење до каквог би таласања могло доћи ако се не промијени садашњи однос према Боки, али и према другим дјеловима садашњег „веро монтенегра“ кога чине вишеструка проширења мале старе Црне Горе. Она нису постигнута ослободилачким него освајачким ратовима што демократски

свијет не прихвата. (Кога су Црногорци ослобађали тамо гдје није било већине црногорске популације?) Изузетак је Бока која није освојена огњем и мачем него начином који није ни поштен, ни демократски, ни легитиман ни трајно прихватљив за већину Бокеља. То је учињено самовољном одлуком појединаца тоталитарног комунистичког режима, што такође није прихватљиво за демократски свијет. У овој држави, чим неко нешто каже што није по вољи, актуелном режиму и његовим службама, тај се оцјењује непријатељем Црне Горе или да говори „језиком мржње“. Ако у то спада и саопштење које нуди истину и доказе, онда то није воља народа и демократија какву прихвата демократски свијет.

Воља већине Бокеља се види из низа поступака како се Бока 1945. г. **нашла** у Црној Гори. Дакле „**нашла се**“, а не **прикључила** се, нити вољом Бокеља **ушла** у Црну Гору. Могао бих се позвати на више докумената и аутора, али би то тражило много простора и времена, па ћу се задржати на неким мање познатим али поузданим изворима.

Антун-Тонко Шуран из Тивта, првоборац југословенске оријентације, добро информисан, био на многим одговорним функцијама у рату и након рата, па је имао петљу да каже што зна. Зато није био омиљен код властодржаца ни на локалном ни на државном нивоу, иако је био и вијећник „**ЗАВНО-а Црне Горе и Боке**“ (Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења) – како се тај орган називао, што указује на равноправне двије покрајине. Тако је било и поменуте 1813. г. а уважено и 130 година касније, када је 15. новембра 1943. основан **ЗАВНО Црне Горе и Боке**. Тада је донијет историјски документ са насловом: ПРОГЛАС ДЕЛЕГАТА И ЗАСЈЕДАЊА ЗАВНО ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ. У поднаслову стоји да се упућује: „Народу Црне Горе и Боке“. Тако и одјељци „Прогласа“ говоре одвојено о народима двије различите покрајине:

1 „Црногорски народе и народе Боке!“ (заједничко поглавље),

2 „Браћо Црногорци!“ (засебно поглавље),

3 „Браћо Бокељи!“ (засебно поглавље),

4 „Бокељи и Црногорци!“ (прво Бокељи у заједничком поглављу),

5 „Браћо Црногорци и Бокељи!“ (прво Црногорци у заједничком поглављу).

На крају Прогласа су уобичајени поздрави државама савезницама и тадашња завршна, значи и главна парола: **„Живјела слободна Црна Гора и Бока у демократској Југославији!“**. (Извор *Правни зборник* бр. 3. из 1961)

Као што се види, у том важном документу још током рата, крајем 1943. г. Бокелји и Црногорци су ословљавани хришћански са „браћо“, а не комунистички са „другови“.

На формулисање текста Прогласа утицао је и Тонко Шуран, који је опширно објавио у дужем тексту (двје цијеле стране дневног листа *Глас Црногораца* од 19. августа 1999) афирмативно о историјским односима Бокелја и Црногораца. Он је мени више пута у његовој кући опширно причао што ја нисам могао знати, а ја њему пружио на увид што он није знао. Тако је користио низ извора међу којима и широм културног свијета познатог Бокелја проф. др Лаза М. Костића. Костић је већи дио свог живота посветио истраживањима о српском поморју и српском карактеру Боке и на те теме објавио 4 књиге и преко стотину научних расправа, студија и полемика са обимном научном апаратуром и пописом извора података. За разлику од црногорских писаца који су се односили непријатељски према Србима уопште, а посебно према бокелјским Србима. Иако је у рату живио у Београду а након рата до смрти у Швајцарској, у Црној Гори Лазо је незванично проглашен за ратног злочинца само зато што је био велики Србин и бранио српство Боке. Није ни чудо јер је рођен у Побрђу, Грбальском селу, родном мјесту Цара Лазара, и по њему добио име Лазар који је свој однос према Црногорцима овако објаснио:

„Иако сам рођен и одгојен у Боки, никад се нисам сматрао регионално Бокелјем. Бокелји су иначе јако поносни на свој крај и свуда се означавају као Бокелји... Ја сам се осећао и признавао као Црногорац, увек и свугде,, А нарочито је био разлог тај што сам са ознаком „Црногорац“ хтео да нагласим да сам најчишћи и најнесумњивији Србин... Данас, пак, казати Црногорац значило би рећи антисрбин, негатор и мрзитељ Срба. И ја се устручавам тога и избегавам ту реч свуда и свагда. Јер ја не мењам народност као одело, ни по уверењу, ни по декрету којих било људи. Народност је за мене највећа светиња и значајнија од свега.“ (Извор Лазо М. Костић *СРБИЈА ИЛИ ЈУГОСЛАВИЈА*, књига друга, стр. 102. Хамилтон, 1959.)

Бокелјским Србима је Црна Гора (али не Монтенегро или Дукља) по много чему ближа од других сусједних држава

па би већина Бокелџа, да је имала избора, изабрала Црну Гору да под одређеним логичним и демократским условима живе и заједничкој држави коју би без притисака имали и Бокелџи и вољели као своју државу, поштовали заједничке симболе, навијали за своје спортске тимове под ознаком „ЦГ“ или слично, а не као сада да многи навијају за тимове противничке оном „ММЕ“, што већина Бокелџи не може осјећати као своје. Било је што је било, а важније је у ком правцу ће се одвијати догађаји. Нажалост, то се већ наговјештава.

Мјесец дана касније од Тонка Шурана, др Горан Комар је опширно писао о априлским догађајима 1945. у Боки (цијела страна *Гласа Црногораца* од 11. септембра 1999) Антрфиле (уоквирени мото овог рада) гласи:

„Отцјепљење Црне Горе отвара, између осталог, и питање: Има ли Бока легитимно право да се у том случају издвоји из Црне Горе? Овај записник је прилог за размишљање о тим дилемема.“

„Издвојити“ се у некој области на боље, не значи отцјепљење од државе. Важно је имати у виду да је то писано прије предреперендумске пропаганде, када су се још могле износити идеје и дилеме, а паметним властодршцима је било корисно чути разна мишљења, међу којима су и посљедица априлских догађаја у Котору 1945. г. и документи којима је управо на данашњи дан јубиларна 70. годишњица:

На брзину, за 8. април 1945, сазвана је у Котору сједница Пленума НОО среза Боке Которске. Предсједавао је Душан Поповић, предсједник НОО Херцег-Новог, али ни он, нити било који Бокелџ није имао главну ријеч. Главну ријеч је имао врховни функционер ЦГ Блажо Јовановић. Са те сједнице је сачуван записник без других докумената. Иако су тада записници ауторизовани, цензурисани, сакаћени, остало је видљиво какав је притисак вршен да се расправља о припајању Боке Црној Гори са губитком свих специфичности Боке, чак и помена у називу заједничке државе.

За сједницу је било предвиђено да се расправља о исхрани становништва, отклањању хаоса кога је рат оставио у просвјетним, здравственим, социјалним, судским, комуналним и осталим службама чије је рјешавање било приоритетно. За те теме су били заинтересовани и припремили се позвани, а из записника се не види ко их је одабрао, именовано и позвао. Углавном, само 32 човјека већином чланова КПЈ требало је да

одлуче о трајној судбини читаве Боке, и то суморним утапањем у Црну Гору. Њих народ Боке није делегирао нити се њима пружила прилика да се са народом о томе претходно договоре. То нису били демократски изабрани представници Боке, иако су позвани и по један свештеник обје конфесије и још понеки угледни Бокелъ, да се не би рекло како су то партијске одлуке.

Блажо Јовановић је дошао у униформи вишег официра УДБЕ, са парабелумом за појасом, тражио је (боље рећи наредио) да се у дневни ред, и то под тачком „разно“, уврсти оно што је значило укидање Боке из назива новостворене СР Црне Горе. То је било вријеме, када су падале невинне главе на разне стране, а ипак се већина присутних успротивила да се то на овој скупштини рјешава, и то под тачком „разно“, која је обично била сваштара а не расправа о озбиљним питањима. Тражено је да се сједница боље припреми и одлучи као што доликује тако важном питању. Утолико прије што из већине општина ондашњег среза Бококорског није било присутних.

Занимљив је детаљ да је католик дон Роко Пасковић подржао став православног попа Веселина Чукваса да се прво изјасне општински одбори и народ, па онда да се расправља на нивоу Среског одбора, што је и у складу са одлукама 3. засиједања ЦАСНО-а. Готово сви присутни су то примили са одобравањем. Блажа Јовановића, иначе правника, одлука ЦАСНО-а није много интересовала. (Упоредимо то са праксом моћника новијег доба.) Пред строгим и одлучним Блажовим ставом и ауторитетом, и његовом десном шаком на дохват футроле парабелума на опасачу, један по један од присутних мијењали су првобитне ставове. И поред тога, да се на овој сједници одлучује под тачком „разно“, како је Блажо желио уз очекивање да ће одлука бити једногласно прихваћена, она није била једногласна. Од 21 присутних, 11 је било против. То су: др Зоро Војводић, Божо Ерцеговић, Мијо Илић, Јово Јовановић, Никола Ковачевић, Видак Павловић, Лука Павловић, дон Роко Пасковић, Душан Поповић, Алфред Роси и Мијо Фажо. То је већина 11 према 10 и без имена Пера Томановића и попа Веселина Чукваса који се не налазе међу онима који су гласали, а из записника се види да су били присутни. По записнику би се могло закључити да расправе под тачком разно није ни било, јер је одмах донијета одлука како гласи:

„Пленум НОО среза Боке, на својој сједници одржаној 8. априла 1945. у Котору, једногласно се изјаснио да се Бока припоји федералној јединици Црној Гори, сматрајући да је тумач жеља народа Боке.“

Имена потписника ове одлуке нису објелодањена, јер то није важно за „једногласно“ прихваћену одлуку као „израз воље већине народа Боке“. Ослонцем на овако „чврсту“ подлогу, IV скупштина Антифашистичког народног ослобођења Црне Горе, уз дуготрајне овације укинула је Боку да би је касније без икакве расправе и одлуке прогласили „Црногорским приморјем“. Од тада се већина Бокела осјећа превареним и пониженим. То су подносили и у заједничкој држави, што је било много боље него у „сувереној“ антисрпској Црној Гори. Како би реаговали, или бар како би се осјећали становници Лужних обала Јадрана са острвима и Дубровником да су их укинули као Далматинце и Дубровчане и њихове крајеве прогласили Хрватским приморјем, што је до тада важило само за Сјеверну обалу источног Јадрана?

Да ли је садашње какво-такво заједништво ЦГ и Боке остварено вољом већине Бокела, окупацијом или преваром? Много Бокела, међу којима су најбројнији Срби, говоре да се у садашњој Монтенегрији или Дукљанији осјећају као под окупацијом. Ако није окупација Боке, како тумачити више фактора тежих од окупационих? Овдје нема толико простора да их све набројим па подвлачим само три групације:

Прва групација је са духовне стране: Ускраћивања права и на помисао о културној аутономији Боке са најважнијим вриједностима као што су: националне школе и учбеници, језик српски, или СХ, писмо ћирилично које је за Србе „Свето писмо“; Затим историографија документована као у овом тексту, али не кривотворена као званична; Па притисци разних облика на Митрополију црногорско-приморску која садржи и оно што је Црногорско-Бокелско. Уз то и притисци јачи у ЦГ него у Боки на Цркву и на изворну вјеру православну. Што је са равноправности у мултиконфесионалности и многим другим „мулти..., мулти“ разликама чиме су пуна уста само-хваласања актуелних власти? Шта је са тробојком уважаваном од већине као својом, јер су биле исте црногорска и српска, односно славјанска, а у зависности од тога са које стране се гледа таква тробојка је и Словеније и Словачке и Русије, највеће славенске нације којој сићушна ЦГ окреће леђа и уводи санк-

ције. Такву бруку не би Бокелји никада дозволили да су се питали. Шта је са химном? Колико су елементи црногорске државне химне мултинационални? Који разлози могу натјерати Бокелје (и не само Бокелје) да пјевају „мајко наша Црна Горо“? Или да скачу на ноге танане кад то неко други пјева ко зато има дебеле разлоге. Бокелји их немају;

Друга групација је са материјалне стране: Шта је са приходима из Боке прел ваним у Монтенегро, не само из Порто монтенегра, него и од Морског добра, туризма и вјековима познатог бокешког поморства – док га нису потопили? За тугу и жалост нема више традиционалне поморско-трговачке силе Медитерана, Бокешког поморства. Потиснуло га је Црногорско поморство иако је новостворено величају га као традиционално јер урачунају и бивше бокешко. Са којим и чијим средствима је новостворено? На таква питања нико не одговара. Да ли ће неко одговорити или одговарати и када Црногорско поморство доживи судбину Црногорске индустрије? Сада и афирмисану *Јуџооцеанију* пресељавају у Подгорицу коју, од када је пробијен тунел Созина, радо помињу као приморски град. Нису размишљали како ће кроз тунел проћи нови бродови Црногорског поморства производње „Чајна“. Могло би и то бити ако су мислили на макете или кинеске играчке?

Трећа групација је са стране равноправности: Шта је са процентуалном заступљеношћу Бокелја, посебно Срба, у локалним органима управе, у влади и скупштини, у јавној и тајној полицији, тужилаштву, судству, па међу директорима нарочито у просвјети, у одборима директора, итд? Затим у дипломатији и другим представништвима у иностранству. Није ваљда разлог што мисле да у Црној Гори има више него у Боки високообразованих људи и познаваоца страних језика?

На крају, шлаг на торту, да сласт потисне горчину наталожену у жучним кесама.

Прије 20 дана објављена је у дневном листу *Vijesti* скупштинска вијест под насловом: *Ниишџа од Закона о зашџишџи ћириличној џисма*. Истог дана у истом листу објављена је и вијест Црногорске културне мреже да је почела (дакле тек почела) реализацију акције *My Love Montenegro*. Посјетили су српске крајеве у којима су Црногорци у мањини, Бијело Поље и Мојковац, гдје су обишли Централни градски вртић и малишанима на перфидан начин демонстрирали како се требају понашати приликом интонирања химне... Уз то, да подсјетим,

што иритира већину Бокелџа – на вртићима у Боки даноноћно се вију црногорске заставе и када се ништа не празнује. Очекују ли мудри господари ЦГ да се може у Европу лукавом индоктринацијом и асимилацијом дјецe од предшколских дана без сагласности родитеља? То је реализација најављеног стварања „новога Црногорца“. Срећом – без Бокелџа. Неки Црногорци нису задовољни са оним каквим их је Бог створио, па хоће новијег Црногорца. Створитељи (очеви) новог Црногорца нека раде са својом дјецом што желе, али нашу бокелџску дјецу нека оставе на миру. Но они тако не мисле и не задржавају се на предшколским малишанима него безобзирно раде што су научили, Не само да су дошли до студената него и до њихових баба да подрже НАТО пакт. Лист *Vijesti*, од 24, марта 2015. (стр. 2) пренио је мудри савјет Бранимира Гвозденовића студентима универзитета Медитеран из чега издвајам цитат дословно како је објављен као цитат и у *Vijestima*: „Није нормално да будете неутрални. Јако сте важни ви, ваши родитељи, ђед, баба и сви треба да дате свој глас.“

То се случајно, а можда и каузално (узрочно-последично) поклопило са временом мање-више успјешног експериментисања са клонирањем животиња. Није потребно доказивати да није исто биолошко клонирање животиња и људи јер људи имају и душу. Овца и након клонирања остаје овца. Клонирани људи би остали кловнови. Знају ли мудри господари ЦГ да силом, законима и другим притисцима није могуће моделирати осјећаје и особине личности, без постизања ефеката супротних жељеним?

Док још није касно „Упамет се браћо Црногорци!“ - што би поручила најмудрија српска глава **Црне Горе и Боке**. Хвала на стрпљењу и сарадњи на заједничком задатку!

Предраг ВУКИЋ

ОГЛЕД О ВИДОВ-ДАНУ

Спомен на старословенског бога Световида или Сватовида сачуван је у имену древног српског црквено-народног празника Видов-дана, који се слави 15/28. јуна сваке године. Иза успомене на Св. Кнеза Лазара Косовског, који је, бранећи слободу рода, херојски погинуо у боју на Косову пољу, управо на Видов-дан, 1389. године, скривен је спомен на старословенско божанство и некадашњу старосрпску паганску митологију која је ишчезла у историјском ходу минулих времена. Световид (Свјатовид био је бог витештва и ратничке вјештине, АЛИ И БОГ ОБИЉА И ПЛОДНОСТИ КОД СТАРИХ Словена. Спомен на Световида сачуван је и у појединим личним именима у српском етносу, као нпр.: Вид, Вида, Видоје, Видак, Видо, Видосав, Видосава, Видан...

Култ бога Световида био је својевремено раширен на широком етнографском словенском простору од Балтика до Јадрана, и од ријеке Елбе до долине Волге. На острву Риген (Рујан) у Балтичком мору налазио се живописан храм бога Световида. Порушио га је дански краљ Владимир II управо на Видов-дан, 28. јуна 1168. године. Процес христијанизације дефинитивно је потиснуо култове древних старословенских божанстава. Спомен на бога Световида остао је сачуван у српској црквено-народној традицији све до наших дана. С примањем Христове вјере празник Видов-дан добиће у српском роду знатно богастији и надахнутији духовни садржај.

У ширем духовном смислу, именица **виг** могла би означавати цјелокупан и свестран поглед на прошлост, садашњост и будућност. Иста именица суштински значи исто што и **очи Госїодѣ**, како се именују у Св. Писму, и недвосмислено указује на Свемогућег творца као свевидећег и свезнајућег Бића. Јер само Свемогући Господ зна шта је било, шта сада бива и шта ће бити у неким будућим временима. Управо зато би именица **виг** могла бити и илустративна персонификација имена Господњег.

У инспиративној пјесми посвећеној Видов-дану, 1989. године, цетињски митрополит Амфилохије надахнуто ће записати:

Видов-дане, мој очињи виде,
Тобом видим што други не виде...

Видовдан је одиста свестрани Духом надахнути поглед на цјелокупну прошлост, садашњост и будућност српског рода. Трагично распеће српског рода, које је утемељено на Видов-дан 1389. године, траје све до наших дана. И по свему судећи, трајаће и убудуће, све до Судњег дана Господњег. Видов-дан је, хтјели то или не, наш пут, наша колективна народна судбина, стаза која нас неумољиво води у Царство Вјечности, у Царство Господње.

Али спомен на Видов-дан буди наду у васкрс српског рода, у побједу правде над неправдом, у милост Бога Јединога, која ће се, како је то и предсказано, у неком будућем времену излити и на грешни и намучени српски род. Управо зато, чекајући тај нови дан, већи и славнији и од Видов-дана, српска народна родољубива пјесма поручује:

Српска војска броји дане,
Чека тебе, Видов-дане!

Жељко КОМНЕНОВИЋ

КО ЈЕ ВУК КАРАЦИЋ И ШТА ЗНАЧИ ЊЕГОВО НАСЉЕЂЕ ДАНАШЊОЈ ЦРНОЈ ГОРИ?

Шта значи реформа српског језика, успостављање савршених фонолошких правила писања, приказивања европској културној сцени у пуном свјетлу ћириличне културе, епске поезије која је била откровење епохе романтизма? За данашњи политички естаблишмент и већи дио тзв. културне и интелектуалне сцене он је уз Његоша велики идеолошки проблем који подрива темеље евроатлантских интеграција. Терет насљеђа који никако да одбацимо како би као балон полетјели у неслућене висине новог живота, новог човјека, гланц нове државе и тринке нове идеологије. Оне која је антипод свему што сачињава духовно биће нашег народа и културног блага чији је Вук био неуморни сакупљач. Важније је да нас цијене у Бриселу и Вашингтону. Преци су и тако мртви или им је одузето право јавно исказаног мишљења. Потомке више интересују Фејсбук или Твитер него Хасанагиница или Зидање Скадра.

Хвалити Вука Караџића и његов допринос језичкој и духовној заоставштини у данашњој Црној Гори је равно политичком самоубиству и јавном прогону са свих значајних и мање значајних електронских и штампаних медија. Додуше ништа гору судбину у свјетлу обиљежавања стогодишњице Великог рата нема Гаврило Принцип, а тешко да ћете неку похвалну ријеч чути и за Светог Саву, Милоша Обилића и не дај Боже гусле. Омрзнутој и ретроградној патријархалној прошлости били су страни геј бракови, Јутјуб, порно сајтови, транвестити и њихова поп култура. Није ни чудо што је прекривена дебелим слојем прашњавог заборављања и игнорисања. Кога интересују крст часни и златна слобода кад имате ајфон у џепу са неограниченим приступом Интернету. Кога брига за Карађорђа, Бранка Радичевића, Ивана Мажуранића, Људевита Гаја – кад имате Кончиту Вурст, Парове, Фарме, Гранд параде.

Требамо браћо и сестре што прије скинути окове прошлости, препустити се чарима златног телета глобализма у коме имамо бар кодове, чипове, у коме нас свакодневно пребројавају, анализирају, снимају, прислушкују и прате. Вријеме Вука и Његоша било је вријеме робовања под Турцима, а данас смо робови технологије, учесници ријалитија у коме нас Велики Брат очински брижно будно мотри.

Зато је исправно да власт коначно пресавије табак и Хашком трибуналу и Суду за људска права у Стразбуру преда доказни материјал о бројним дјелима Вука Стефановића против Европе и НАТО. Треба да се оптужи за злочиначко удруживања са Бранком Радичевићем и Илирским покретом, величање империјалних великосрпских митова и подстрекавања на ослободилачке ратове против османских завојевача.

У оптужници требају јасно да буду наведене његове везе са словеначким дисидентом Јернејом Копитаром, њемачким Леополдом Ранкеом, хрватским Људевитом Гајем. Посебно су индикативне везе са Петром Другим Петровићем Његошем који је у то вријеме био на челу Српске православне цркве у Црној Гори која од тада до данас гаји изразити евроскептицизам и антиглобализам и подрива европске тековине. У одијевању Вука Карацића предњачио је оријентални грађански стил са акцентом на фесу са кићанком што га директно доводи у везу са радикалним исламизмом. Размјена пансловенских идеја наводи на везе са Русијом која и данас као и тада крши колонијално право Англо саксонаца и Германа на брдовитом Балкану. Његов конспиративни рад је директно допринио величању српског језика и ћирилице, па у Хрватској, пуноправној чланици ЕУ сада троше грдне дневнице како би ломили ћириличне плоче. Да крв није вода свједочи и податак да се његовом презимењаку и духовном потомку Радовану, суди у Хашком трибуналу. У подривању еуроатлантских интеграција користио је њемачка искуства па је ортографско правило „пиши као што говориш, а читај као што је написано“ преузео од њемачког филолога Јохана Кристофа Аделунга. Шта ћете, у сваком житу има кукоља. На терену је развио разгранату мрежу јатака и сарадника у којој је предњачио наш Бокелъ Вук Врчевић из Рисна. Тај исти је са Луком Вукаловићем изазивао касније немире по Херцеговини, преписивао у Маинама Његошову „Свободијаду“, а наивни Аустроугари су га за такав

рад успут и одликовали и дозволили да посљедње године живота проведе у Дубровнику.

Нема великосрпског хегемонисте коме оптужени Стефановић Караџић, иначе ратни ветеран Првог српског устанка није писао хвалоспјеве – од Карађорђа, Милоша Обреновића, Хајдук Вељка, Хаџи Рувима, Миленка Стојковића до Петра Добрњца што би требало бити предмет посебне истраге. Некритички је величао свој говор па је источно херцеговачко нарјечје искористио да избрише границе које данас мукотрпно градимо иза сваког брда и ливаде. Нанио је тешке душевне болове митрополиту Стефану Стратимировићу и Јовану Хаџићу оснивачу „Матице српске“, као и Сави Мркаљу. Довео је у заблуду о љепоти српског језика браћу Грим и Гетеа.

Круна његовог вишедеценијског рада на подривању ауторитета европских технократа, мултинационалних корпорација и Сорошевог образовног система је филолошки рад у коме се отворено наругао западноевропским напредним језичким системима. Правило – Једно слово један глас – српског језика је направило толику пометњу да је Бернард Шо морао дизати кредит како би наградио онога ко на тај начин реформише енглески језик. Ко може реформисати глобалне реформаторе? Највећи проблем овај поријеклом Дробњак (а сви великосрби су поријеклом из Црне Горе) причинио је младој црногорској демократији обесмишљавајући Европом надахнуте реформе језика и писма које спроводе угледни стручњаци филологије и лингвистике са Осигјечког и Никшићког факултета. Да је Вукова духовна ризница пребогата свједочи чињеница да су од српског језика у Црној Гори никла два новајотовани и нејотовани црногорски језик са тенденцијом даље појављивања нових језика. Тако ћемо доћи у ситуацију савршене језичке демократије, па се надам да ћемо и ми у Боки временом добити бар четири или пет засебних језика.

Саставни дио оптужнице против Стефановића који је носио штуду као особену завјереничку карактеристику требали би бити бројни писани трагови – превод „Новог завјета“, „Мала простонародна славено-српска пјеснарица“, „Српски рјечник“, први српски буквар из 1827. и рјечник из 1818, преписке са европским и домаћим писцима и пјесницима, крунисаним главама и научним ауторитетима, као и одликовања и титуле почасних доктората европских универзитетских центара.

Оптужница ће бити проширена на све оне који поштују Вуков рад, па сте и ви сви, а хвала Богу и ја са вама на оптужничкој клупи.

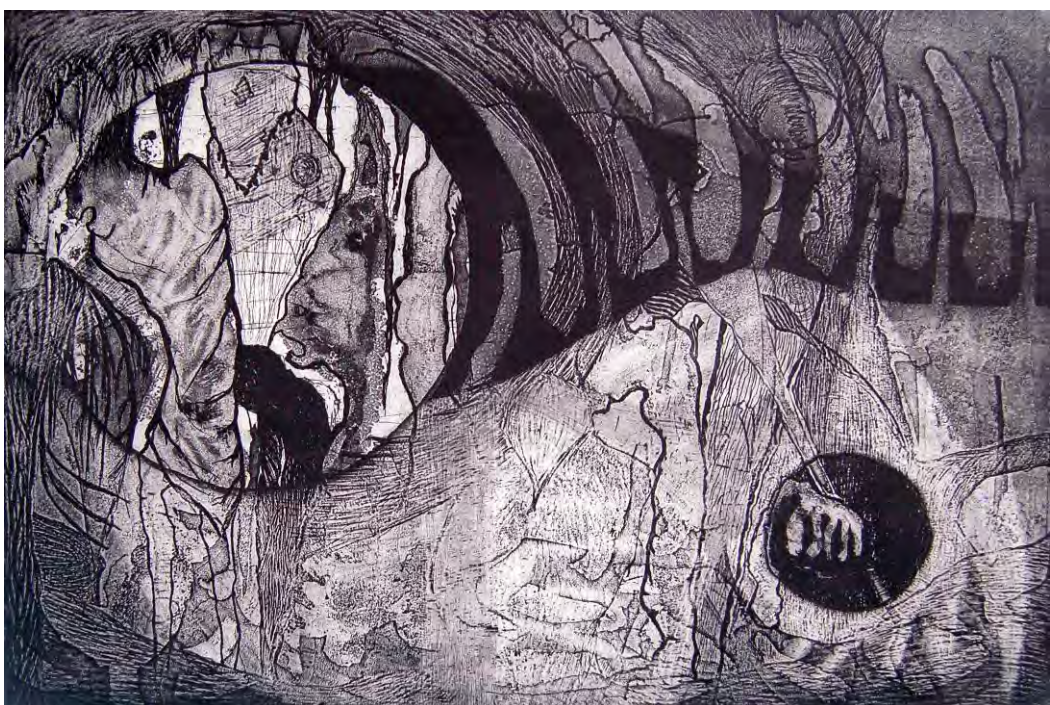
Овом приликом честитам главном осумњиченом, уреднику часописа Слово, Веселину Матовићу који је успут и добитник Вукове награде и Вукове плакете, што ће такође бити тема посебних истражних радњи.

У Херцег Новом 20. јуна 2015.

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

Симо МАТАВУЉ: Скакање

Симо МАТАВУЉ

СКАКАЊЕ

Ове јесени биће двадесет година од кад сам се познао и састао са покојним митрополитом Хаџи-Савом Косановићем. То је било у Бечу, у једној гостионици. Ту смо се, уз кахву и тутун, дуго разговарали, па се почесмо забављати скакањем. Скакали смо с мјеста ја, па он, ђипа! ђип! И то је ђипање дуго трајало, и још би трајало, да не упаде собарица, која се толико пренерази, да није могла проговорити. Ушла бјеше у тренутку кад је преосвећени, онако висок и сух, без капута и ципела, климатао рукама, да добије маха за већи скок, а ја, дежмекаст у истој тоалети, стајао са стране. Као да сад гледам Швабицу. Бјеше плава, обла, блиједа лица, на коме се јасно читаше: „Mein Gott, ist das möglich eine bischöfliche Gnaden springt!“ (Боже мој, је ли то могуће! Његова бискупска милост скаче!) Знајући зашто је дошла незвана и не куцајући, зајамчих јој, да ће то бити пошљедњи тутањ и замолих је, да се склони. Наравно чим изиђе, заори се у ходнику грохотан смијех.

Како је дошло до скакања? Како се тако што могло прохтјети једноме старом и болешљивом првосвештенику и једноме књижевнику у тридесет петој години и тешку равно стотину килограма? И то у првом познанству! и у каквим приликама!

Сарајевски митрополит бјеше „дао оставку“ и чекаше у Бечу ријешење. Онда се о томе много и свакојачко писало по новинама а у нашем свијету догађај се сасвим друкчије тумачио него што је службено био приказиван. Главна је, да се старац осјећао унижен, а богме, и у бризи: гдје ће и како ће и чим ће докочати свој намучени вијек! То сам знао, прије него што сам се састао са Хаџи-Савом.

Ја сам тада био наставник у цетињској школи и наставник двају кнежевих синова. Добро ми је било, али ми се прохтје да ми буде још боље, тачније да кажем, чинило ми се, да ћу у Србији наћи плодније земљиште за свој књижевни рад, коме се онда бијих свом душом одао, и чинило ми се, да ћу моћи живјети слободније. И као што сам увијек сваку своју намјеру,

(па и оне које називљемо „судбоносним“), вршио нагло, без размишљања и предомишљања, тако и оне јесени (1887.), на врат, на нос, тумарнем у свијет, као гуска у маглу, са много поуздања, са мало трошка и још мање одређености.

Стигнем у Беч, да се састанем са Змајем и са Лазом Костићем, да од њих примим поуке и препоруке за Србију.

Са Чика-Јовом Змајем нијесам се лично познавао, него ми бјеше једном писао, хвалећи неку моју причу и соколећи ме на даљи рад. Лазо је у оно вријеме био Цетињанин, уредник „Гласа Црногорца“ и у њеколико мој шеф, јер, поред своје главне дужности у школи, био сам сарадник службенога листа. Лазо се тада случајно налазио у Бечу.

Како ли се изненадих, кад ме обојица оразумјеше, да се ни у Србији не долази лако до хљеба насушног, ни онда, кад човјек нема никакве друге тежње, до да се усавршава у књижевном раду! Лакше се, вели, у тој земљи до свега долази, кад човјек (ма и дошљак), хоће да ради оно што њој најмање треба, бива да јој се намеће за стараоца њене судбине! Али, пошто се натраг не може, радиће се, биће и поука и препорука, само се треба стрпљети десетак пегнаест дана. Дакле и ја ћу, као и Хаци-Саво, чекати ријешење своје судбине у Бечу!

Свакога дана опадаше моје самопоуздање – настаде осјека у свему без чега је живот теготан, у кеси, у одушевљењу, у надању! Свакога вечера састајасмо се нас тројица у каквој гостионици на Верингу, ближе стану Чика-Змајеву. Тада поред чаше вина и поред ватромета од доскочица, досјетака и каламбура тих недостижних наших мајстора у томе, разгалио бих се и ја, те причао њима којекакве лакрдије из далматинског и црногорског живота, те смијеху не бјеше краја. У тренуцима збиље, често се говорило и о Хаци-Сави. Чика-Јово ме свакога пута наговараше да га походим. Ја сам обрицао, али сјутра дан, обузет двоструким мамурлуком, нијесам се могао наканити.

Најпослије, једнога јутра, отидох у „хотел де Франс“, на Рингу. Кад рекох вратару, кога тражим, он ме погледа нешто презриво, па издекламова високим гласом: „његова бискупска милост станује на четвртом боју, број тај и тај! Пењући се уза стубе раскошне гостионице, помишљах: вратар је хтио рећи: И то ми је „бишоф“ који настава под кровом! А и ти си ми неки племић von und zu...“

Кад закуцах на вратима, зачу се: херајн! Ушавши угледах космата и брадата човјека, гдје сједи на дивану, а пред њим на столу гори машина на шпиритус. Рекох:

- Благословите свети владико!

- Бог вас благословио! прихвати он тешко дишући, те одмах познах да пати од задухе. Па се са дивана изви дугачак лик. Бјеше у цивилу, са капутом до кољена, лица нажута, браде прогрушане. Ја му приступих руци и казах му се, а он држећи ме за руку, пољуби ме у чело, посади ме до себе и започе:

- Ма јесте ли ви то? Е мило ми је! Добро дошли! Дакле, ви сте то? Читао сам ваше ствари и баш се радујем што се познасмо!.. Благо вама кад сте тако здрави! Колико вам је година?

- Тридесет четири.

- А јесте ли ожењени?

- Нијесам.

- Не ваља то! Боље би било да сте. - Вјерујте ви мени!...

Не замјерите, ја ћу да кувам кафу, кад сам већ почео. Јесте ли за кафу?

- Како изволите! Пио сам их већ неколико, али како бих одбио вашу својеручну.

Он се насмија.

- А јесте ли дуваниција?

- Велики, ваше високопреосвештенство! Један од највећих пред Господом! Просто не могу замислити живот без тутуна и кахве.

Опет се насмија и вели:

- Као и ја! И ја сам ти таки! Дај ми свега, а не дај ми кафе ни дувана, а – ја! Не дај ми ништа, а дај ми то „добро је!“ Само што ти можеш колико хоћеш, а ја не бих смио! Оронуо сам, као што видиш, јако! Изволи!

Усу ми кахву и поднесе цигарете. Било ми је веома мило што поче тако очински, што несвјесно пријеђе на „ти“.

Настави:

- Љекари су ми стопут забранили кафу и духан али...

- Добро бисте учинили, да их послушате, барем на пола да смањите!

- Е, то, ако Бог да те се смирим, те нађем какав закутак, гдје ћу далеко од сваке граје и досаде, моћи провести остатак својих дана. Овако сам сувише узрујан.

- Дакле то је свршено?

Он одмахну руком и, веома сјетан, обори главу. Дуго смо ћутали. Одједном ниским гласом поче ми причати неке своје доживљаје и страдања, - ствари језиве!... Ја испричах њему шта је са мном. Малко се изненади, али одмах раче:

- Тешто! Свеједно је то, био у Србији, био у Црној Гори!
- Нико ти не може замјерити! На против!

Са тих разговора пријеђосмо на друге. Стаде ме питати за црногорске главаре и иначе знатне људе, као и за своје земљаке Херцеговце, који бијаху у црногорској служби. Дуго је то трајало, а разумије се, да уз то ускрснуше некадашња надања и вјеровања и скорашња разочарања. Али пламичак старе вјере распали се, букну силовито, те нам обасја будућност какву ми жељасмо. Огари, болешљиви, клонули првосвештеник, подмлади се, оздрави, видје ми се срчан и прегалац, какав је прије био!

Па пријеђосмо на путовања. Узе ми причати његов пут на Христов гроб и по светој земљи. Између осталог, живо ми исприча његово утркивање на коњу са неким другим коњаником, кад су ишли на Јордан. (Ту је епизоду Хаџи-Сава и опјевао у Босанској Вили). У заносу милих успомена, кликташе, шкољачаше прстима, размахиваше рукама. Па заврши:

- Жустар сам ти био, мој Симеуне, лак и хитар као срндаћ, скакач као срна, а бињечија као Арапин!.. Јеси ли ти бињечија.

- То нијесам, а све друго јесам!
- Како све друго!?
- Па добар сам хрвач, добро бацам камена, радим добро гимнастику, а с мјеста прескачем своју дужину и још готово метар више!

- Е то не могу вјеровати, а опрости!

- Које: „то?“

- Све ти вјерујем, јер си здрав и јак као бик, али да овако гломазан можеш толико скочити, то ми се чини немогуће!

То ме жацну. Устадох и рекох:

- Преосвештени, је ли тестир?

- Шта?

- Да вам с мјеста докажем, да не лажем! Да скочим једном, али без обуће и капута! Благословите!

- Синак мој, рекох ти, да сам и ја био на гласу скакач, и иза трке, и трупачке и с мјеста, а бога ми и данас... онај...

На моје велико чудо, митрополит сландара капут и стаде се изувати, говорећи:

- Што да не!?... Дед, вјере ти, да видим! Дед! Хајд!

Ћипих. Можете замислити како затутња патос под тежином тјелесине од стотину кила! Како ли је тај потрес морао бити пријатан онима под нама и око нас!

Хаџи-Сава додаде ми писаљку да цртом означим одскок, па га стопама измјери па заврти главом и рече:

- Бога ми јес!... А сада да видиш старца!

Скочи и мал те не доскочи. Па се поврати и доскочи.

Онда ја потегох што сам најбоље могао, те прелетим цртеж.

Онда он потегну тканице око појаса и мал да не потврди, па се поврати на нов скок.

И све тако! дум! дум! дум! А у неке почесмо узвикивати:

- Ха, Далматинче! Ха, Херцеговино!

У томе као што рекох, бану собарица...

Годину дана доцније скакали смо поново у његову двору у Улцињу; он је био пензионисани митрополит, а ја бјегунац из Србије.

(Босанска вила, бр. 8, година XXIII, Сарајево, 20. марта 1908)

У СПОМЕН

У СПОМЕН

НИКОЛА АСАНОВИЋ (1953-2015)

Зоран ГРГУРЕВИЋ:

Никола Асановић:

Кредом исцртана граница

Нашем пријатељу и сараднику
Николи Асановићу, великом прегаоцу на пољу
српске културе,
Вјечнаја памјати!

Никола АСАНОВИЋ

КРЕДОМ ИСЦРТАНА ГРАНИЦА

Српско просвјетно културно друштво Просвјета данас је несумњиво једна од најраднијих, најактивнијих и најзначајнијих културних институција, не само у РС него и на цјелокупном српском језичном говорном простору. О њеној дугогодишњој историји, организацији и активностима разговарали смо са професором Николом Асановићем, предсједником њеног Ојштинског одбора у Билећи, човјеком чијом је заслугом овај Одбор постигао веома значајне резултате и дао огроман допринос очувању српског културног наслеђа и српске културе у Републици Српској.

Хвала лијепа. Срби би казали, добро вас нашао, али ја сам у прилици, на моје велико задовољство, да кажем вама добродошли у посјету, добродошли у Билећу која је стицајем околности, а добром и великом заслугом *Просвете*, на неки начин престоница поезије и прозе. Данас, и по много чему позната у културном и духовном смислу.

Српско просвјетно културно друштво Просвјета је веома стара културна организација. Заправо, основана је 1902. године. Од тада до данас она је, са извесним прекидима, увијек била активна. Драги Никола, замолио бих Те, да нам, за почастак, кажеш нешто о историјату *Просвете*, о њеном оснивању, првим оснивачима и њеним активностима током ових више од 100 година?

Идеја за оснивање *Просвете* рођена је 1899. године, када су тадашњи српски прваци у БиХ размишљали и били свјесни да је потребан нови талас интелигенције, интелектуалаца, да је потребно учинити све што се може како би се српски студенти, који су у то вријеме студирали претежно у Трсту и Бечу, вратили у свој завичај. Знали су да се од перфидне најезде Аустроугарске, могу заштитити једино ако буду имали своју интелигенцију, своју науку, своје писце, итд. Без обзира

на чињеницу да су то били претежно занатлије и трговци, и, углавном, виђенији људи из Сарајева, они су, и без високог образовања, схватили колико је неопходно имати друштво као што је *Просвјешта*. У тај посао ушли су врло опрезно, јер се сматрало да Аустрија неће тек тако дозволити да се оснује једно такво национално друштво, па се најприје кренуло са Друштвом за помоћ даровитим студентима и ђацима, који студирају ван Босне и Херцеговине. Већ 1902. године, после тог успјешног почетка, јавила се идеја да се оснује *Српско просвештно културно друштво Просвјешта*. Двадесет девет потписника обратило се тадашњој Земаљској влади и, за право чудо, чак и врло брзо добили су позитиван одговор. *Просвјешта* је основана у Сарајеву, 1902. године, и од тада до данас, она је веома присутна у српском националном бићу. Прво се са отварањем српских читаоница и *Просвешта* је, у ствари, никла из тих српских читаоница. Ево, овдје испред мене је први записник из 1903. године, од 23. фебруара, гдје пише да су се у Билећи састали билећки прваци, да их тако назовем, опет трговци, опет занатлије. Мислим да је међу њима био и један учитељ, и основали српску националну читаоницу. *Просвешта* је, убрзо, почела са оснивањем својих одбора и тих читаоница широм БиХ. Нарочиту пажњу посветила је описмењавању народа и ширењу здравствене културе, јер, подсјетићемо се, прије 100 година, у општим нехигијенским условима, у којима се живјело, нарочито наше сеоско становништво, требало је учинити све да не дође макар до баналних инфекција, епидемија, итд. *Просвешта* је ту одиграла веома значајну улогу. Затим, требало је становништво подучити модерној пољопривреди. То је у почетку радила *Просвешта*, а сад, у модерном времену, идемо са књижевним сусретима, са издавачком дјелатношћу, са часописима и сл. јер то тражи овај тренутак. Онај тренутак је тражио нешто сасвим друго. Кренуло се тада и са позоришном умјетношћу, са тзв. приредбама, које ће се одржавати, чак и у много каснијем социјалистичком времену... Тако, нпр. 1907. године, аматерско позориште играло је у Билећи *Кнеза Арванића*. *Кнез Арванић* краља Николе био је веома популарно штиво у то вријеме, играо се на многим мјестима, и због самога Књаза, и због Црне Горе, и због лакоће извођења, итд. Да не вјерујете са којом су професионалношћу, можемо казати, приступали том питању обични људи, обични трговци, па чак и обични сељаци. Нпр. у једном од тих комада,

била је то нека приповијетка, хумореска Светозара Ћоровића, негдје око 1908. године, једна од билећких љепотица играла је главну женску улогу, у то вријеме онако доста слободну, и гдје се требало унијети, и гдје тражило мало више додиривања него што је било уобичајено за тадашња схватања. Сви су се одушевили представом, али негдје послје 2-3 дана, почело је говоркање кроз малу нашу чаршију: „А, виђе ли ти наше црнођевојке, виђе ли како се понаша“, итд. Она се, сва разочарана, повукла у себе и није више излазила у варош никако. А онда, ево како пише овдје у једном од записника, *Просвјетџа* је засиједала са једном једином тачком: „Дебатовање о понашању Маре Попарине на представи“. Сви они излажу своје мишљење и кажу како је Мара то заиста пристојно одрадила, врло одговорно и на крају се констатује: „Одбор је једногласно закључио да је Мара Попарина на своме мјесту.“ Кад је о томе тако казала *Просвјетџа*, то је било довољно да се са дјевојке скине анатема, и она је остала до краја живота једна од најугледнијих жена у нашем крају, удала се, итд. Дакле, ову цртицу вам причам да бих вам дочарао шта је *Просвјетџа* значила у своје вријеме. Она је значила и морални суд, она је значила морални узор, идејну и духовну водиљу, а све се то лијепо види из ових записника. Сваки почиње констатацијом: „Власти су уредно позване, али нико није присутан“. Вјероватно је и боље што нису присуствовали, то је била аустроугарска власт.

Да ли је аустријска власт и у којој мјери је ометала дјеловање Просвјетџе?

Она није правила сметње, она је настојала да на некакав перфидан, лажан начин *Просвјетџу* доведе до неке границе како би је што боље контролисала, како би што боље знала шта то *Просвјетџа* жели и хоће. Међутим, право лице Аустрије, али и неких других елемената, показало се 1914. године, послје Сарајевског атентата, када је у Сарајеву уништено све што је српско, када су уништене све српске радње, све српске трговине, сваки ћирилични натпис, а посебан погром доживјела је *Просвјетџа* и њена библиотека која је у то вријеме, за српски народ у БиХ, значила, нећу претјеривати ако кажем, исто што је Александријска библиотека у своје вријеме значила за цивилизацију уопште.

Дакле, она је била сјаљен?...

Спаљена, тотално разнесене књиге, итд. Треба напоменути, по оснивању *Просвјетле* 1902, 1904. и 1907, основана су и национална друштва друга два народа у БиХ. Хрвати су тако имали свој *Найредак*, а Бошњаци свој *Прејород*. И данас, послје обнављања 90-те године, исто тако имамо *Просвјетлу* код српског народа, имамо *Прејород* код Бошњака и имамо *Найредак* код Хрвата. Уз разлику, само да додам, што се о *Просвјетли* са државног нивоа скоро не води никаквог рачуна. Понешто добијемо из наших општинских буџета, мада је Влада РС донијела уредбу по којој је *Просвјета* друштво од посебног интереса, док се о *Прејороду* и *Найрејџу* и те како води рачуна. Треба о томе видјети буџетске ставке на нивоу БиХ.

Шта је то у српском народу да он најмање брине, његове вође и власници, о ономе што му је најважније и што његови најпријатељи прејознају да му је најважније ња ња зашто и уништавају?

Да, али нисмо рекли, 90-тих година, када је српски народ био у опасности у БиХ, прво чега смо се присјетили била је *Просвјета*. *Просвјета* је основана прије свих странака, прво смо се њој вратили. Е сада, врло је интересантно шта се то дешава код Срба. Има једна илустративна опаска која каже овако: Српски народ је исто као наш сељак који у сезони оре, оре, оре, док дооре све своје њиве и онда кад уморан стигне кући, он просто одмах легне да се наспава. Неко му каже – ено ти тамо неко узео пола њиве, али њега то више не интересује, јер је он поорао све. И тако – уморан чека неку нову прилику. Дакле, и ми исто тако, с времена на вријеме чекамо нове прилике да нас пробуде, а кад се пробудимо имамо невјероватну духовну снагу која се наталожу у тој нашој инертности. Можда чак и привидној инертности, Бог сами зна како то изгледа, али сте у праву у потпуности. Умјесто да оно што смо затемљали и што смо тако здушно обновили 90-тих година, сада још више воздижемо, сада још више чинимо великим и значајним, ми полако почињемо да заборављамо.

Поменуо си обнављање рада Просвјетле, почетком 90-тих година. На шта се односи то обнављање? Њено сједиште је било у Сарајеву, је ли тако?

Да, да. Она је обновљена у Сарајеву 90-те, још увијек није био почео рат када је у Вијетници одржана велика обнав-

љачка скупштина. Рад просвјете прекинут је 49-те године, опет на један перфидан начин. Када је дошла нова власт 1945. године, да би придобила широке народне масе, како су то они говорили, казали су како *Просвјета* може нормално да ради, и *Просвјета* је радила 1946, 1947. и 1948. год. Чак је у том времену издала и неке своје публикације. Међутим, кад је сазрело вријеме, и кад је политика одлучила да се то може учинити без некаквих посебних таласања, *Просвјета* је укинута, под изговором да је то националистичко друштво. Сва њена имовина је конфискована. Треба напоменути да је *Просвјета* после 1918. год. ревитализовала свој живот и снажно кренула да живи не само у БиХ, него и широм Краљевине Југославије, односно Краљевине СХС. *Просвјету* сте имали у Словенији, широм Хрватске, нарочито у српским крајевима, у Србији да не говорим, БиХ и Македонији. А затим – и широм неких свјетских земаља, нарочито међу нашим иселјеницима у Америци. Таква *Просвјета*, опет је растурина 1941. године, а то су учинили синови оних који су је растурили 1914, што на илустративан начин говори о скали наших међусобних односа. Дакле, гдје ја стадох, ти продужи, тако нама чине наши непријатељи и тако ће, изгледа бити док је нас и њих, и тешко да ћемо се икада ослободити једног таквог концепта. Када смо је обновили 1990, основали смо низ општински одбора. На чело *Просвјете* дошао је академик Војислав Максимовић, који је веома, веома значајан за њено обнављање. Знате, имате људе који хоће, а имате и људе који знају, али имате и оне који су просто за нешто рођени. Проф. др Војислав Максимовић просто је рођен за *Просвјету* и то је човјек који *Просвјетом* дише. Сам Бог га је даровао да он буде на њеном челу од 1990-те године. Он је и дан-данас њен почасни предсједник. Имао сам част да у Главном одбору радим са њим ево годинама и то ми је заиста било велико задовољство.

Овдје си нам показао документе о оснивању Ојштинској одбора и чииаонице у Билећи 1903. године. Како је ово сачувано, будући да је Билећа била изложена разарањима и њачки, посебно у Друћом свјетском раћу?

Невјероватно, да, невјероватно како је то сачувано, у једном обичном пакету до кога нико није држао, а налазио се на галерији наше цркве. Дакле, тај пакет је претуран на хиљаде пута и стајао је тамо, у једном ћошку, све док покојни

Бранко Целетовић, мој претходник, једног дана, негдје послије 1997, замолио мјесног пароха да прегледа ту архиву. И тако је нашао ово благо.

Значи, њу је сѡјајало скоро сѡо ѓодина!?

Не, стајало је тамо неких 50 година, послије Другог свјетског рата, а до тада, то је било похрањено тамо гдје је била *Просвјетѡа*. Ето, кад се хоће, неко је ипак то сачувао. Ово је невјероватна драгоцјеност. Кад ово погледате, просто осјећате како дишу ти људи, осјећате, нпр., какав је био њихов однос према *Просвјетѡи*. Ми ћемо узнапредовати као народ, као *Просвјетѡа*, тек онда кад успоставимо домаћински однос као што је био њихов. И да не заборавим, има овдје један записник, у коме се говори о томе како је Одбор, након неких исплаћених рачуна, вијећао шта да се ради са двије преостале круне. Подмирили су, дакле, све трошкове и остале су им двије круне. И, ето, Одбор је закључио да се оне по повјерљиву човјеку пошаљу у Мостар на банку на даљи приплод. Тачно тако пише. Замислите како је то лијепо формулисано! Ето, и о те двије круне водило се рачуна да не стоје тек онако, негдје тамо у некој ладици, него да се и оне пошаљу „на даљу оплодњу, по повјерљивом човјеку у Мостар“. Које ли лијепе ријечи! Ми смо одавно то заборавили.

*Када је обновљена **Просвјетѡа**, ѓочейком 90-ѡих ѓодина, она је ѓочела да дјелује на истѓовјетѡан начин као шѡо је шѡ раније радѡла, ѓреко оѡшѡинских одбора. Основан је оѡроман број оѡшѡинских одбора шѡром Репѡублике Срѡске, али не само у РС. Колико **Просвјетѡе** данас има оѡшѡинских одбора?*

Данас имамо 43 општинска одбора у Републици Српској и неколико у нашој дијаспори (у Бечу, Торонту). Имамо један и у ЦГ, у Херцег Новом, који веома активно ради, али то не рачунамо у дијаспору. У Никшићу имамо једног повјереника и вјероватно ће се и тамо убрзо основати одбор Просвјете, као и у Београду и Новом Саду. Морам рећи међутим, да имамо нажалост два одбора која су се одметнула од нас, која су остала да раде и живе у муслиманско-хрватској федерацији, које су 1993. основали припадници тзв. Грађанског вијећа. Али и то су наши људи, несрећних судбина, који су углавном били у мјешовитим браковима, и који су остали тамо да живе. Неко их је наговорио да они наставе континуитет Просвјете,

јер је Просвјета основана у Сарајеву, итд. С њима имамо проблема, чак смо морали да устанемо код суда, да заштитимо своју националну и интелектуалну својину. И успјели смо, али боли та рана да негде тамо, код овакве историје Просвете, постоје два одбора која су се ето одметнула, да раде за рачун тамо неке друге државе, друге нације. Они издају сва своја издања на латиници, а не на ћирилици, као што то ми радимо, итд. Овај мостарски успјели смо да паралишемо, тако што смо основали свој одбор при цркви и поклопили њихов рад који је сада постао потпуно беспредметан. Званично, његово сједиште било је у Шантићевој кући. Још нисмо успјели са тамошњим властима да разријешимо тај проблем, али смо на путу. Исто ћемо учинити и са сарајевским одбором. Дакле, Просвјета је једна велика снага. У Бечу нпр., гдје данас, по неким процјенама, живи око 200.000 Срба, дјелује наш одбор и није потребно говорити шта он значи за те толике наше људе у Бечу и Аустрији. Прије свега, као некомпромитована организација, окупио је те наше људе и њихова посвађана удружења, сви су нашли некакав разлог да се окупе под *Просвјетиним* кровом. Дај, Боже, да то тако буде и даље! Што се тиче обнављања *Просвјете*, врло је индикативно да то теже иде са великим градовима. У Бањалуци, рецимо, постоји одбор неколико пута обнављан, мало заживи, па га нешто угуши. У Требињу исто тако, али смо сада успјели да на најздравијим основама формирамо одбор и у Бањалуци и у Требињу. У ствари, и Бањалука и Требиње су доживјели неку нову урбанистичку атмосферу, гдје су у заносу непознавања традиције и сличних тих ствари почели да гаје једну доктрину како све то што је, наводно, анахроно треба заборавити. Имамо сад сјајан одбор у Требињу, на чијем је челу Новица Телебак, познати пјесник и у Бањалуци, такође, и мислим да ту више неће бити никакве фалинке.

Зар је шћамѿање књиѿа, часоѿиса и сл. ѿосѿало реѿро-ѿрадно и анахроно, односно немодерно?

Да, како да не. Међутим, ми смо то демантовали нашом *Новом зором*, као што знате. Али, да само не прескочим само једну важну ствар, 90-тих година, док је трајао рат, ми нисмо прекидали са радом. Били смо један од ријетких одбора који није прекидао са радом. Стицајем неких околности, као дописник *Полиѿишке* за Босну и Херцеговину у том времену, био сам присутан на чувеној размјени затвореника код Столца,

августа 92. године. Наша страна је одавде довела ратне заробљенике, били су ти претежно војници, можда је био и понеко од цивила. А одоздо, са друге стране, читави аутобуси су дошли у колони. Ми смо довели један аутобус или два, не знам, тачно, са друге стране приспјела је колона аутобуса пуних жена, дјеце и стараца. Све је то било покупљено из њихових логора. Тада сам први пут схватио озбиљност ситуације, када је представник тзв. међународне заједнице, по оном челопеку илинданском (био је то август), узео креду и нацртао границу. И казао и једнима и другима, доведе можете ви, а одавде ви. Тај потез кредом увјерио ме, први пут, да смо ми заиста подијељени и да нам спаса нема. Тада сам видио наше људе како долазе одоздо и кад пређу са ове стране, углавном, сагну се, прекрсте и пољубе онај врели асфалт, док ови њихови, чим пређу на другу страну, окрену су и псују. Тада смо схватили колико се треба борити. И тада смо донијели одлуку да треба обавезно организовати *Ђоровићеве сусреће*, из простог разлога што су нам, ето, Ђоровићи остали у изгнанству, у Мостару. Изгубили смо потпуно Мостар, изгубили смо довољно Неретве. Наша књижевни скуп под називом *Српска проза данас*, имао би вјероватно и под тим именом неку своју улогу, али је он добио пуни свој смисао тек када смо му додали имена браће Ђоровића, Светозара и Владимира. Са Гачанима смо се договорили да код њих иде научни скуп историчара, код нас српска проза. Код нас награда Светозар Ђоровић, прозни писац, код њих – Владимир Ђоровић, као наш највећи историчар.

Управо сам хтио да те ишам за те двије, које су заправо једна манифестација, које стоје као нека централна активност оштинској одбора у Билећи и оштинској одбора у Гацку. То су већ далеко познати Ђоровићеве сусреће. Би ли нам нешто исричао и о Светозару Ђоровићу и о Владимиру Ђоровићу? Те веома значајне личности у историји српског народа, али мислим, нажалост, за наше читаоце недовољно познате.

Светозар Ђоровић је рођен 1875. године, у трговачкој породици у Мостару. У то вријеме трговачке породице нису биле само трговачке породице – оне су биле породице од културе и угледа. То су биле грађанске породице са врло високом националном свијешћу. Те породице су, углавном, нарочито из Мостара, изњедриле најзначајније људе у култури на овом

простору. Не каже се случајно Српски културни круг Мостара. Иако се школовао у Бечу, Светозар се вратио завичају и живио у Мостару, слично као и Шантић касније. За обојицу се каже како је штета што нису имали висока образовања, али имали су сјајан таленат. Међутим, имали су и једно сјајно и префињено осјећање за свој Мостар, прије свега за српски Мостар. За Мостар човјека, ма ко да је. Да не заборавимо напоменути, ту је наравно и Шантић, све је то иста школа. Шантићева сахрана, рецимо, трајала је седам сати. Када су кренули да носе његов ковчег, требало је да се прође кроз сва знаменитија мјеста Мостара. Мостарски трговци и значајни људи давали су добровољни прилог, а, у ствари, плаћали су да Шантић одмори мало код њих, јер су то сматрали великом чашћу. У томе су учествовали и Срби, и Хрвати и Муслимани. Таква атмосфера, у којој је рођен Светозар Ћоровић, сигурно је наметнула и културу високог интелектуалца и писца. Ћоровић је писао на аутентичан начин. Што је најважније, писао је својим локалним, херцеговачким говором. Тиме је заштитио и језик и остало. Није остварио нека велика дјела, без којих данас српска књижевност не би била препознатљива, али је у сваком случају незаобилазан у српској књижевности. Био је велики родољуб, прогањан од Аустроугарске, па ипак, за разлику од несрећног Петра Кочића, који је умро 1916. год. у дубокој деменцији, потпуно несвјестан свега што се дешава око њега, Светозар Ћоровић је доживио да 1918. године дочека улазак српске војске у Мостар. Придржавали су га тешко болесног и извели до балкона гдје је одржао свој последњи говор. Тек следеће, 1919. Ћоровић ће умријети.

Његов млађи брат Владимир рођен је 1885. године, био му је по свему супротност. Могли бисмо казати да је и он научио и понио школу из Мостара, да је своју госпоштину понио из родитељске куће, Био је ректор Београдског универзитета и један од наших највећих историчара, по многима и највећи, мада данас, као што знате, постоје његови опоненти, који сматрају да се Ћоровић сувише ослонио на западну, нарочито на њемачку историографију, преко које се подметала калајштина и све остало што се подметало српском народу у интересу германске политике, и да је, захваљујући томе, потиснута Милојевићева историја српског народа, која сасвим другачије приступа Србима и српском питању. Али о овоме даље, у овом моменту ми не би требало више да говоримо, јер доћи ће ври-

јеме када ће се то боље истражити. Владимир Ћоровић, као што се зна, страдао је, или се тако мисли, иако то није нико доказао, у оном авиону српске владе, који се срушио изнад Грчке. Има и неких других индиција – да је он кренуо у Херцеговину, те да је у Попову пољу пресретнут воз од стране усташа и да је ту, међу осталима, и сам Ћоровић одведен, погубљен и бачен у неку јаму. Но, било како било, браћа Ћоровићи су обиљежили српску културу, не само у БиХ, него на најширим просторима, и због тога ми његујемо Ћоровићеве сусрете писаца, који су постали веома престижна и препознатљива манифестација широм српства. До сада је на Сусретима учествовало сигурно преко 500 писаца и много више историчара. Скуп историчара посебно је разграно своју дјелатност и добио међународни карактер. И ове године пријављено је неколико руских историчара. Грци су такође веома заинтересовани. Прошле године био је пријављен и један Француз. А увијек се бавимо актуелном темом. У Гацку је прошле године била тема Сарајевски атентат, објавили смо и зборник, наравно. Ове године тема је Први свјетски рат. И овдје у Билећи, увијек се говори о некој актуелној теми. Ове године, нпр. говориће се о књижевном дјелу Милована Данојлића, прошле године је било заступљено књижевно дјело Антонија Исаковића, тако је сваке године.

Било би лијепо да нам историчарш како се организују ти Сусрети, то је, колико ми је познато, заиста импресивна организација?

Са припремањем Сусрета почели смо 1995. године, да бисмо прву манифестацију одржали 1997. Двије године су трајале припреме. Успјели смо да ступимо у контакт са Добрицом Ћосићем и да га наговоримо да дође на прве Сусрете. Тада смо Ћоровићевом наградом наградили његово *Време власи*, јер смо сматрали да, ако прву награду добије један такав писац као што је Ћосић, онда смо је на најбољи начин утемељили. Тада је дошло 30 писаца, односно, дошло је готово све што је у том тренутку било значајно у српској књижевности. Пошто су сви дошли авионом у Подгорицу, а ми их одавде срели аутобусом, говорили смо треба се молити Богу да авион не падне. Замислите, шта би се десило, пошто се скоро сви вриједни српски писци налазе у једном авиону.

Дакле, направили смо те прве Ђоровићеве сусрете, а они подразумевају додјелу Ђоровићеве награде, симпозијум о српској прози и добитнику награде, књижевно вече Српска поезија данас. Обавезно иде и ликовна изложба. Ту нам је веома помогао Никола Кусовац, који је наш гост сваке године. За та три-четири дана, ове године ће то бити три дана, настојимо да обиђемо васколику Херцеговину. Настојимо да не правимо сусрете неког салонског типа, него смо стално у неком програму. Обавезно обиђемо херцеговачке манастире. Прошле и претпрошле године смо били у Острогу, итд. Последње двије године имали смо сарадњу са Мостаром, и посвећивали му један дан. Успјели смо то да урадимо и са Никшићем и са манастиром Острог. Тако смо прошле и претпрошле године направили књижевно подне у Никшићу. На тај начин обесмишљавамо те наше границе, које нам цртају. Јер, док год постоји заједничка српска култура у ЦГ, Србији, РС, и ма гдје Срби да су, нама у ствари сам Бог помаже, и нико нам ништа од обичних смртника не може.

Лијело је шио насјојише да усјосјављаише коншакти и сарадњу са српским културним орјанизацијама и инсјитиуцијама из Црне Горе. Које су све орјанизације са којима сада сарађујете?

Српско национално вијеће – са њим имамо добру сарадњу, онда имамо одличну сарадњу са Сабориштем Св. Василија, са Удружењем професора српског језика – имамо одличну сарадњу, за које иначе мислимо да је једна од круцијалних, водећих институција, чије вријеме тек треба да дође. Многи мисле како сте ви у датом моменту остварили одређени преврат, одређени преокрет, показали отпор, итд. Ја мислим да ваше вријеме тек треба да дође. Да сте ви тек добро, добро утемељили. Дакле, то су те институције. У Херцег Новом, имамо свој врло активан одбор. То су, дакле, институције које имају српске програме, а, наравно, тамо гдје нисмо добродошли не покушавамо. Нема потребе људима сметати. Са Плужинама такође имамо добру сарадњу. Са Пивским сусретима, долазе они код нас, долазимо ми код њих.

*Поред Ђоровићевих сусрета, ви се активно бавите издавачком гјелашношћу. У првом реду иу је и часопис **Нова зора**. То је једна посебна ирича.*

То је прича посебна. О одлуци оснивања Ђоровићевих сусрета, казали смо да ће *Просвета* почети са издавањем часописа *Нова зора* када се за то стекну услови. Из простог разлога што је јасно, ако су ту Ђоровићи и ако хоћемо да сада заокружимо тај херцеговачки круг, без *Зоре* не би могло ништа. *Зора*, она Ђоровићева, она Шантићева, Дучићева, она Шолина, је излазила 1896. године до 1901.

Она је, иако је то можда био релативно краћи период, свега 5 година, оставила веома значајан трај у историји српске културе.

Тако је. Оставила је сјајан траг и мислим да је права штета што је престала да излази. Видите, врло је интересантно како је престала да излази. Колико се патриотски размишљало, кад се појавио *Српски књижевни гласник*, онда су закључили да не би требали једни другима да сметају. Па је боље да излази *Српски књижевни гласник*, а не *Зора*. Умјесто да настави и *Зора* и СКГ. То је била велика грешка. Али, у сваком случају, *Зора* је оставила тако дубок...

Оснивачи Зоре били су...

Оснивачи *Зоре* били су Светозар Ђоровић, Алекса Шантић, Атанасије Шола, Јован Дучић.

То је нај чувени књижевни круј мостарски?

Тако је. Свако од њих је одређеном временском периоду уређивао *Зору*. Овдје имамо повезан сваки број *Зоре* и ми смо казали да тај наш часопис треба да се зове *Нова зора*. Тиме смо хтјели да се на неки начин оградимо од својих евентуалних недоследности и грешака, јер смо знали да су они који су радили *Зору* прије нас бољи и да ми као они то никада нећемо моћи па смо казали да је ипак ово *Нова зора*, па тако и све њене добре особине и грешке нека иду под тим насловом. На нашу велику срећу дошли смо до 41-ог броја, ја управо ових дана радим на њему. 10 година излазимо, по статистичким подацима до сад је изишло око 18 000 страница, да је учествовало око 900 аутора, да се она штампа у 1 500 примјерака, да се шаље широм Србије, Црне Горе, Републике Српске и по многим градовима у иностранству. Просто настане права узбуна кад не изиђе *Зора* на вријеме. Сви зову и питају а ми имамо проблема и финансијске и сваке друге природе. Захва-

љујући добротворима успијевамо да одолимо многим искушењима, а један од добротвора је и наш брат, предсједник Друштва српских домаћина Нићифор Аничих. Он је тако здружено помогао и *Зору* и *Просвјету* неколико пута до сада.

Никола, ти си члан Ујравној одбора Друштва српских домаћина. Кажу ми нешто и о томе.

Друштво српских домаћина основано је прије десетак година са циљем да афирмише институцију српских домаћина, тј. оног домаћина који је изнио и балканске ратове, и Први свјетски рат, и заштитио континуитет и српско национално биће српског народа кроз вјекове. Дакле, све је почивало на добром домаћину. То друштво има за циљ да одликује у ово вријеме и доброг домаћина инжењера, и доброг домаћина љекара, и доброг домаћина професора не само на тим нашим руралним предјелима и слично. Ми сматрамо да прво треба бити добар домаћин јер ако си добар домаћин добар си човјек, а ако си добар човјек онда ћеш бити добар и у својој професији. *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета* се до сада није ни братимило нити ујединило ни са једним другим друштвом, мада их све подржавам јер српски мисле и српски раде, али смо успоставили посебне односе једино са Друштвом српских домаћина. Главни одбор је на неки начин осјетио да то друштво има посебну душу када је у питању српско национално питање.

Је ли то онај нерв о коме смо на њочешку љоворили, онај нерв домаћинства који је био присутан у просвјети од самој њочешка са оне двије круне које треба да се ојлоде?

Тако је. Потписали смо и Повељу о братимљењу, често дјелујемо заједно, домаћини нас помажу материјално. Овдје у Херцеговини, домаћини су веома присутни.

На којим просторима дјелује друштво?

Друштво дјелује на подручју Србије, али у последње вријеме захваљујући активистима из Републике Српске, нарочито захваљујући просвети и односа према друштву, имамо снажан одбор у Херцеговини и Семберији, који обухвата читаву Семберију и имамо одбор у Црној Гори који је одличан, и цијела Србија има одборе.

Њејово сједиште је у Подгорици.

Јесте, на челу одбора је др Момо Вуксановић.

Да се вратимо ојей Просвјети и њеној издавачкој дјелатности и да још мало појричамо о Зори. Главни уредник од почийка Зоре је...

Радослав Братић. Никад не смијемо заборавити то јер је он на један чудесан начин успио да удахне душу Зори. Зора као што видите није један часопис који је онако концепцијски строго уоквиреног карактера. Братић нас из броја у број просто изненади својим излетима, својим духовним обogaћењима Зоре и мислим да ће Зора остати забиљежена по њему али бих рекао да ће и Братић остати забиљежен по Зори јер је остварио једно велико дјело. Зора није ни мало мање вриједна од било ког његовог романа који је написао и по коме ће сигурно бити запамћен. Сједиште редакције Зоре је овдје, ја сам секретар редакције.

Колико ја знам та Зора је прецизно урађена захваљујући шеби.

Има ту доста сарадника који још раде. Посебно бих истакао проф. Николу Баћевића, који је у последње вријеме лектор послје дугог рада др Михајла Шћепановића који ће, такође, остати као добротвор Нове зоре својим радом, својим интелектуалним учешћем. Углавном помажу ми сарадници, до сада је велики број прошао кроз моје руке и ништа нисам препустио случају. Опет ће то морати неко преузети на исти такав начин.

То је огроман рад и огромна одговорност. Ово је велика књија, треба све то преједати, посложити.

И опет кад изиђе штампа ја отворим и учим грешку.

Андрић је говорио за шtamпарске грешке да их доживљава као сјјенице у кући али их мора бијти. Поред Зоре ту су и зборници.

Да, издали смо 13 Зборника, послје сваких Ђоровићевих сусрећа издајемо тематски зборник који су постали опет препознатљива литература. Видим у последње вријеме зависно од теме траже их докторанти, магистранти...

То су озбиљни научни радови, референцијне књије.

Послије *Зборника* издајемо и *Календар* који је 1905. године први управо уредио Светозар Ђоровић, који је био активиста *Просвјете*. Од тада па до данас *Календари* излазе континуирано, и представљају народну читанку. Што се тиче *Просвјете* у Билећи, имамо веома богату издавачку дјелатност. Једна од тих је и Херцеговина кроз вјекове, монографија настала кроз текстове Тодора и Драге Мاستиловића као и бројне друге књије.

Ви се дакле бавите историјом, културом, културним наслеђем Херцеговине и објављујете књије везане за ту област. Е сад једно питање које је најтеже – питање ојштанка финансирања и дјеловања. На који начин се преживљава, јер преживљавам да се преживљава ко што преживљавају све српске културне институције почевши од власитије српске. Како све то успијева, ко све помоће?

Имамо редовну дотацију која није нешто значајна али јесте пресудна да опстанемо од Општине Билећа. Општина као општина сама по себи није нешто богата а сви траже. Међутим, тражи и *Просвјета*. Имамо неку донацију, заступљени смо у буџету, посебно ове наше манифестације као што су *Ђоровићеви сусрећи* и друго од донатора и треће учествујемо на бројним конкурсима код нашег Министарства као и код Министарства дијаспоре у Србији и углавном вјероватно због квалитета програма прођемо свугдје и свугдје добијемо по неки динар.

Али то Министарство за дијаспору Србије је утихнуло ове године.

Нешто се не јављају. Не знам шта је. Видим да немају конкурс иначе би у ово доба га већ били расписали.

*Да ли **Просвјета** у овом садашњем периоду њеној дјеловања од деведесетих година до данас, први пут дјелује уз помоћ своје српске државе и да није неке трн у оку?*

Први пут дјелује ипак уз помоћ државе, и да није неке трн у оку. Међутим, код многих наших одбора то ствара забуну па почињу да доживљавају себе тамо гдје немате праве људе на правом мјесту као општинске службенике и чиновнике, па се често понашају према ономе колико даш

толико ћу дати. Тамо гдје су прави ентузијастички и тамо гдје се нису умијешале странке и тамо гдје се не говори о политици, у *Просвјети* и тамо гдје се наставља на њеној изворности као што смо ми на овој српској народној читаоници, тамо је *Просвјета* успјела. Тамо гдје се умијешала политика и гдје све иде по мишљењу челника општине тамо *Просвјета* не може да ради. Нажалост, имамо и таквих одбора који тако таворе али их држимо на неки начин. Боље имати такав одбор него никакав, увијек надајући се да ће доћи неко бољи од нас и да ће наставити онако добро и лијепо. Опет, они који су били бољи од нас и прије нас.

Видим, шта се дешава Зоре, ви имате систем ирегресионалника. Како то функционише?

Наше претплатнике смо назвали пренумерантима, да бисмо избјегли тај некакав трговачки однос, него просто пренумерација. Пренумерант дође као члан те једне фамилије. Функционише прилично добро у смислу да ми шаљемо на све те адресе, а што се тиче самих претплата нисмо баш задовољни. Међутим, ако је наш циљ да *Зора* дође на што више адреса, до што више и појединаца, у што више институција па и по цијену да то неће бити плаћено, да се шири њена мисија, онда смо ми веома задовољни.

*Ја сам толико импресиониран, а надам се да ће и исти тако бити и наши читаоци свим овим шта сам чуо у овом разговору, а дио тога сам заиста и знао, јер *Просвјета* је присутна и у Црној Гори, на различите начине. Прије свега, присутна је преко овој часописа *Зора*, који добијају људи у Црној Гори, прије свега њеној активности. Колико знам, ни ово иреноси до Враћеновића, а онда пошаљеши поштом. Скупо је то.*

Скупо, 10 марака би коштала поштарина за Црну Гору, као и за Америку.

То је једна од последица граница које нам је кредом исцурала...

То је резултат граница. Не знам имамо ли још времена. Испричао бих још једну интересантну ствар. Кад је граница у питању и кад год се спомене граница на Враћеновићима, онда се подсетим опет 90-те године. 90-те године негдје, ишао сам са породицом у Подгорицу и још није почео рат, али су постав-

љени они први јежеви. И видим да су били израђени од оних шина уског колосјека, који је укинут, који је некад био. А онда сам се сјетио Мата Глушца, чувеног пророка херцеговачког, који је сједећи доље у планини изнад Љубиња, па гледају доље Попово поље. А сво Попово поље поплавило као језеро, а Мато каже: „Е, доћи ће вријеме, па ће црна гуја опасати читаво Попово поље“. А они људи који су око њега, знајући за његову прозорљивост и то његово видовњаштво и говоре, и не говоре нешто. Углавном, ћуте. Мало, мало, па Мато каже: „Али ће доћи вријеме, па ће нестати црне бајурине и неће се видјет више око Попова поља.“ Они опет ћуте, а мислило се, у ствари, на пругу која је послѣје направљена око Попова поља, али је подигнута високо због те воде и од угља, дима и прашине кад би погледали доље, изгледало је као да је велика црна гуја опасала Попово поље. Дошло вријеме, укинута пруга, нема змије. Али каже Мато и треће: „Али, богомаи, запамтите, да ће њени чланови раздвајати браћу.“ Ја се онда сјетих, човјече, одакле вам ове шине, па од пруге што је овуда ишла. Њени чланови. Након толико, исјекао је неко шине, дошло вријеме да се од тога направе јежеви. Према томе, написао сам тада један текст, који се звао Балада о јежевима, и од тада, исто као и она креда доље о којој сам говорио, то је трајна и снажна опомена да се са тим никада не треба помирити. Него да треба увијек сматрати да смо један народ, као што и јесмо, и да није све пропало, кад пропало све је, што би рекао Рајко Петров Ного.

Никола, ти ѿред оволикѝх обавеза, и оволикој рага у Просвјетѝи, сѝижеш ли нешто на личном ѝлану? Ти се иначе бавиш ѝисањем, и не баш узрѝед. Како сад ѝо иде?

Углавном сам се бавио књижевном критиком. И даље сам што се тога тиче активан. Прије мјесец и по дана издао сам ову монографију о Билећи. То је једна фото монографија у ријечи и слици. Прије двије године издао сам такође монографију кроз источну Херцеговину. Такође сам приређивао још једну монографију, то је монографија *Херцѝговина кроз вјекове* и углавном тако. Сада радим родословну грађу своје породице, свог племена, иначе грађу о Зупцима. Ако се стигне, а стићи ће се вјероватно, јер има много обавеза.

Хоће, ако Бој да. Никола, овдје су ове ѝусле. Линѝвисѝа Драѝољуб Пеѝировић је рекао да су ѝусле ѝослије језика и ѝисма, можда једна од најважнијѝх комѝоненѝи иденѝиѝѝѝа срѝској

народа. А ове њусле малочас је ѡредсједник Српској националној савјетња Момчило Вуксановић ѡклонио ѡишћинском оббору Просвјетне у Билећи, као симбол и знак ѡријателства, уважавања, ѡишћовања и брајске сарадње.

Оне су овдје недостајале Просвјетни и сад кад имамо, ја сам размишљао како ми за 20 година не набависмо да негдје стоје, да су негдје изложене, али за све постоји Божије давање, за све постоји вријеме. Као да сам чекао. Тим прије, овај дар има још већу вриједност и она ће кроз нека десетљећа, надам се, трајати у Просвјетни, у знак сјећања на данашњи дан, али и у знак сјећања и захвалности Српском националном савјетњу Црне Горе, Мому Вуксановићу, вама и ја се надам да ћемо успјети заједнички, да ће то и наша дјеца наставити, а то је најважније, да побидимо сву несрећу која је кренула са свих страна на српски народ и да ће се српски народ обожити и умножити и да неће дати своју културу, традицију, своју вјеру и своје јединство.

Амин Боже дај, и из ѡвојих усћа у Божије уши ишћо би народ рекао. Никола, још једном, велико ти хвала на овом разговору, хвала на ѡсћопримству, на ѡруду, времену које смо ти одузели, јер теби је вријеме заиста драћојено. Поишћовани ѡледаоци, мислим да ће вам овај разговор и све ово ишћо сће чули од ѡрофесора Асановића заиста ѡслужићи као ѡримјер, као узор, како ѡреба да живи, да дјелује једна српска, културна инстћићуција. до следеће сусретња, свако добро од Госћода.

Разговор водио Веселин Матовић

(Овај разговор вођен је за Српску ТВ неколико мјесеци прије Николиног упокојења).

Зоран ГРГУРЕВИЋ

У СПОМЕН НИКОЛИ АСАНОВИЋУ

Китна, кршевита и сурова Херцеговина се вјековима растезала и парала, како су то већи и јачи кројили. Једино што је у њој трајало по тебијату су били великани, људи који су овдје увијек имали једну исту мјеру и вагу. Они су на исти тас мјерени по јунаштву, и по памети, и по домаћинском угледу и по пјесми, и врлинама које су само овдје имали за велике и поштене људе. Та вага је једнако баждирана и за мушкарце и жене. Име и поштовање за причу кроз вријеме, овдје је било тешко задобити, још теже сачувати а пренијети на покољења, то су могли само они о којима је, након одласка Богу на истину, прича настављана и преношена да траје у вјечност.

У вјечност је отишао још један, наоко обичан, добри и велики човјек, који је за сјећање и причу оставио биљега који више никада нико не може побрисати, а ни он сам, случајно побркати. Из живота овоземаљског, из вољене Билеће у родне Зупце, на вјечни покој, отишао је Никола Савов Асановић, паметар, неуморни радиша, угледни домаћин, предани професор, искрени пријатељ, једном ријечју човјек којег ћемо памтити по врлинама, којима његова вољена Херцеговина стима људе кроз вјекове.

Колико је покојни Никола Асановић волио своју Херцеговину, и како је одговорно и са љубављу прилазио свом послу, свједочи његова књига, задужбина: „Кроз Источну Херцеговину“.

Билећа му је за душу и срце прирасла, па паметнији и упућенији кажу да је о њој и најљепше написана прича из пера Николе Асановића, а носи наслов: *Билећа на извору Требишњице*.

Монах, игуман отац Симеон Добрићевски, волио је безгранично Николу Асановића а и овај њега. Сада су на небесима скупа, али је Никола за живота увијек посебно наглашавао да је Друштво српских домаћина Одбор за Источну Херцеговину заживио јер га је на оснивачкој скупштини отац Симе-

он благословио а велики човјек и Николин пријатељ Нићифор Аничих подарио присуством и подршком.

Вијест, нажалост слућена, да нас је из овоземаљског живота напустио професор Никола Асановић, забољела је братски, онако како боли кад оде неко кога сте и вољели, и поштовали и гледали као у узданицу.

То је једина битка коју је изгубио овај наш цијењени пријатељ, сарадник, човјек који је живио на наш понос, и понос многих великана српске историје, књижевности, културе, српских домаћина и надасве своје породице. Човјек који је својим животом и дјелом обиљежио културни, просвјетни, новинарски и достојанствени облик постојања, у својој вољеној Херцеговини, коју је на бројне начине овјековјечио у свом богатом, књижевном, истраживачком и просвјетном раду, и даровао Српству.

То што је урадио и постигао у свом кратком, а богатом и садржајном животу Никола Асановић, било би доста за биографију чете људи, јер он је здушно, предано, стручно и са љубављу радио више и боље и дуже од неких тимова стручњака по разним областима. Све то је лако носио сам, и стизао да послове од Друштва српских домаћина, херцеговачких одбора Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ за Херцеговину и Републику Српску, Ђоровићевих Сусрета, часописа *Нова зора*, познаваоци тврде једног од најбољих на српским просторима, Просвјетиног календара, личне књиге завјештања, као монографија; *Кроз источну Херцеговину*, и *Билећа на извору Требишњице*, чиме је једнако био цијењен и вољен у Србији, Црној Гори, и диљем планете гдје су га Срби поштовали и вољели. Академици, књижевници, и обични људи, којима је био окружен, цијењен и вољен подједнако, дијеле бол са његовом породицом и овим за све великим губитком.

ПОВЕЉУ

ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ЗА 2012. ГОДИНУ

МАТИЦА СРПСКА

ДОДЕЉУЈЕ

ГРУПИ ПРОФЕСОРА И НАСТАВНИКА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА из Црне Горе,

која је пружила одличан утицај на српскога језика

у Новом Саду

8. априла 2013. г.

ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАР

ПРЕДСЕДНИК

Штампање овог броја помогло је Министарство спољних послова
Републике Србије, Управа за сарадњу с дијаспором и Србима у региону.

Првих шест бројева овога часописа изишло је
под именом **Распеће језика српскога**.
Часопис је настао 2004. године као израз отпора
групе никшићких средњошколских професора
насиљу над именом српског језика у Црној Гори.
Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају